

Літературні
портрети

Осип Петрович

„РУСЬКА ТРІЙЦЯ“

Маркіян Пашкевич,
Іван Вагилевич,
Яків Головацький

*Видавництво
художньої
літератури*
«ДНІПРО»
Київ-1972

У книжці йдеться про громадську й літературну діяльність у 30—40-х роках ХІХ ст. гуртка передової української молоді — «Руської трійці» — на чолі з Маркіяном Шашкевичем.

В умовах нестерпного феодально-поміщицького гніту цісарської Австрії цей гурток активно виступив на захист соціальних і культурних прав українського народу, видав альманах «Русалка Дністровая», який І. Франко назвав на той час явищем наскрізь революційним.

У праці виділено три літературних портрети — Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича, Якова Головацького, прогресивна діяльність яких стала важливим суспільним фактором, що визначив дальшу демократичну тенденцію культурного розвитку на західноукраїнських землях.

Книга розрахована на широке коло читачів.

Їх було троє. Один з них — енергійний, наполегливий, сміливий, готовий на самопожертву, на подвиг... Це — Маркіян Шашкевич.

Другий — людина палкої вдачі, з широким польотом фантазії. Прагнув рішучих дій. Це — Іван Вагилевич.

Третій — ініціативний, діловитий, працелюбний. В той же час — поміркований і обачний... Це — Яків Головацький.

Усі вони — нерозлучні друзі, їх часто бачили разом і назвали «Руською трійцею».

Навколо них гуртувалася молодь... І під проводом Маркіяна Шашкевича всі разом вирушили до великої Мети, а на шляху свої мандрівки запалили на західноукраїнських землях першу ватру культури демократичної — безсмертну «Русалку Дністрову».

Усі вони троє — пагінді зелені народу невмирущого.

ТЛЮ ДОБИ

Відірвана від материнського лона, розтерзана, з ятріючими ранами на тілі...

Обперта об стрімкі карпатські скелі, заслужана у мрійливий шепіт Збруча-річки...

Це — земля Галицька, сторіччями неволі знесилена, земля слави колишньої, забутої... її «владарка-ніч покорила»...

Довгі чотири століття шляхетсько-польського гніту. А з 1772 р. Галичина — це «Королівство Галиції і Лодомерії», східна провінція Австрії. Українців тут — близько двох мільйонів. Панівні верстви імперії, за словами Ф. Енгельса, дивилися на них як на об'єкти оподаткування, дбаючи тільки про те, щоб тримати їх по можливості в тих умовах, в яких жили їхні батьки й діди¹. Австрійський уряд був навіть спантеличений, коли довідався, що в Галичині живе народ, відмінний від польського. Та в ньому побачив він тільки темного, безпорадного селянина й неосвіченого, забитого священика, який ледве вмів читати та підписатися і мало чим відрізнявся від мужика: «На селі не раз можна було бачити, як священик у подертій одежині... з люлькою в роті, з батоном у руках ішов коло своїх коней або волів»². Траплялося і таке, що, заплативши добре, перший-ліпший дяк чи писарчук міг стати панотцем. Коли, наприклад, спитали холмського єпископа Важинського, чому висвя-

¹ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 8. К., Держполітвидав УРСР, 1961, стор. 31.

² М. Возняк. Просвітні змагання галицьких українців в ХІХ віці. Львів, 1942, стор. 2.

чує недоуків, той відповів: «Всякое дыхание да хвалит господа». До того ж духовенство тремтіло перед силою двора, який дивився на нього майже так, як на хлопів-підданих (до 1777 р. його навіть примушували відробляти панщину). Нечисленна галицька інтелігенція складалася мало не повністю з бюрократів, вірних лакеїв цісарського уряду. Вона «або зрікалася своєї руськості і робилася німцями та поляками, або хиталася в поглядах на суть своєї національності, не знаючи, куди похилитися...»¹ Хіба ж міг хто-небудь з цих людей стати біля стерна народу?

Австрійський уряд, відстоюючи інтереси феодално-поміщицького ладу, після кількох суперечливих кроків узяв курс на нещадну експлуатацію та денационалізацію українського населення. Промисловість майже не розвивалася. Мало того, за словами Івана Франка, в 1848 р. у Галичині було менше фабрик і заводів, як кількадесят років тому. Звичайно, це не стосується Австрії в цілому.

Страшно виглядало тодішнє галицьке село. Люди жили в курних хатах, часто разом з худобою. Вони «лише 3—4 місяці в році мали хліб, а 5—6 місяців годувалися однією картоплею, а весною протягом 3—4 місяців повинні були задовольнитися травою» (І. С. Міллер)². Хронічний голод супроводжували жахливі епідемії — часто цілі села вимирали від холери.

¹ І. Франко. *Ukraina irredenta*. — «Життя і слово» 1895, т. IV, кн. 6, стор. 474.

² Цитую за книгою Г. Ю. Гербільського «Передова суспільна думка в Галичині». Львів, Вид-во Львівського університету, 1959, стор. 16.

Допускалися тілесні кари. Навіть представник правлячих кіл Вацлав Залеський (пізніше галицький губернатор) визнавав, що за кріпацтва пригнічення українського населення в Галичині було у сто разів більше, ніж польського.

Люди, рятуючись, втікали хто куди. У Золочівщині — рідних місцях Шашкевича — цілі села опустіли. «В жодній країні феодалізм, патріархальщина і по-рабському покірливе міщанство... не збереглися в такому недоторканному і цілісному вигляді, як в Австрії», — констатував Ф. Енгельс у своїй праці «Початок кінця Австрії»¹.

Письменні люди — це рідкість. Тільки в небагатьох церковних школах дяки навчали примітивними методами азбуки і арифметики. Подекуди в селах існували ще так звані «тривіальні» (двокласні) школи, які, проте, з 1805 р. опинилися під опікою латинської консисторії, тобто польської духовної верхівки. Молоді рекомендувалося ради її «особистої вигоди» вивчати німецьку мову, а для «пізнання і виховання» — польську.

Заклятими ворогами просвіти були, зокрема, місцеві дідичі. Часто можна було почути їх голос: «Мужикові нащо школи? З чого наші діти будуть жити, коли ще й мужик навчиться читати і писати?» А в одному селі на запитання австрійського комісара, чи вчать їхні діти, батьки відповіли: «Де їм тепер учитися! Котрий підросте, то пан в рекрути віддасть. Нащо, — говорить, — мені ученого, аби супліки

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4. К., Держполітвидав УРСР, 1959, стор. 452.

писав? Іди в цісарі — там будеш кап-
ралем»¹.

Нерідко пани вдавалися і до брутального насильства. Так, у селі Залуччя місцевий поміщик Айвас віддав у рекрути учителя Григорія Восвідку, дарма що той був горбатий. Панські посіпаки напали на нього вночі, побили і закували в кайдани. З цього приводу селяни написали колективний протест, в якому говорилося: «Чуємо, же німих і глухих учать читати, а ми ні глухі, ні німі, і самі платимо за школу»².

Часто селяни самі вороже ставилися до шкіл, бо навчання було платним (до того ж письменних юнаків скоріше брали в рекрути). Так, у селі Нанчілка на Самбірщині мешканці не хотіли утримувати дяка-вчителя Курчицького, внаслідок чого він мусив залишити школу й шукати іншого хліба.

Правда, не можна обійти мовчанкою того локального пожвавлення, що наступило в галузі освіти на початку XIX ст. в окремих місцях Галичини. Проте цей проблеск духовного життя викликав негайну протидію з боку реакційно настроєних панівних кіл. Під їхнім натиском президія губернії у Львові відкинула у 1816 р. прохання Перемишльського єпископату про впровадження української мови в сільських школах (мотивуючи тим, що вона не має практичного застосування, — нею не друкуються ні закони, ні книги, — та й взагалі безглуздо підтримувати в краї дух сепаратизму). Не

¹ М. Возняк. Просвітні змагання галицьких українців в XIX віці. Львів, 1912, стор. 23—24.

² Там же, стор. 23.

допомогло і звернення до цисаря Франца-Йосифа. Справу знову вирішувала губернія, яка у своїй відмові, між іншим, акцентувала на тому, що німецький народ має багато наріч, а в школах мова одна; такою, мовляв, для галичан є мова польська. На тому й скінчилося. Ще з 1812 р. шкільне навчання українців у Галичині перестало бути обов'язковим; менше десяти процентів дітей тоді вчилися в школі.

На всю Галичину було в той час лише шість державних та дев'ять приватних гімназій (звичайно, польських і німецьких) і тільки дві так звані «руські» міські школи — Братська при Волоській церкві у Львові і школа отців василян у Дрогобичі.

Минали роки і десятиліття у такому царстві «неумства і застою». І за весь цей час галичанин, за словами Франка, не зробив ані кроку вперед до цивілізації, не піднявся до розуміння того, хто він і які його інтереси, не вийшов поза глухе відчуття своєї кривди, поза глуху ненависть до своїх гнобителів.

Іноді незадоволення народних мас виливалось у грізні спалахи гніву: так, 1819 р. збунтувалися селяни у Волі Якубовій, Самбірського округу, 1824 р. відбулося повстання кріпаків на Сколівщині, 1832 р. — те ж саме сталося в Нагуєвичах, рідному селі І. Франка, 1833 р. — в Горожанах, Самбірського округу. А 1838 р. великі селянські заворушення охопили Чортківщину — за селом Бабинці повстало п'ятнадцять інших сіл. Крім того, по селах ходили переодягнені в сільський одяг польські революціонери (це після 1830 р.), вони поширювали прокламації й звернення до народу україн-

ською мовою, вірші з одвертим заклинком до бунту, вели усну пропаганду. А десь там у бескидських лісах зловіщо поблискували бартками опришки. Бо ж і не дивно: «Розбійництво було з давен-давна нерозлучним товаришем хлопської неволі. Поневолений, битий, кривджений підданий, не можучи знайти ніде легші ані справедливості, тікав у ліси, в гори, приставав до купи таких самих очайдухів і, хоч чув над собою в кожній хвилині загрозу смерті, все-таки рад був хоч під тою загрозою прожити вільно, а надто ще мститися на своїх кривдниках»¹.

Однак це були лише спорадичні, стихійні виступи.

Осередком духовного життя краю був Львів. Там тоді (на 1835 р.) налічувалося 48 731 мешканець, не враховуючи гарнізону, в тому числі понад 4000 ремісників². Тодішня «галицька столиця» не дуже різнилася від звичайного повітового міста. Декілька величавих храмів, будинків-пам'яток старовини — і сірі квартали звичайних хат, заболочені вулиці. В театрі йдуть п'єси другорядних іноземних авторів — «Італійські розбійники», «Бапа і медвідь», «Дівчина, ставлена на карту» — публіка задоволена. Газети пишуть про танцюючого трупа, про лева, що реве, як осел, про відрубані

¹ І. Франко. Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині. — У кн.: І. Франко. Твори в двадцяті томах, т. 19. К., Держлітвидав України, 1956, стор. 594. (Далі посилання на це видання подаємо скорочено).
² «Rozmaitości», № 22, 1835, стор. 175. Цитую за книгою Г. Ю. Гербильського «Передова суспільна думка в Галичині». Львів, 1959, стор. 23.

голови, які чхають, та інші чудасії—читачі в захопленні. Місцеві поети тим часом прославляють своїх коханих, красу яких, на їх думку, міг би по-справжньому передати хіба тільки Рафаель. Щоправда, тут проживав тоді син В.-А. Моцарта Вольфганг-Амадей. Він у 1826 р. заснував Музичне товариство, яке влаштовувало хорові концерти, що в них інколи брало участь до трьохсот чоловік. Але все це служило цілям німецької культурної експансії, навіть деякі українські хорові колективи, що тоді існували, мали в основному німецький репертуар.

При Ставропігійському інституті була для галицьких українців єдина в цілому краю книгарня. Проте там можна було придбати хіба що релігійні книги, які друкувалися в Почаївському монастирі. Австрійський уряд категорично забороняв інститутові займатись продажем закордонних видань світського характеру.

Хвиля темряви та отупіння затопила й греко-католицьку духовну семінарію (відкриту ще 1783 р.)—тут навіть забороняли читати твори Гете й Шіллера. І не було ні сили, ні сміливості протистояти цьому, не було ще того вітру, який міг би розвіяти тяжкі мряки суспільного буття.

Найбільшим навчальним закладом Галичини був Львівський університет. Ще 4.XI 1787 р. у ньому засновано т. зв. «Студіум рутенум», в яким певні предмети викладалися книжною українською мовою. Однак він функціонував тільки до 1805 р. Польські шовіністичні кола,

за твердженням Якова Головацького, «постаралися під різними претекстами підірвати сю основу руської¹ народної освіти»². Разом з ними рука в руку діяла клерикальна верхівка, зокрема єпископ Шимонівч. Проте головною причиною занепаду «Студіум рутенум» було, на думку І. Франка, викладання чужерідним суржилом та схоластика, що залежало вже не так від професорського складу, як від уряду, «який приписував, якою книжкою повинен був користуватися лектор кожного предмету»³.

На початку 30-х років у стінах університету можна було побачити чимало учасників відомого польського повстання, які стали студентами. Вони єднали для своїх політичних цілей українців, створювали нелегальні гуртки, внаслідок чого відбувалися арешти і процеси, це в свою чергу посилювало атмосферу якогось очікування. Чимало прихильників знайшли собі польські конспіратори серед вихованців духовної семінарії. Тут, наприклад, одна з аудиторій—так звана «Камчатка ч. 43»—була місцем нічних зібрань підпільників, а під підлогою в ній переховувався склад революційної літератури.

¹ У тогочасному слововжитку в Галичині «руський» означало український, «русини»—українці. У такому ж значенні вживали ці слова письменники «Руської трійці».

² Я. Головацький. О первом литературно-умственном движении русинов Галиции со времен австрийского владения в той земле. Львов, 1865, стор. 28.

³ И. Франко. Южнорусская литература.—В кн.: Энциклопедический словарь. Изд. Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона, т. 41. СПб, 1904, стор. 310.

Народне слово, загнане під солом'яну стріху, не мало доступу ні в науку, ні в літературу. Та й самі інтелігенти дотримувалися здебільшого таких поглядів, як галицький «вчений» Денис Зубрицький, котрий вважав, що «для простолюдина довольно молитвенника, катехизма псалтыря»¹.

У художній літературі зустрічалися, і то зрідка, твори, писані язичієм, як от «Воззрение Страшилища» Семеона Лисинецького (до речі, це ще одна з кращих тодішніх поем). Ось, наприклад, як автор говорить про повідь на Дунаї:

Ах, для бога! Кто ж бы ся не содрогал,
Да тут с ужасом все пропадает,
И кто ж, уважаючи то, не дрожал,
Аще видит, як все исчезает.

Тогочасні галицькі письменники, які задубіли на старих, давно вже віджилих формах, не сприяли розвиткові літератури. Тому освічений читач відвертався від подібних «страшилищ» і брав до рук іноземну книжку — польську чи німецьку.

Серед цієї духовної темряви все ж де-не-де спалахували промені живого слова. Це, зокрема, твори Юліана Добриловського (автора популярної тоді застольної пісні «Дай же, боже, в добрий час» та збірки церковних проповідей «Наук парохіальних», виданих в Почаєві 1794 р.), українські вірші учасників польського революційного руху, зокрема Михайла Попеля

¹ Цит. за статтею А. Халімончука «Історичне та літературне значення «Руської трійці». — У кн.: М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький. Бібліографічний покажчик. Львів, Львівська бібліотека АН УРСР, 1962, стор. 9.

і Каспера Ценглевича¹ тощо. І нарешті — відомий збірник Вацлава Залеського «Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego» (1833).

Ця збірка народних пісень, на думку М. Дашкевича, мала для Галичини те ж значення, що для Наддніпрянщини книга Максимовича. Звичайно, тут певне перебільшення, але годі і недооцінювати суспільної ваги тієї, за словами Франка, першої ластівки народного пробудження. А втім, українські пісні були вміщені тут всуміш з польськими і надруковані латинськими літерами. І до того ж у передмові до збірника Вацлав Залеський відмовляє українській літературі в праві на самостійне існування.

Ніколи не гасло почуття єдності Галичини з Наддніпрянською Україною, почуття сердечної симпатії до своїх братів. Проте навіть дрібні контакти між двома частинами одного народу було вкрай важко здійснювати, зокрема на заваді стояла цензура, заведена в Австрії ще 1776 р. Натомість ніколи не припинялися

¹ Ось, наприклад, уривок з нелегальної поеми Михайла Попеля «Русин на празнику»:

З давен-давніх во недолі
І в нещастю русин все;
З давен-давніх во неволі
Перед паном карку гне.
Пани в пута нас вбивають
І волочуть у свих ніг,
Пани в ярма нас випігають,
І прогнівав ся вже біг...
Відки ж панок має мати
Тото право за собов:
На панщину виганяти,
Нашу пити, нашу кров?..

жвавій торговельній зв'язки між двома сусідніми державами, і вони давали інколи нагоду для рукостиску братів. Так, здавна по Дністрі сплавляли з Карпат дерево до Одеси. Тим шляхом вивозили і збіжжя, особливо з Розвадова, Маріамполя та Микулинець (лише 1834 р. відправлено до Одеси понад 30 000 чверток пшениці). Возили також на велику Україну і сіль, зокрема з Калуща. Саме тоді дрогобичани виміняли десь над Дніпром церкву св. Юрія (що без жодного цвяха), і привезли у своє місто, вона і зараз стоїть там як дорогоцінна пам'ятка старовини. Бувало, що окремі польські та австрійські магнати мали свої маєтки обабіч кордону і, переїжджаючи Збруч, брали з собою і челядь. Франко знайшов відгомін цих «закордонних подорожей» у т. зв. «дворацьких піснях» кінця XVIII ст.

А тим часом на Сході зоріло. Появляються перші книги народною мовою, оживають наукові, культурні та інші контакти. Так, на початку лютого 1822 р. приїжджає до Львова професор Харківського університету Петро Кешпелі, зокрема, зібрати матеріали про «русняцькі» діалекти і визначити межі української мови в Галичині (в цьому йому допомагав ректор Львівського університету Модест Гриневецький). Гість відвідав також Броди та інші місця, зав'язав цікаві знайомства, розповів галичанам про Котляревського.

Є відомості, що вже близько 1820 р. з'явилися в Галичині перші примірники «Енеїди» (можливо, були це рукописні копії). У всякому разі, Іван Могильницький у своїй статті «Відомість о руском язичі» навів декілька

фрагментів з цієї поеми. Згодом те ж саме зробив і Й. Левицький у додатку до своєї граматики (1834).

Появляються в Галичині й інші паростки нової української літератури з Наддніпрянщини — звичайно, лише поодинокі... А в Росії галицькими справами з 1834 р. починає цікавитися «Журнал министерства народного просвещения».

Та це — тільки перші промені світла серед чорної ночі одного з найглухіших періодів в історії галицького краю.

І на цьому тлі з'являється визначна постать Маркіяна Шашкевича, людини, за словами Івана Франка, наскрізь симпатичної, щирої і простої, огрітої неложною любов'ю до рідного народу і непохитно певної своєї дороги...¹

¹ Див.: І. Франко. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Львів, 1910, стор. 104.

МАРКІЯН ШАШКЕВИЧ

ПОЕТ ЗЕЛИЗКА

Фотографії чи портрета Маркіяна Шашкевича не збереглося¹. Поет, однак, неначе живий постає перед нами в уяві з детальних описів його сучасників. «Маркіян був чоловік середнього зросту, щуплий, але меткий, волосся ясно-русе, очі сині, тужні, носик невеличкий, кінчастий, лице худощаве виражало якусь тугу і болість». Це свідчення Якова Головацького.

Майже аналогічний усний портрет подає і Микола Устиянович: «Шашкевич був серед-

¹ Ще десь в середині 90-х рр. минулого століття дружині покійного поета Юлії принесли низку фотографій студентів-юнаків і запропонували відшукати серед них подібного до її чоловіка. Такого знімка вона не знайшла і сказала, що син Володимир трохи схожий на батька. Творчо скориставшись фото-

нього росту, тонкої будови тіла і м'ягеньких рис лица. Синє і сумнеє його око, юнорусе волосся і ніжність постави надавали його подібності щось дівочого. Високе його чоло було уже в молодості пописане плужком глибоких думок... На лиці одбивалась якась-то тужливість і терпіння...»¹

А ось яким бачить письменника батько галицького композитора Анатолія Вахнянина: «Маркіян Шашкевич був... не мізерний і не грубий, ясноволосий, любий з лица, симпатичний, люблений всіми. Сиві його очі робили любе вражіння...»²

Якщо оглянути творчість і діяльність Шашкевича в тих умовах, в яких він жив і працював, то наш сучасник може скласти собі досить правильне уявлення про цю незвичайну людину. Він бачить, що основне в поета — це той всепоглинаючий племінь великої ідеї духовного

графією сина Володимира, а також врахувавши усні зарисовки близьких родичів і друзів письменника, художник Микола Івасюк дав нам перший портрет Шашкевича. Кількома роками пізніше (1911), використавши як прототип тогочасного громадського діяча Т. Лежогоубського, що, за свідченням багатьох, був дуже подібний до Шашкевича, створив портрет письменника відомий художник Іван Труш. Тому краще буде говорити, що маємо не «позичене» (вислів О. Маковая), а подібне обличчя до Маркіянового. Можливо, навіть дуже подібне.

¹ Тут і далі спогади Я. Головацького та М. Устияновича цитую за статтею М. Возняка «В пошукуванні за портретом Маркіяна Шашкевича». — «Неділя», 1911, № 33, стор. 7.

² Анатоль Вахнянин. Спогади із життя. Львів, 1908, стор. 132.

відродження народу, який зумовлював майже всі його думки, пориви й вчинки. Бо й справді, скільки потрібно було великої й благородної снаги і віри в торжество правди, щоб на той час «проти рожна перти, проти хвиль плисти...».

І якщо читач саме таким бачить Шашкевича, то він не помиляється. Яків Головацький писав у своїй розвідці, що коли Маркіян Шашкевич «розговорився за русчину (українство.— О. П.), народність, за рідний язык, родиму словесність і пр., тогди показала ся вся сильна душа его, котра в тім слабовитім тілі жила, очі блиснули живостою і якимсь святым вогнохновенієм, чоло трохи приморщилося і лице набрало якоїсь грізної поваги — говорив сердечно, сильно переконував... він цілий тим духом жив і віддихав...». «Одно було у него завжди на думці: свій рід, свій язык, своя словесність, своя народність!»

Він же — людина «непохитно певна своєї дороги як у штудії, так і в життю»¹, — робить висновок І. Франко.

Галицький будитель належав до тих людей, які переважно приховують свій багатий духовний світ. В житті ми бачимо його то веселим, то сумним, замріяним. Але, мабуть, найщиріше виявляв себе поет, коли у хвилини внутрішнього піднесення горів вогнем своєї великої ідеї і у його блакитних очах світилася могутня сила духу, що викликало подив і захоплення друзів. І вражав він тоді усіх, за словами Я. Го-

¹ І. Франко. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Львів, 1910, стор. 104.

ловацького, «високими поняттями, буйними гадками, козацькою силою»¹.

Маркіян Семенович Шашкевич народився 6 листопада 1811 р. у казково-поетичній місцині. Це — садиба його діда Романа Авдиківського — пароха села Підлисса на Львівщині. Вся вона потонула в шумі віт розкішного гаю-саду, що непомітно зливався з розлогим дзвінким лісом. Ось там-то:

У садочку соловіїчк
Щебетав пісеньки,
Розвивав... пісеньками
Літа молоденкі.

(«Підлисса»)

Але скоро, однак, почув він і стогін знедолених, скоро доля-мачуха принесла йому перші прикрощі. А в школі — сіра проза, болючі кривди (вчився поет спочатку у сільського дяка, потім у золочівській школі, а згодом — у львівській та бережанській гімназіях). Хто забувався і заговорив там рідною мовою, носив на шиї книжечку, оправлену в дощички. І це доти, поки він на такому ж «злочині» не зловив свого товариша і йому не передав. Хто знає, може, саме у ті дні понурі з'явилися у душі юнака перші спалахи бунту проти брутального духовного гніту, кривди, що вилилися потім у гордих акордах — «Руська мати нас родила», «Ти не неволі син»...

З 1829 р. навчається Маркіян Шашкевич у Львівській духовній семінарії. Її старезні сірі

¹ «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», т. CV, 1911, стор. 165. (Далі подається скорочено — ЗНТШ).

мури війнували непривітним холодом, відмежували життєрадісного юнака від гамору і радощів навколишнього світу. Саме приміщення робило гнітюче враження. Це — колишній мовнастир, збудований ще в 1723 р.; від жахливої вогкості 1830 р., тобто у часи Шашкевича, захворіло там більше ста студентів (кожний третій). Багато юнаків, не витримавши суворих умов, повтікало. Але Шашкевич семінарії не залишає (у нього ж тут безплатний харч, одяг, квартира) — його виключають з неї¹. Це сталося 21 лютого 1830 р. Причина? Формальна така: він нібито проявив недисциплінованість — повернувся пізно з міста. Це був тільки привід; ректорат, очевидно, хотів позбутися людини, яку недолюбливав за горду незалежність. Виключення з семінарії було для майбутнього поета болючим ударом. Восени 1830 р. коли з дерев облітав останній лист, він опинився без даху над головою, без шматка хліба. А тут — батько рідний відвернувся. Вразливий юнак глибоко відчув трагізм ситуації. І сльозами чорного болю стікають рядки написаного згодом вірша:

Прости ми, отче, прости! Бач, я ся каю,
Жальом серце бідне моє прозябає,
Твої пожежки сльозами зливаю,
Ах! Прости синові, най не загинув.

(«Син любимому отцю»)

Але батько глухий на клич синові розпитує. Тільки дядько Захар Авдіковський гостинно відчинив вигнанцю двері. І тоді — єдина розрада, єдина перспектива — праця, праця.

¹ Див.: ЗНТШ, т. CVI, 1911, стор. 92.

Він допомагає своєму хлібодавцеві в канцелярській роботі, переписує хроніки, літопис, а у вільний час вивчає старослов'янську мову, відвідує університетські лекції. У бібліотеці Оссолінських читає все, що можна було там дістати, зокрема праці Шафарика, Лінде, Раковецького, Вука Караджича, твори російських письменників, билини, літописи, «Руську правду», історичні дослідження Бантиш-Каменського тощо. І, нарешті, до рук йому потрапляють «Енеїда» Котляревського та пісні Максимовича. Так, можливо, в ті роки вигнання викристалізувалася і основна ідея його життя — працювати для рідної словесності. Та труднощі і злидні підірвали неміцне здоров'я юнака. Кістлява рука туберкульозу вперше схопила тоді його за груди і давила вже до останніх днів.

А був ще тріумф — період діяльності «Руської трійці», появи «Русалки Дністрової». І, мабуть, найбільшого щастя і радості він зазнав саме тоді, коли бачив, що з'явилися надійні однопосівці і спільний посів дає перші сходи, але цього щастя за життя поета було так мало! З пекучим болем серця доводилося йому спостерігати, як приморозки колоніального гніту та бюрократичної сваволі нівечать ці перші паростки їхньої копіткої праці.

А ще один ясний усміх долі — це кохання. У мрійливих рядках, звернених до рідних місць, поет пише:

Там-то люблю, там солодко,
Весело і мило!
З мильною у любощах
Вік би ся прожило!

(«Підлисс»)

Скромне, звичайне людське бажання було у поета: знайти радість днів свого життя у коханні близької серцю жінки. І таке щастя принесла йому вірна дружина Юлія Крушинська.

Та незабаром «сонце ясне померкло, світ пільма насіла»: з'явилися протиріччя між характером його громадської діяльності і новими душпастирськими обов'язками (поет у 1838 р. став священиком і поїхав працювати за призначенням). Осиротіла сім'я (помер батько) задишалася від злигоднів — наймолодший брат Маркіяна перестав навіть ходити до школи, бо не було в що взутися. Колишній жвавий життєрадісний юнак став задумливим, змарнів і посмутив.

Довелося переїздити з села до села. Спочатку (1838 р.) праця в Гумніських (нині Буського району, Львівської області). Понурі, глуха місцевість, навколо ліси і болота, хмарні комарів, посеред села — корчма. У будинку, якому він мешкав, не було підлоги, вікон, печі. Далі — Нестаничі (тепер Радеківський район). Село бідне, ґрунти неродючі. Там поет, за його власними словами, був «позбавлений всяких та навіть найконечніших засобів до життя та гноблений крайнім убожеством і нуждою». І нарешті — Новосілки. У селах цих — повна ізоляція від середовища думки, культури, ідей. Хіба що — лист якийсь від друга чи книжка з України, як ластівка весняна. І тоді тільки «забудеш і біду, і горе, і смуток, і журбу,

¹ М. Тершаковець. До життєпису Маркіяна Шашкевича. Львів, 1912, стор. 87.

здається... що завсіда весна...»¹. Але це тільки на мить, на хвилину.

Вкінці поет прикутий уже хворобою до ліжка. Жорстока доля заслонила перед ним світ — він осліп. Його ще запрошував до Ясеновця Тадей Василевський, сердечний друг². Та пізно вже. 7 червня 1843 р. перестало битися серце Маркіяна Шашкевича.

«РАЗОМ К СВІТЛУ, ДРУГІ ЖВАВІ!»

Він був людиною дії... Готовий на жертви, здатний на подвиг... Умів еднати собі одnodумців, згуртовувати, переконувати. «У Шашкевича був талант не тільки поета, але і видатного організатора»³.

Коли б він був лише поетом, а не був діячем, борцем, — не було б «Руської трійці», не було б «Русалки Дністрової». Бо одна справа — писати твори, хай навіть гарні, сміливі, а інша — кинути виклик існуючим суспільним холодинам, дати громадянству нові кличі та ідеї, які (хоч і туманні, не викристалізовані ще) вражали своєю сміливістю і незвичністю.

Маркіян Шашкевич, як ніхто інший, відчув дух і вимоги доби, він розумів: не можна мовчати і чекати. Настав час, коли народ повинен заявити про себе.

¹ З листа Маркіяна Шашкевича до Михайла Козловського. — У кн.: Письменники Західної України 30—50-х років XIX ст. К., «Дніпро», 1965, стор. 126.

² Див.: «Зоря», 1892, ч. 22, стор. 438.

³ О. І. Білецький. «Русалка Дністровая». Львів, Вид-во Львівського університету, 1961, стор. 13.

Повний енергії, сміливих бажань та задумів хоч і виснажений фізично, повертається в 1833 р. до Львівської духовної семінарії, в котрій, як уже згадувалося, активно діяли тодішні підпільні організації. Шукає там друзів-однодумців і знаходить серед них найближчих — І. Вагилевича та Я. Головацького.

У тому ж 1833 р. постає студентський гурток «Руська трійця»¹, творцем та ідейним патхенником якого був Шашкевич.

І вирушила молода когорта «разом к світу...» з Маркіяном Шашкевичем на чолі. Якби висловлюватися образно, вона стала посестрою Кирило-Мефодіївського братства на галицькому ґрунті (хоч, звичайно, з іншою ідейною платформи і іншими цілями), це була організаційно майже оформлена політична одиниця. Її члени при вступі зобов'язувалися протягом усього життя працювати на користь народу, розвивати його культуру. А в тих умовах це означало кинути виклик феодально-поміщицькому ладові, виступити на захист соціальних прав трудящих мас.

Очевидно, не про всі наміри юних патріотів ми знаємо. «Руська трійця» виникла всього через два роки після польського повстання. Ок-

¹ Спочатку так називали трьох друзів — Шашкевича, Головацького, Вагилевича, а потім — весь гурток. Подібних до нього було декілька — у Перемишлі, Коломиї, с. Добрян біля Стрия, а також у Відні (1836—1838 рр.). Проте жоден з них, крім львівського, не відіграв помітної ролі. Активним членом віденського гуртка був, між іншим, автор граматики і блискучий проповідник Петро Паславський, в домі якого гостювали часто такі діячі слов'янського відродження, як Вук Караджич і Ян Коллар.

ремі члени цього угруповання (Михайло Мінчакевич, Іван Білінський) належали до польських підпільних організацій, і пізніше їх за це суворо покарали. Є також відомості, що і Шашкевич у свій час брав участь у діяльності польських таємних товариств¹. Отже, цілком можливо, що передбачалися нелегальні дії.

Під керівництвом Маркіяна Шашкевича молоді ентузіасти уклали перший рукописний збірник своїх віршів народною мовою під заголовком «Син Русі» (1833). Вже в цій назві було багато сміливого, гордо-непокірного, а вміщені тут поезії — всього п'ятнадцять — вражали своєю щирістю, хоч часто були зовсім учнівські з художнього боку. Оптимістичний заклик до єдності, до спільної праці, боротьби проти «мраків тьмавих» — лейтмотив збірки.

Це був тільки перший крок — звичайна рукописна систематизація ранніх творів гуртківців. Крім того, Маркіян Шашкевич завів ще спеціальний альбом «Руська зоря», куди юні ентузіасти вписували українською мовою різні, найбільш велемовні, на їхню думку, поетичні вислови чи народні афоризми. Сам Шашкевич вніс такі слова: «Світи, зоре, на все поле, закінь місяць зійде» (цікаво, що під цим девізом мав згодом вийти альманах «Зоря»; він неначе розкрив алегорію цього заголовка). Головацький записав старогрецьку приказку: «Пізнай себе, буде з тебе». І так кожний щось своє. Тут бачимо імена Кульчицького, Білінського,

¹ «Зоря», 1884, ч. 2, стор. 13.

Охрімовича, Урицького, Мінчакевича та інших — словом, однодумців у Маркіяна було багато. А число їх дедалі зростало, бо вмів він переконувати і об'єднувати навколо себе.

Через рік була складена нова збірка, із зовсім іншим змістом — «Зоря, писемце, присвячене рускому языку». Вона призначена була до друку. На жаль, рукопис не зберігся, й ми про нього небагато знаємо. Але з висновків цензора Копітара та з різних архівних джерел відомо, що сюди входило чимало фольклорних і оригінальних творів, в тому числі якась комічна супліка невідомого автора, стаття Шашкевича про Богдана Хмельницького та портрет цього гетьмана.

Взагалі ж альманах своїм змістом утверджував ідеї визвольної боротьби, єднання українців з братніми слов'янськими народами і мав виразно загальноукраїнський характер.

Поки цей рукопис лежав у цензурі, молоді патріоти не спочивають. Вони «йдуть в народ», щоб ближче пізнати його і вчитися в нього мудрості. Окремі з них, як Головацький і Вагилевич, роблять далекі мандрівки, записують фольклорні твори, народні звичаї, обряди тощо¹.

¹ Цікаво, що подібно вивчали життя і харківські романтики. Так, Ізмаїл Срезневський теж «ходив в народ» і там зі справжньою одержимістю шукав слідів козацької бувальщини. А Костомарова, який ходив з Харкова у сусідні села, можна було побачити серед простолюди і під час праці, і в хвилини дозвілля, і навіть у шинку — «цього справжньому народному клубі». При тому записував, конспектував все, що варте уваги.

Тим часом вирішувалася доля «Зорі». Віденський цензор Варфоломей Копітар ще 1 липня 1834 р. написав свій відгук, не позбавлений хамелеонських викрутасів — політично вигідно чи не вигідно допускати до друку подібну річ, — і вирішив передати рукопис на розгляд архіреакційній львівській клерикальній верхівці¹.

«Зорю» заборонили як річ бунтівничого характеру. Митрополит Левицький, за яким було вирішальне слово, закидав молодому поетові бажання розбудити цією книгою симпатії до Росії, а його приbrane слов'янське ім'я Руслан цей невіглас ототожнював з німецьким Руслянд.

Шашкевичем і його друзями зацікавилася поліція. У нього проведено обшук та взято його під постійний нагляд. Але невдачі і репресії не злякали молодих патріотів.

У 1836 р. виходить брошура М. Шашкевича «Азбука і Abecadfo», в якій він рішуче виступив проти спроб ввести в українське письменство латинський алфавіт. Цю книжечку надруковано в Перемишлі, куди відвіз її Я. Головацький, тиражем 3000 примірників.

Того ж року Шашкевич укладає для дітвори першу українську читанку і 2 грудня здає її на затвердження.

Можна тільки дивуватися тій незвичайній енергії і винахідливості, з якою діяв поет у той час. Так, ще десь у 1835 р. Шашкевич виголошує в семінарії по-українськи (факт безпрецедентний) промову з нагоди якогось

¹ Див.: «Наукові записки Інституту суспільних наук», т. 1, Львівський філіал АН УРСР, 1953, стор. 117.

ювілею¹. За спогадами одного з присутніх, враження від виступу було настільки сильне, що відразу «руський дух о сто процент піднісся». Згодом, у жовтні 1836 р., Шашкевич робить нові сміливі кроки — дає почин виголошення проповідей українською мовою. Його виступ справив велике враження на слухачів. Свого побратима підтримали Микола Устиянович та Юліан Величковський.

Дослідники давно вже спостерегли, що в діяльності «Руської трійці» помітний відгомін т. зв. слов'янського відродження, яке проходило під знаком романтичних інтересів до всього народного; що в діяльності українських патріотів було багато аналогічного епосі цього ренесансу, а «ідеї і той романтичний пафос, яким проймалися діячі слов'янського відродження, захоплюючись народними піснями, героїчними історичними подіями, переказами, передався і М. Шашкевичу². Саме в той час між учасниками цього руху і Шашкевичем встановилися завдяки Я. Головацькому особисті та ділові контакти, що згодом стали у великій пригоді.

Гурток продовжував діяти, до нього припливали все нові сили. Змінивши назву «Зоря» на «Русалку Дністрову» і внісши певні зміни в зміст (у нас, проте, немає підстав вважати, що

¹ М. Возняк твердить, що це відбулося 12 лютого 1835 р., в день 67-х роковин цесаря. В семінарії була традиція відзначати такі офіційні дати урочистими промовами. Тільки виголошувалися вони, як правило, латинською або польською мовами.

² І. Пільгук. Літературне відродження на Західній Україні.— У кн.: Письменники Західної України 30—50-х років XIX ст. К., «Дніпро», 1965, стор. 10.

вони були надто радикальними), гуртківці за допомогою слов'янських друзів видали альманах у Буді (датований 1837 р., появився він ще наприкінці 1836 р.). Асигнував книжку М. Верещинський, директор головної школи в Коломиї, а двадцять дукатів, яких ще не вистачало, позичив Маркіян у свого родича І. Авдицького.

Сталася визначна подія — з'явилася книга, що, за висловом І. Франка, «хоть і який незначний її зміст, які неясні думки в ній висказані, була свого часу явищем *наскрізь революційним*» (підкреслення наше.— О. П.)¹.

«ЗІРОНЬКА ДОСВІТНЯ»

«Русалка Дністровая»... Що ж ми знаходимо в цій скромній за своїм виглядом книжечці? Цензор В. Копітар у її прообразі — «Зорі» — нібито і не бачив нічого недозволеного, але все-таки санкціонувати до друку не наважився, мотивуючи, що це «гостро конкретна, чисто політична справа»². Львівські церковні владики дотримувалися думки, що поява цього альманаха викличе в імперії непересічний суспільно-політичний резонанс (!), — мовляв, руський народ в Галичині схилився до Росії. Тож не дивина, що ці самі достойники — Венедикт і

¹ І. Франко. Критичні письма о галицькій інтелігенції.— У кн.: І. Франко. Твори в двадцяти томах, т. 16, стор. 37.

² «Наукові записки Інституту суспільних наук», 1953, т. 1, стор. 117.

Михайло Левицькі — не завагалися проголосити veto новій крамолі. У квітні майже весь її тираж — щонайменше 800 із тисячі — був конфіскований, а проти видавців розпочалося слідство.

Директор львівської поліції Пайман, як пише Я. Головацький у спогадах «Пережитое и перестраданное», висловився тоді зовсім ясно: «Ці безумці (йдеться про авторів книги. — О. П.)... хочуть воскресити... мертву русинську національність»¹.

Перше, що прочитаємо, перегорнувши титульну сторінку «Русалки», — це епіграф з дуже популярного серед слов'янських народів поета Яна Коллара: «Не тоді, коли очі сумні, а коли руки діяльні, розцвітає надія». Далі йде «Передслів'є» Шашкевича, яке, за словами О. Білецького, можна розглядати як свого роду «маніфест» відродження української літератури в Галичині.

На наступних сторінках — публікації народних пісень з передмовою І. Вагилевича. Але ж які вони! Досить згадати, що тут було надруковано відому по всій Україні пісню про Морозенка — легендарного сподвижника Хмельницького — і пісню про Довбуша — наймолодшого в історичному аспекті героя збройної боротьби проти гнобителів.

До речі, «Русалка» більше як наполовину складається з фольклорних матеріалів. Цей

¹ Я. Головацький. Пережитое и перестраданное. — У кн.: Письменники Західної України 30-50-х років XIX ст. К., «Дніпро», 1965, стор. 272. (Далі зівкою на сторінку).

факт стає для нас більш зрозумілим у світлі епіграфа з Я. Коллара, поставленого упорядником перед цим першим розділом: «Народні пісні є найміцнішою основою освічення, елементом культури, підтримкою народності, захистом і окрасою мови».

Далі — оригінальні твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Івана Вагилевича — «Складання».

За ними — переклади сербських народних пісень, а також уривків з «Краледвірського рукопису» Вацлава Ганки. В кінцевий розділ «Старина», крім вступної замітки М. Шашкевича, увійшли три стародавні пісні, грамота Зоудечовського від 1424 р., короткий опис давніх рукописів, що знаходились у бібліотеці монастиря отців василіан у Львові, а також коротенька рецензія на «Руское весіле» І. Лозинського. І — все.

Збірку характеризує значна жанрова і тематична різноманітність вміщеного матеріалу. Усе підпорядковане виразно виявленій патріотичній тенденції. Навіть історичні документи, подані наприкінці книги, для упорядників цінні перш за все як свідство народної слави, культури минулого. Та й самі переклади з слов'янських мов, очевидно, крім усього іншого, мали говорити читачеві: а ось поруч пісні твого народу, неже вони гірші?!

Заслуга упорядників і в тому, що вони вбрали «Русалку» в одяг, який від «простодушного і добросердного народу» свого одержала — мову рідну. Але основне в іншому — це була, за словами О. Білецького, перша заявка

² О. Петраш

народу західноукраїнських земель про своє існування, про свою національну гідність.

Альманах з чисто галицьким профілем (автор, місце видання, матеріал) став *всеукраїнським явищем* за змістом, мовою, духом. До речі, декілька його примірників проникло на велику Україну і, як відомо з листа П. Лукашевича¹, читав його там Шевченко. Кілька книжок повіз до Москви Микола Надждин².

«Русалка» була також і важливою подією у ланці загальнослов'янського культурного відродження.

У Будапешті ще 1837 р. привітала її газета «Сербські народні листи». В цьому ж самому році радісно зустрічає появу альманаху «Wiener allgemeine Theaterzeitung». Вона називає його збірником, «який заслуговує на увагу всіх шанувальників слов'янського письменства». Є відомості, що сербські друзі сприяли також розповсюдженню цього видання. Придбав його для своєї бібліотеки і П. Шафарик.

На Україні перший друкований відзив про цю книгу належить М. Максимовичеві (у статті «О стихотворениях червонорусских», вміщеній у журналі «Киевлянин», 1841, кн. 2). В Росії — О. Пипіну. У «Русалці», за його словами, «заявляла о своем существовании народность, считавшаяся погребенной»³.

¹ Див.: М. Возняк. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича, ч. 2. Львів, 1936, стор. 310—311.

² ЗНТШ, т. CVIII, 1912, стор. 125.

³ А. Пыпин. Галицко-русское возрождение и польско-украинская школа. — У кн.: История русской этнографии, т. III, СПб, 1891, стор. 227.

З того часу появилися, мабуть, сотні різних статей і досліджень про цю першу ластівку нової української літератури на галицькій землі. Різні думки, різні погляди. Але серед них найбільш вичерпна і вдала оцінка в класичній критиці І. Франка. Революційність «Русалки» як суспільно-культурного явища бачив Каменяр насамперед в тому, що вона виступила проти тогочасного літературно-церковного, політичного та соціального авторитетів, «супроти гнітючого метерніхівського абсолютизму, півелюючого всі народності», вказала далекий образ вільної всеслов'янської федерації, піднесла ідею єдності українських земель, ввела в літературу мову і пісні народу, який між освіченими панамі вважався худобою, та взагалі була «невмоводним проривом чуття людського серед загального затупіння та одичіння»¹.

В радянському літературознавстві найбільш влучну оцінку «Русалці Дністровій» дав академік О. Білецький, який назвав її незабутнім подвигом та «бойовим виступом на захист прав українського народу»².

І хоча сили реакції винесли «Русалці Дністровій» вже біля самої коліски смертний вирок, не загинула вона. Почався процес становлення нової української літератури на західних землях України, і цьому ніхто вже не міг перешкодити.

Згодом «Русалка Дністровая» перевидавалася двічі. Вперше — 1910 р. в Тернополі, напередодні

¹ І. Франко. Твори в двадцяти томах, т. 16, стор. 38—40.

² О. І. Білецький. «Русалка Дністровая». Львів, Вид-во Львівського університету, 1961, стор. 31.

100-річчя від дня народження М. Шашкевича, вдруге — вже в наші дні — 1950 р. у Києві (Держлітвидав України).

ГОЛОС БУДИТЕЛЯ

«В Шашкевичевих словах тодішні русини віднаходили свою надію, свою силу, свою людську та народну гідність...»¹ Мабуть, ця думка Франка — найбільш вдале визначення тієї епохальної ролі, яку зіграла творчість Шашкевича в житті галичан.

Будитель народного духу сказав землякам про речі важливі, злободенні, до того ж з нечуваною, як на той час, сміливістю, а слова його «випливали з серця чистого, з душі і з темпераменту оригінального і дуже симпатичного»².

Сила суспільного впливу поезії Маркіяна Шашкевича ще в тому, що її автор — визначна індивідуальність, що він не тільки поет, але й борець, в особі якого буквально зрісся в одне авторитет літературний і політичний.

Поетичний твір тільки тоді має справжню вартість, коли він дає щось нове. А в Шашкевича усе було свіже, весняне, оновлююче, як перший грім після лютої, крижаної зими. Його вірші будили розум, ворухили сумління, кликали до дії. Дивували «братів не

¹ І. Франко. Твори в двадцяти томах, т. 19, стор. 655.

² Там же, т. 20, стор. 224.

зрячих» і піднімали з дна їх душі найзаповітніші, хоч ще не зовсім окреслені прагнення... Твори Шашкевича, як і вся його діяльність, — це сміливий виступ проти страшної сили мететерніхівського абсолютизму, своєрідна політична програма для земляків.

Погляд поета падає і на історичне минуле народу, і на його сучасне. Він і його побратими дивилися на історичну славу та старовинні пам'ятники як на джерело духовної сили народної. До такого висновку приходимо, ознайомившись із статтею Шашкевича «Старина», що була опублікована у «Русалці Дністровій». Давнина, на думку автора, — не те, що назавжди увійшло в минуле і в'яне у пам'яті людей та на пожовклих листках паперу. Ні! Це «піснь хороша, дзвеняча, що різним способом у наші часи загомонює, що різним настроєм озивається спередвіка до нас»... Тут «лице століть». В нім онук побачить усю життєву дорогу народу: як жили батьки, діди, що діяли, що їх веселило, а що печалило, як думали, що окрилювало, а що силу віднімало, яка їхня мова, душа, серце... Як бачимо, М. Шашкевич залишається поетом і у публіцистиці. А потім добір сучасникам: «Чужина нас займає, чому ж би нашіна не прилягла до серця...»

У цій статті заклик «пізнай себе!» є лейтмотивом. Автор радить, де шукати «дзеркало чистое». Він приходить до висновку, що коли зібрати історичні матеріали, пісні, казки, прикази, обряди, звичаї, то виникне пісня велика, гучна на цілий світ.

Відкривши для себе рідний народ, як «один з найбільших племенів слов'янських», Шашке-

вич та його ідейні однодумці осмислювали також величаве, світле минуле, історичну славу. Погляди письменника типові для представників романтизму. Це ті постулати, на ґрунті яких викристалізується пізніше поняття народності, вже звернене до сучасності. Але всі романтики починали від історії краю, аби дійти до сьогодення.

Кого бачить поет на історичних дорогах народу? Преславного гетьмана Хмельницького (про нього написав і окрему статтю, що не збереглася), мужнього козацького ватажка Наливайка, гордих переможців над полчищами Болеслава Кривоустого...

У поезії «Хмельницького обступленіє Львова» (один з найраніших творів Шашкевича) йдеться про достовірні події — облогу галицької столиці, де засіли польські пани, військами Хмельницького у 1648 р. Факт викупу золотом і сріблом, що його збрала шляхта для гетьмана-переможця, теж історичний. Розповідати про це поет вирішує у формі народного героїчного епосу — історичних дум.

Виразні, чітко окреслені зорові образи, промовисті епітети, розмір вірша народних дум — ось що характерне для цього твору Шашкевича.

Поезії властива також типова для романтичного методу гіперболізація можливостей героя, яка сягає обріїв фантастичного:

Як будете битися,
Мечами рознесу мури високії...

Мажорний акорд тріумфальної радості, історичної слави завершує цю переможну пісню

А у Львові рано всі дзвони заграли,
А високі ворота остіжком упали...

У творі відчутний вплив відомої тоді в Галичині історичної думи «Облога Львова» (у 1839 р. її надрукував у фольклорному збірнику «Pieśni ludu ruskiego w Galicyi» Жегота Паулі). Подібність настільки велика, що окремі рядки обох цих поезій майже ідентичні — і на це свого часу звернув увагу М. Возняк. Зрештою, і сам автор натякав на наслідування, поставивши під заголовком: «Строєм народної пісні». Подібні ремінісценції властиві для раннього періоду творчості Маркіяна Шашкевича, коли він, збираючи фольклорні матеріали, був під їх незвичайним впливом, а власний голос поета ще не визрів остаточно.

У сюжетній основі вірша Шашкевича «О Наливайку» — теж історичний факт: нещаслива бітва цього легендарного ватажка з польською шляхтою під Білою Церквою й Острим Каменим. Та для польського гетьмана Станіслава Жолкевського це — піррова перемога: він зазнав таких втрат, що не насмілюся навіть переслідувати повстанців. Звідси й оптимістичний тон поезії, наче йдеться про якийсь тріумф, возвеличення могутності козацького війська.

Понурою, темnobарвною виступає тут ворожа сила:

Не мрачка то осідає, не туман лягає,
Гей, то ляхів сорок тисяч в поход виступає...

Але тон вірша погіднішає, коли мова заходить про козацькі полки, що «вздовж списами городили зелені байраки».

Автор, як це буває у зразках героїчного епосу, максимально ясний у своїх симпатіях і антипатіях, які він виявляє чіткими оцінюючими порівняннями, паралелізмами, а також виразами, що їх майже дослівно взято з народних дум, історичних пісень:

Гей, на степу густа трава, степом вітер віє,
Не по однім козаченьку стара неня мліє,
Гей, на степу сивий туман, кургани курились,
Не по однім козаченьку вдовіці лишились.

Зацікавлення Шашкевича історією рідного краю, зокрема козацькою добою, було не тимчасовим захопленням. Як відомо, він написав ще розвідку «О запорожцях і їх Січі» (опублікував уперше Н. Вахнянин у журналі «Зоря», 1882, № 10, стор. 152—153). Крім того, в архіві поета подибуємо й інші нотатки з історії козаччини, зроблені вже пізніше. Очевидно, він хотів все це використати для якоїсь обширної праці.

Цікавить поета не тільки героїка козацької доби, а й далеких княжих часів. Так, «славний руський з ляхом бій» оспівує Шашкевич у ранній творі «Болеслав Кривоустий під Галичем 1139». Тут тільки тога історична, а в дійсності — це бойова, заклична пісня, адресована сучасникам.

У перших рядках — традиційне народнопісенне звернення до ясних зір, вітру... А далі — заклик, гасло, що повторюється в різних варіантах декілька разів як рефрен:

Бо хто русин, підлітайте
Соколами на врага...

Ще злободенніше звучать такі рядки твору:

Гей, хто русин, за ратище,
В крепкі руки меч ясний,
Шпарка стріла най засвище:
Гордий ляше, день не твій!

Зображено битву не цілком достовірну, бо, як відомо з історичних джерел, Ярополк побив Болеслава під Галичем не в 1139 р., а в 1177 р. Поет ставить за мету — оспівати героїчну боротьбу народу за свою волю й незалежність у минулому, щоб на її прикладі будити сучасників до активної дії.

Саме тоді, коли польська шляхта намагалася простягнути заGREбуці руки «од можа до можа» та на кожному кроці виявляла свою пихату бундючність, поет достойним голосом нагадував їй, як колись король — «враг, напасник сановитий, на чужім коні втікав»! А те, що перемогу під Галичем здобувають війська саме київського князя, — доволі прозоре акцентування ідеї єдності українських земель.

На думку Возняка, ця поезія була замаскованою відповіддю на заклики К. Ценглевича та йому подібних брати участь у завоюванні земель для великої Польщі. Шашкевич не хотів, щоб його земляки стали слухняним знаряддям в руках шляхти, і тодішні українці, твердять далі дослідник, розуміли це.

Ще сміливіше інтерпретував твір І. Франко, який вбачав у ньому прямий заклик до нового збройного виступу проти польських магнатів.

Згодом появилася заклична мелодія, і вірш, як пісня, набув тривалої популярності¹. Згадаймо: бойові пісні Беранже у той час знала і співала вся Франція. Однак реакція на поезію Шашкевича в інертній Галичині була повільніша. Слово поета спалахнуло «блискавкою серед ночі» (І. Франко).

Оспівування сильної, небуденної особистості, гіперболізм образів, народнопоетична стилізація — характерні прикмети творчості романтиків. Все це є і в Маркіяна Шашкевича. Такими сильними, вольовими у його віршах були возвеличені ним Хмельницький і Наливайко.

Романтичний порив, гордий докір буденщині захоплює нас і в ліричному героєві поезій Шашкевича.

Але, як відомо, кожне мистецьке явище має своє історичне та соціально-економічне підґрунтя. Романтичні тенденції в різних національних літературах «обумовлювалися щоразу специфічними історичними умовами»². Так, в Західній Європі вони розвинулися в період жорстокої реакції після Французької буржуазної революції. А в Галичині, як бачимо, виникли вони серед гнітючої суспільної атмосфери і були опромінені спалахами народного гніву на Західній Україні та польського повстання.

Шашкевич, таким чином, скористався методом, що стояв на висоті вимог часу, — оскільки романтизм як естетично-філософська кате-

горія мав у собі не тільки елемент повизни в сфері мистецького вираження, але й заряд бунту проти дійсності. А це так відповідало і суспільній програмі юних патріотів, і вдачі їхнього ватажка!

Шашкевич як прогресивний романтик змальовує історичне тло передусім для того, щоб за принципом асоціації торкнутися злободенних питань, підняти дух народу, зігріти надією, підтримати його в боротьбі. Історія — учителька життя, вона дає можливість глибше осмислити сьогодення. Це поет розумів. У його «Згадці» минуле різко контрастує з темним сучасним:

Заспіваю, що минуло,
Передвіцький згану час:
Як весело колись було.
Як то сумно нині в нас!

А далі — вражаюча, безкомпромісна оцінка тогочасної дійсності: «Тяжкі мраки днесь лягають, як на ногах татарин». Який це промовистий і влучний вислів! І ще — руїни храмів, зарослі мохом, а над ними кричаче ворон тужливо... Все це — виразна гостра критика існуючих умов.

Коли в ранніх історичних поезіях — «Хмельницького обступленіє Львова», «О Наливайку» та інших — викриття тодішнього ладу виступає у напівприхованій формі (поет, за словами Франка, прибирав свої сміливі думки «у легеньку історичну заслону»), то тут воно уже відверте. І не дивно, що вірш «Згадка» особливо насторожив тих, від кого залежала доля «Русалки Дністрової».

¹ Див.: К. Студинський. Генеза поетичних творів Маркіяна Шашкевича. Львів, 1910, стор. 68.

² І. Айзеншток. Українські поети-романтики. — у кн.: Українські поети-романтики 20—40-х років XIX ст. К., «Дніпро», 1968, стор. 8.

Ще сильніше висловився письменник у такій маловідомій для нас нотатці: «Колись борби козацької — нині тишина. І гриміло, і дудніло. Лучша борба нечаслива, як нинішня тихота, в борбі була надія, а нині зникла»¹. Соціальна виразність цих рядків очевидна. Інколи одна влучна деталь говорить більше, ніж злива сухих дефініцій. Хіба ж не закладений динаміт протесту в цих «окрушинках» революційної думки Шашкевича?!

У поезії «Згадка» бачить він давню Слов'ящину — гігантом, країною радості, краси та суспільної досконалості, царством політичної мудрості. І серед цього братерського сузір'я — «Києва золота глава під небеса ся звела...» Вірш утверджує ідею всеслов'янського єднання. І окрилена надією думка

Із русина щирою груди
В побратимий летить край,
Побратимі де суть люди,
Поза Волгу, за Дунай...

(«Згадка»)

Твір цей багато дає нам для з'ясування суспільно-політичних поглядів автора. Тут він виступає як одноступенець Яна Коллара, Павла Шафарика — прославлених співців всеслов'янського братерства.

Зрештою про вплив Колларової «Дочки Слави» на «Згадку» Шашкевича говорилося вже не раз. Однак це не учнівське наслідування,

¹ Львівська державна наукова бібліотека АН УРСР, відділ рукописів, архів М. Шашкевича, п. II, од. зб. 72. Цитую за кн.: М. Шалата. Маркіян Шашкевич. К., «Наукова думка», 1969, стор. 151.

а художня трансформація ідей монументальної епопеї «батька слов'ян» і одночасний вияв власних суспільних поглядів.

Тоді, як представники т. зв. пасивного романтизму, звертаючись до минулих, зітхали за феодально-патріархальними порядками (наприклад, західноєвропейські романтики Ф.-Л. Новаліс і В. Вордсворт) чи оплакували руїни козацької слави (А. Метлинський) Шашкевич бачив у ній свідчення народних можливостей, джерело добрих надій, протиставляючи їй своїй безбарвній дійсності. Чи ж не таким шляхом йшов у ранній творчості Шевченко?

Поширена в романтичній літературі так звана «національна туга» (яка трансформувалася з «світової скорботи» західноєвропейських романтиків) постала у Шашкевича не слізливими зітханнями над могилами слави колишньої, а гарячим закликком воскресити «руську славу, руську владу»¹.

До історичного циклу відносимо (умовно) і «Погоню», дарма що вона написана в іншому ідейному та стилістичному ключі. Ця романтизована картина з часів козаччини змальована, як зазначив сам автор, «після народної казки», тобто якогось фольклорного твору. Дуже можливо, що ним була народна пісня «Ой поїхав Романонько до Сучави на ярмарок», яку записав сам Шашкевич і надрукував у «Русалці Дністровій»; а може, йдеться і про інший, невідомий нам сюжет.

¹ Слова з вірша М. Шашкевича «Споминайте, братя милі».

Композиційно балада складається з двох епізодів — погоня і поєдинок. Козак на коні «шпарков полетів стрілою» — доганяє вражого татарина, що повів у ясир його рідную сестронуку.

Тут маємо традиційний для романтиків образ вершника, що серед розлогого поля мчить на герць з ворогом. Його ми зустрічаємо і в поезіях наддніпрянців, наприклад, у вірші «Палій» Л. Боровиковського, «Могили» М. Костомарова тощо.

Зміст другої картини — битва козака з татарином. Роз'ярений батир, вже знемагаючи, зняв необачній дівчині головоньку з пліч. Люто карає степовик ворога: «...грудь розколов, щоб добути серце диве татарá...»

А далі — зовсім як у народній пісні:

Завіз сестру додомоньку,
Поховав ю у садочку,
Посадив над нею руточку,
А в головках калиноньку...

(«Погоня»)

Твір не закінчений, — це тільки його фрагмент, при тому досить своєрідний.

А в цілому історичні поезії Маркіяна Шашкевича торкалися злободенних проблем, розмовляли з читачем напівезопівською мовою. Щоправда, окремі з них були надруковані аж через десятки років після їх написання, а деякі — у сторіччя від дня народження поета («О Наливайку», «Хмельницького обступленіє Львова»). Однак вони ще за життя Шашкевича поширювалися у списках, особливо серед молоді.

Історичні твори, якщо образно висловитись, були у доробку письменника неначе увертюрою до сучасної теми, у якій вже на високих регістрах прозвучали найактуальніші ідеї доби: заклик до єдності, до дії.

У громадянській ліриці Маркіяна Шашкевича ще повніше розкривається ідейне обличчя автора, його світогляд і програма дії.

Дайте руки, юні други,
Серце к серцю най припаде,
Най щезають тяжкі туги,
Ум, охота най засяде.
Разом, разом, хто сил має,
Гонить з Руси мраки тьмаві,—
Зависть най вас не спиняє,
Разом к світлу, други жваві! —

закликає поет у вірші «Слово до читателів руського язика».

У короткій поезії сконденсована уся програма гуртка «Руської трійці», настрої самого автора. Він, такий світлий, такий вогнеметний, постає з-за цих палких слів. Він тут увесь — у цьому поклику до єдності, до великих, небуденних звершень. Окремі рядки вірша — справжні гасла, крилаті вислови. Це «досвітні вогні» у якнайширшому розумінні, заклик сміливо світити могутні факели свободи. Адже «мраки тьмаві» — це вся та недоля, і соціальна, і політична, яка давила груди батьківщини.

Великий заряд сили духу поета криється і в єдиній строфі, що збереглася з вірша «Другові». Заголовок умовний, поставлений пізніше. Це — чудесний оптимістичний акорд поетової музи:

Відкинь той камінь, що ти серце тисне!
Дозволь — в той сумний тин
Най свободоньки сонічко заблисне:
Ти не неволі син!

Яка ж мусила бути велика і загартована душа поета, коли він зміг кинути тодішньому трудовому людові, індіферентному, сповненому апатії, тверді, як криця, слова відважної оптимізму: «Ти не неволі син!»

Коли талицька інтелігенція, запобігливо при-служуючись перед сильними світу, втрачала основу духовного життя, Маркіян Шашкевич пише пристрасні рядки вірша «Руська мати» (це, за словами Головацького, тільки уривок з «дуже красної думки», що починалася словами: «Вздовж, поперек зійди світом...»). Він увесь пройнятий струменем глибокої людяності. Автор апелює тут до найбільш благородних людських почувань (йдеться про синівську любов до рідної матері) і завдяки цьому досягає високої експресивності у виразі ідеї твору.

Своєрідна вже сама синтаксична побудова фрагменту. Спочатку три констатуючі речення, спокійні, вдумливі: «Руська мати нас родила, руська мати нас повила, руська мати нас любила...», а далі питання — чіткі, ясні, логічно вмотивовані, що впливають з глибини вражальної душі:

Чому ж мова єй не мила?
Чом ся нев встидати масм?
Чом чужую полюбаєм?..

Весь вірш — це одна думка — суспільно-політична медитація — і в той же час суцільний

вибух почуття, глибинного, щирого. В ньому і докір, і гнів, і обурення, і оптимістична сила утвердження. Тут виразно звучить мотив болю за зневажені права.

Маркіян Шашкевич виступив у цих поезіях як носій нових, сміливих ідей, великої громадської мужності та гартованої непримиренності. А коли пройшли роки, він з перспективи часу так оцінив своє громадянське становище:

Перед зорями в люту непогоду
Розігралася душа молодецька...
Імив за керму та й чухнув на воду,
На буйне море, гей, кров молодецька.
А море бистре, гей, носить собою,
Кипить і б'ється, аж страх ся здуває,
Волня на волню зводиться горою,
Пре сила силу, плавця затопляє.

На нашу думку, це вдала художня інтерпретація власного суспільного подвигу, життєвої долі поета-борця. Мав рацію літературознавець Дмитрук, який побачив тут «виклик лихій долі і бажання поборотись з нею»¹. До речі, образ плавця не новий в романтичній літературі. Його, зокрема, зустрічаємо у двох однойменних віршах А. Міцкевича, які Шашкевич, без сумніву, знав («Плавець», датований 1821 р., і другий — під такою ж назвою — 1825 р.), пізніше у Є. Гребінки («Човен»). Геросві геніального польського поета, наприклад, «гідніше воювати з шаленством пінявих валів, аніж лічить гіркі утрати» (1825). Спільність настрою тут очевидна.

¹ В. Дмитрук. Маркіян Шашкевич. — У кн.: Маркіян Шашкевич. Вибрані твори. Львів, Книжково-журнальне видавництво, 1954, стор. 27.

Таким чином, громадські, патріотичні мотиви домінують у творчому доробку Шашкевича: вони іноді проникають і в лірику вузько особистого плану. Прикладом цього може бути вірш «Поза тихий за Дунай», що є, по суті, листом до брата Антона, який перебував тоді на військовій службі в Будапешті. Він несе жовнірові у «чужий край» рідну пісню — хай буде вона цілющим бальзамом для зболеного серця, несе промінь весняної надії: «...по студеній зимі вітрець дихне тепленький».

У доробку талановитих письменників є перлини, які ми звемо шедеврами. І появляються вони на світ не буденно, а переважно в хвилини якогось глибокого несподіваного зворушення, внаслідок чого приходить натхнення, фаза інтенсивної праці. Так, наприклад, затуживши в Грузії за рідним поліським краєм, Леся Українка написала безсмертну «Лісову пісню», причому за надзвичайно короткий час. У години особливого збудження (почував, що надходить якась важка хвороба) написав свою «Праматір» відомий австрійський драматург Ф. Грьільпарцер; у подібних умовах появлялися найкращі твори П. Чайковського, Ф. Шопена, Ч. Дікенса та інших митців.

Хтось із знайомих Шашкевича надіслав йому листа-вимогу повернути позичені гроші. Повернути? Їх на той час не було... Які ж світлі пориви душі і серця — і яка гірка проза буденщини... Обрії у снінках... Вражений поет похилив голову над листівкою і задумався, потім повернув картку і написав з протилежного бо-

ку «Весівку», твір, який і зараз навіть найвибагливішого сучасника вражає мелодійністю, артистичністю форми:

Цвітка дрібная
Молила пеньку,
Весну рапеньку:
«Нене рідная!
Вволи ми волю,
Дай мені долю;
Щоб я зацвіла,
Весь луг скрасила,
Щобн я була,
Як сонце, ясна,
Як зоря, красна,
Щобн-м згорнула

Весь світ до себе!»
«Доню, голубко!
Жаль мені тебе,
Гарная любко,
Бо вихор свисне,
Мороз потисне,
Буря загуде,—
Краса змарніє,
Личко зчорніє,
Головоньку склониш,
Листоньки зрониш,
Жаль серцю буде».

Кожна символіка приховує певні неясності, які можна інтерпретувати по-різному. Однак більшість дослідників сходяться на тому, що в образі цвітки втілена доля молодої галицької літератури, яка тільки почала розвивати свої можливості. І з цим важко не погодитися. Та, здається, алегорія об'ємніша: можливо, тут переплітаються і громадянські мотиви, і особисті; мабуть, йдеться і про долю самого митця та його таланту. І нема розгубленості, зневіри, покірності. У проханні цвітки домінує все-таки не благання, а доволі експресивно виражене бажання «скрасити» луг, весь світ здивувати. У відповіді весни, забарвленій елегійним настроєм, — не відчуття приреченості, а твереза оцінка ситуації, спокійний, врівноважений погляд.

І не дивина, що ця «цвітка дрібная» нової літератури відразу привернула до себе увагу. Найкращою в «Русалці» нарік її М. Максимович.

вич і поніс на берег Дніпра, надрукувавши по-
ністю в «Киевлянин» (1841, кн. 2). Великий
Каменяр взяв її без купюр за епіграф до
частини студії «Критичні письма о галицькій
інтелігенції». Вона ввійшла до шкільних хре-
стоматій і читанок.

Палке патріотичне слово Шашкевича з ча-
сом не охололо. Найкращим свідченням цього
може бути вірш «Побратимові, посылаючи смі-
лі українські» — один з останніх творів по-
ета, написаний приблизно за рік до смерті.

Навіть у глухих місцях духовного заслання
(маємо на увазі ті мізерні парафії, де провів
поет останні роки) жив він давніми ідеалами,
тримав руку на пульсі літературного життя.

І ми можемо уявити собі ту весняну радість,
яку принесла йому «Ластівка» — альманах, що
його видав Є. Гребінка 1841 р. у Петербурзі.
«Ой ластівка ж то, ластівка! Такої ще ніхто
зроду не бачив», — писав Маркіян Шашкевич
до свого друга Козловського. Ті ж самі почуття
захоплення впливаються і в рядках вірша «По-
братимові...»:

Отак, Николаю, вкраїнські вірлята
І веселять душу й серце загрівають;
Отак, Николаю, руські соколята
То вголос, то стиха матері співають.
Аж мило згадати, як то серце б'ється,
Коли з України руськая пісенька
Так мило-солодко вколо серця в'ється...

Пісеньки «вкраїнських вірлят», авторів аль-
манаху, приносять йому стільки сонячної ра-
дості, скільки юнакові — ніжність коханої.

Але ось лише голос буйного вітру з-над Дні-
пра — «про боярів, князів, про гетьманів, коза-
ків», — тут уже гомін історії, болючий досвід
століть... Буйний віщий вітер... Як символ на-
родної сили, слави колишньої, величі прийдеш-
ньої. Він — невмирущий... У майбутньому «кра-
сою засяє... при Чорнім морі себе завітчає... в
тихенькім Дністрі... крилоньками сплесе...»

Під небом край сонця сонічком повисне,
І буде літати,
І буде співати,
І о руській славі
Скрізь світу казати!

Весь твір (особливо його епілог) опроміне-
ний радісними почуттями: адже ж справа, яка
стала змістом життя поета, не завмерла, а роз-
вивається.

Автор назвав поезію «думою» (в значній мі-
рі наслідує її стиль) і адресував Миколі Устия-
новичу.

Шашкевич перш за все — поет-лірик. Одна-
че трапляються у нього і твори епічного ха-
рактеру. До них, крім «Погоні», віднесемо вірш
«Бандурист» — уривок з ненаписаної поеми
«Перекинчик бісурманський». Її героєм мала
бути дуже химерна постать графа Вацлава Рже-
вуського, прозваного Золотою Бородою. Шукаю-
чи гострих вражень, він довго блукав світами,
брав участь в походах Наполеона I, перейшов
на іслам, снував плани боротьби проти царату,
а згодом десь запропастився під час польського
повстання. Оскільки ці три початкові «пісень-

ки» мають до певної міри самостійне значення і цікаві з художнього боку, варто до них придивитися.

Спочатку чудова пейзажна зарисовка:

Бувало, весною, як ліс розів'ється
І чистими птичок гукне голосами,
Дуброва, як дівка, в цвіті прибереться,
Пчілка задзвонить лугами, полями...

На цьому тлі — колоритний портрет народного співця, бандуриста, що «як голуб сивенький, із оком ясененьким...». Люди радіють, бандуристу соловей несе їм кожний раз «нові пісні... нечувані». Але сьогодні чомусь він пригнічений. Причина? «Вчуєте, пташечки, чого зажурився», — обіцяв автор. Далі мальовнича картина бандуриста «присів на царину; молодь обступила, як цвіточку пчоли, а старшина сіла». І забриніли струни бандури. Їх звук — грім безкиду, шум степу, клекіт Дніпра-Славутича. Але згодом затихають... аж зовсім зацімлілися. Очевидно, автор, наслідуючи модний тоді композиційний прийом обрамлення, хотів устаткувати бандуриста розказати якусь сумну бувальщину, хотів, але не зробив цього... твір уривається. Однак, хоч і незакінчений, він є виявом нових поетичних можливостей автора, зокрема епічних: перед нами вже художній малюнок конкретного змісту.

До речі, бандурист — один з найпоширеніших образів романтичної поезії в 30-х роках минулого століття. Він зустрічається і в Л. Боровиковського («Бандурист»), і в Є. Гребінки («Український бард»), і в О. Афанасьєва-Чужак

бинського («Співака»), не кажучи вже про неперевершеного Перебендю Тараса Шевченка.

«Шашкевича подивлялися усі задля його учестості» — пише А. Вахнянин у спогадах. Справді, поет читав в оригіналі твори А. Міцкевича, добре знав сучасну йому польську революційну поезію, античну літературу, захоплювався спадщиною Шіллера, володів кількома слов'янськими мовами (зокрема чеською, російською), був обізнаний з працями В. Караджича, В. Ганки, Я. Коллара та інших.

Його наукові інтереси далеко не обмежувалися одними тільки філологічними рамками. Доказом цього можуть бути нотатки, які зробив Маркіян Шашкевич на полях свого рукопису «О запорожцях і їх Січі». (Ця річ, на думку М. Возняка, відноситься ще до раннього періоду — до часу підготовки «Зорі»). Тут згадуються праці відомих учених — Герберштейна, Зіморевича, Рудавського, Пясецького, Стебельського, Міллера, Коховського, Шимонівського, а також давня грамота з козацьких часів.

Менше у нас даних та свідчень сучасників про суспільно-філософські погляди письменника. Але на допомогу приходить сам Маркіян Шашкевич. Масмо на увазі його надзвичайно цікавий вірш «До ***». Він цілком своєрідний у доробку поета. Це — гімн розуму, всевладній людській думці, віра в їхній майбутній тріумф та необмежені можливості. «Мисль піднебесну двигчи в самом собі»... «гадкою крепков тьми світа розмести»... «радость з тугою в лад мильський сплести»... Все ж це може досягти

...ум сильний, високий,
Ум, що го вічна доброта повила,
Ум, що го красна природа зростила...

Як бачимо, Шашкевич закликає не тільки до праці, до дії (як було в попередніх творах), але і до самовдосконалення. Розум — «мисль піднебесну» — підносить на п'єдестал. У цьому вірші виразно зарисовуються деякі матеріалістичні грані світогляду автора, хоча він не заперечує існування надприродної сили («вічна доброти»).

Вірш такого типу в поета — виняток (звичайно, якщо говорити про твори, які дійшли до нас). Але слід додати, що Шашкевич збагатив ним українську поезію у галузі жанру: він написаний у формі сонета. І, читаючи його, як не згадати таких рядків славетного античного драматурга:

В світі стільки сил могутніх!
Та сильнішої людини
У природі не знайти.
Мчить вона непереможна...
І майбутнє ясно бачить
Мудра розумом людина.

(Софокл «Антигона»)

Чи знав цей твір Маркіян Шашкевич? Невідомо. Так чи інакше, але спільність мотивів і думок тут очевидна (хоча й міг український письменник прийти до них незалежно від Софокла).

Не був поет аскетом ні в побуті, ні за своїми переконаннями. Шукав справжнього, ніжного, як та мрія, кохання. А коли знайшов, то за-

дзвеніла душа його у листах поетичних, задушевних, у віршах-піснях, таких як «Туга за милою», «До милої», «Думка» тощо.

Читаєш поезію «Туга за милою» — і дивуєшся: це запис народної пісні чи оригінальний твір? Адже тут усі фольклорні атрибути: розмова з вітром, постійні епітети; та й самі багаті ліричного героя — народнопісенні, традиційні: йому хочеться надивитися в синьні очі коханої, натішитися ручками білими, личком рум'явеньким, словами милими... Або — як у тій пісні «Дивлюсь я на небо...» — «крильця мати, соколом злетіти, тяжку тугу із серденька при милій розбити».

Та ж сама фольклорна палітра і у вірші «До милої». І тут звернення до вітру: «Повій, вітре, вітросеньку, там, де тужить мила...» І прохання: хай він на своїх легких крилах понесе їй вістку про його щире кохання, про їхнє щастя недалеке... Вірш погідний, опромінений надією, красою буття. У цих та інших зразках інтимної лірики виливає поет свої почуття народнопісенними образами. Але вже цілком самостійно написав він польською мовою поезії «Чи знаєш ти?» («До Юлії»), «Моє небо». «Слухай і вір щирим словам» — ставить поет епіграф до першого вірша. І далі оспівує привиби своєї коханої, яка була дівчиною незвичайної вроди, «першою красунею в Галичині»¹. Вона його єдина втіха і розрада:

Чи знаєш, мила, що серед негоди
В мою понуру душу ти принесла

¹ «Буковинські відомості», 1896, 29 вересня, № 37, стор. 4.

Якесь блаженство, промінь щастя й згода
Від ласк твоїх життя гіркота щезла¹.

Щезла, але на хвилину тільки. Бо не пелю-
ски троянд, а колючу тернину кидала йому дол
під ноги. Тож не дивно, що із серця стрива-
женого виривалися і сумні слова, хоча й
були вони свідченням якоїсь чорної безнадії.
Цікаво, що і в них воліс поет передавати свої
сумні настрої здебільшого у традиційних
тах народнопісенної поезики або популярно-
байронічного краєвиду. Інколи ми навіть
можемо відрізнити суто Шашкевичевих віршів
від звичайних фольклорних стилізацій («Туга»,
«Думка» та інші).

«Безрідному на сім світі жити» тяжко
щастя — «навіки зниділо» («Розпука»). Вели-
ка гама почуттів передається у цьому творі
традиційними народнопісенними засобами. Тут
і «ворон чорнокрилий», і «зозуля сивенькая».
Тут і образ краху ілюзій:

Поза тихими водами
Сумно та й смерклося;
О, як голос меж горами,
Щастя розбилося!

В іншому вірші — «Лиха доля» — мотив сум-
наростає, понурі образи ширяться, а в куль-
мінаційному моменті вжахнув нас поет навіть
видінням оповитого чорною мрякою гробу.

І раптом — несподіваний поворот та сильне
заперечення:

Ой надія!.. таку долю
Най-то громи тріснуть!

¹ Переклад з польської С. Крижанівського.

Цей раптовий спалах протесту — не виняток
у «сумних» творах Шашкевича. Виклик долі-
мачусі звучить і у вірші «Думка» («Нісся мі-
сяць ясним небом...»).

Устунися, лиха нене,
З вітром в ліси, гори;
Най по тобі й чутка згине,
Як сліди на морі...—

Відганяє від себе ліричний герой «журну
гадку». І далі — вже цілком бадьорий кінце-
вий акорд: «Мому серцю най радощі, най
надія грає, най ми доля веселенька птичкою
співає».

Ось це, власне, справжній голос поета, його
бажання у сфері особистого! Він викликає на
герць «лиху неню», готовий до посидки з нею.
І мав рацію В. Дмитрук¹ та інші, коли бачили
у цих творах почуття не слабкості, а внутріш-
ньої сили, яка не хоче миритися з долею.

А було ж чимало однобоких і навіть супе-
речливих суджень з приводу «журливых» пое-
зій Шашкевича. «Плакучими» їх назвав І. Вер-
хратський, «сумовиту безнадійність» добачав у
них В. Коцовський... І забували про те, що ці
вірші мають яскраво виражений романтичний
характер, що сумні мотиви в них навіяла пое-
тові важка дійсність.

Галицький будитель дає нам іноді класичні
зразки суто романтичної поезії. Візьмімо для
прикладу хоч би оцей вірш Маркіяна Шаш-
кевича:

¹ Див.: Маркіян Шашкевич. Вибрані твори.
Львів, 1954, стор. 27.

Сонце ясне померкло, світ п'ятьма насіла,
Вшир і вздовж доколя сум ся розлягає,
Чагарми густими тьма вовків завилала,
Над тином опустілим гаялок гамор грав.

Там, нещасен, думаю тяжко, мов могила
Серед степу опівніч сумненно думає.
Згадка в душі печальній тужно згомотіла,
Бо сплинули радощі, як Дністер спливає!

Нависло ясне небо чорними хмарами,
Тяжкими густі бори склонились тугами,
Зойкнули дуброви, і ліси застогнали.

Весело ми з тов гудьбов та й з тими лісами,
Мило ми з буйним вітром, з блудними марами,
Студена тая доля к серденьку припала.

(«Сумрак вечірній»)

На перший погляд це зловіщий байронічний пейзаж, явна романтична стилізація, хоч і по справжньому талановита. Але і в цьому творі маємо вірність життєвій правді. Щоб зрозуміти її, треба, за словами Франка, «брати на увагу тодішні відносини»¹, пам'ятати про трагізм особистої долі та громадського становища самого Шашкевича. Щоправда, вираження суспільних чи соціальних мотивів тут не відверте, реалізм тут оповитий романтичним серпанком.

Звичайно, були й хвилини скорботні, безнадійні. А надто вже тоді, коли тяжко хворий поет десь там у далеких глухих Нестаничах «нудиться світом, нудить і собою».

¹ І. Франко. Критичні п'єсьма о галицькій інтелігенції. — «Молодот», Львів, 1878, стор. 228.

Є у Шашкевича сильні художні образи туги-горя, здатні кров морозити в жилах:

Туга до серця, як гадь, ся вселила,
Зідає мислі, як змія зірочки,
Груди асушила, здоров'я знорила...

(«Безпрідний»)

Так, це реальне горе, а не уявний смуток декадента. Скільки тут трагізму, емоційної експресії. І, можливо, не один творчий задум, не один поетичний пролісок зів'яв, не побачивши світу. Стають зрозумілими і такі його рядки:

В гробі сумно, в гробі тихо, сумрак студененький,
Ой як ляжу серед него, тогди я щасненький.

(«Місяченько круглоколий...»)

Але і ця згадка про грядущу смерть як час визволу від мук — не розпач, а свого роду мужність. Притому ми якось забуваємо про «найкривавіші пазури в серці», як каже Шашкевич, про настрій автора в тяжкі хвилини життя. А він знаходив свій вихід у журливих рядках. Та у внутрішньому поєдинку завжди перемагав поет-оптиміст — і це був триумф сильної натури.

У літературному доробку Маркіяна Шашкевича є ще й інші твори. Ось ми наблизились до своєрідних у його спадщині «Псалмів Русланових»¹. Бо коли у багатьох віршах поет

¹ Цікаво, що М. Шашкевич і його друзі у своїх виступах «Руслан» вживали як синонім до слова «руськи» — українець.

дотримується традиційних форм народної пісні і місцями доходить до прямих ремінісценцій то тут маємо уже справу з новим жанром, з новаторськими тенденціями у сфері художнього вираження. Очевидно, ці твори Шашкевича — найбільш ранній в новій українській літературі зразок поезії в прозі.

Псалма — грецьке слово від psallo, що означає «доторкатися, грати на гусях або цитрі» — хвалебна пісня релігійного змісту, звичайно елегійно-тужливого характеру. Але Шашкевич в архаїчну форму вдихнув новий, свій зміст. Це насамперед стосується другої псалми (всіх три). Вслухаймося тільки в її слова:

«Сполошиш ми долю і проженеш щастя,
день ми споморочиш, і світ ми западе, нуждою
ми вдариш і наслеш ми злидні, світ ми спустіє,
і йме ворогувати, знидіє радість і плач ми
огорне, туга ми ранком і вечером журба, і ні
ми несонна і горьоване з сонцем, вирвеш ми
очі і душу ми вирвеш: а не возьмеш милости
і віри не возьмеш, а не видреш любви і віри
не видреш, бо руське ми серце та й віра
руська».

Це громадянське і художнє кредо поета-борця. Тут віра в торжество правди, вияв ідейної та моральної стійкості, яка межує з фанатичністю в найкращому розумінні цього слова.

Шашкевич, як і його побратими, заради збагачення рідної культури ще десь у 1831—1833 рр. почав перекладати з сербської та чеської мов, а згодом і з польської.

Коли врахувати і територіальну віддаленість Сербії, і порівняно слабкі на той час її куль-

турні контакти з галицькими українцями, то цей факт заслуговує на особливу увагу.

Тут, звичайно, знайшов свій вияв «слов'янський профіль» культурної і політичної орієнтації «Трійці», для якої діяльність Вука Караджича була своєрідним еталоном. Але не тільки це. Сербські пісні, за влучним висловом Вацлава з Олеська, в той час «цілу Європу оббігли» та набули широкої популярності, до них зверталися кращі майстри світової літератури, в тому числі Й. Гете, О. Пушкін. Крім того, сербські пісні, зокрема весільні, з усіх слов'янських найближче стояли до українських.

Шашкевич перекладав саме ті пісні, що ввійшли до відомих збірок Вука Караджича («Српске народне пјесме», в 1823—1833 рр. появилось їх чотири томи). Саме Вук Караджич своїм виданням відкрив слов'янським народам скарби живої та барвистої мови, вказав їм нескрибний шлях. І це тоді, коли чеські вчені мужі сперечалися: визнати літературною мовою мертву церковнослов'янську чи творити якусь нову...

Шашкевич досить добре знав сербську мову і читав «Српске народне пјесме», але чи перекладав їх прямо з оригіналу? Адже відомо, що в його руках були окремі переклади цих пісень на польську мову Казимира Бродзинського та Августа Бельовського, «Slovanské národní písně», т. I і II (1822—1827), Ф.-Л. Челаківського і ті російські переклади Востокова, що друкувалися у 1825—1826 рр. в «Северных цветах». «Читали-смо красні переводи сербських пісень по-чеськи, по-польськи і по-великоруськи», — згадує Головацький (211).

Із зіставлення текстів виходить, що, крім оригіналу, Шашкевич користувався також чеськими перекладами сербських народних пісень Челаковського (до речі, тим же шляхом йшов і Я. Головацький). Про це, між іншим, свідчить той факт, що заголовки окремих перекладів у Шашкевича і Челаковського однакові, але відрізняються від оригінальних назв у збірнику Караджича. Проте в цілому Шашкевич ближчий до оригіналу, ніж його чеський колега. Тому можна зробити висновок, що перекладав Шашкевич з оригіналу, а переклади Челаковського мали для нього тільки допоміжне значення, зокрема, коли йшлося про деякі малозрозумілі рядки сербського тексту¹.

Всього дійшло до нас у перекладі Шашкевича шість сербських пісень: «Дівчина і риба», «Дівчина до рожі», «Пуста дівчина», «Дівчина, лице миюча», «Ангелчині ворота», «Знахтель» — вміщених у «Русалці Дністровій», та невеликий уривок «Олень і Віла», який побачив світ аж у 1912 р.

Цікаво, що майже всі вони — фольклорно-побутового плану. Так, перша із згаданих пісень («Дівчина і риба») скомпонована на зразок відомої в народі загадки: «Чи є що ширше над море? Чи є що довше над поле? Чи є що швидше над коня?»

Тут і майже скрізь далі в перекладах Шашкевича провідною дійовою особою виступає молода сільська дівчина, яка мріє про своє особисте щастя: то вона тужить за миленьким, який «за трьома горами зеленими, за трьома

¹ Див.: ЗНТШ, т. ХСІХ, 1930, стор. 125.

водами студеними» («Дівчина до рожі»), то знову ж, щоб сподобатися коханому, ладна молоком вмиватися, рожею втиратися, шовком підперізуватися («Пуста дівчина»). У вірші «Дівчина, лице миюча» порушена актуальна тоді соціально зумовлена проблема нерівних подруж.

Шашкевич зробив також повний переклад дуже популярного тоді «Краледвірського рукопису» В. Ганки, не знаючи, що це підробка. Чотири вірші з нього («Китиця», «Олінь», «Лишена», «Зозуля») були опубліковані в «Русалці Дністровій». Цей чеський збірник складається з двох частин. Спочатку йдуть розповіді в дусі героїчного епосу, а в другій частині — народнопісенні стилізації. Саме звідси Шашкевич переклав ті фрагменти, які вміщені в «Русалці». В них найбільше іскриться народна думка, народний спосіб мислення і вислову. Вони дуже близькі змістом, духом своїм до народних пісень: ось дівчина ловить на річці запашну китицю з «рож і фіялків» («Китиця»), невтішно плаче-ридає сирітка, батьки якої в могилі, а милого «взяли» («Лишена»), а ось закувала-заплакала зозуля, бо «не завсіди весна» («Зозуля»). Тож і мова цих перекладів — народнописенна, мелодійна, як і в оригінальних творах Шашкевича. Однак в цілому переклад читається досить важко, бо поет намагався дуже точно передати лексичні та синтаксичні конструкції оригіналу.

Цікаво, що Ганка був ознайомлений з цим перекладом Шашкевича. Він же згодом (очевидно, в 1840 р.) дав його Срезневському, мабуть, для того, щоб той помістив у якомусь з О. Петраш.

збірнику. Однак цього не сталося. Рукопис на початку XX ст. повернувся до Львова і лише тоді був опублікований повністю в «Писаннях Маркіяна Шашкевича» (1912).

Заслужують уваги і переклади Шашкевича з польської мови, зокрема переспів вірша Франца Карпінського «До Юстини. Скарга на весну». До речі, автор оригіналу — це той самий Францішек, на уродинах якого був Олександр Довбуш зі своїми легіями і просив перелякану матір назвати хлопчика своїм іменем. Батько Андрій Карпінський, карпатський ди-дич, на той час заховався.

Шашкевич не знав, чий текст він перекладає, оскільки взяв його із збірника В. Залеського, де вірш був надрукований без підпису, як народна пісня. Зробивши вільний переспів, поет вніс сюди чимало власного, надав йому виразно патріотичного звучання. В основному твір побудований на алегоричній антитезі: скільки разів уже сонечко ясним світлом днину красило, а «мені досі не зазоріло...»; скрізь царинька росте і «в колос буяє», а «моєї пшениці не видно, не видно...»; в чудесні барви луг прибирається, «но мому цвітку щось годі, щось годі...» — скаржиться поет.

І прикінцеві рядки:

Доки ж тя, докя, весно, молити?
Приспій на Галич лучі теплими
І чадам руським верни їх цвіти...
Верни їм пісні родимі.

Переклав Шашкевич також частину поеми свого сучасника Северина Гоцинського, пред-ставника т. зв. «української школи» в поль-

ській літературі, «Замок Канівський» (1828). Цей письменник був учасником польського революційного руху, людиною демократичних поглядів, отже, увага українського поета до його творчості не випадкова.

Які ж фрагменти із згаданої поеми про Колівщину вирішив перекласти Маркіян Шашкевич? Саме ті, де говориться про історичну долю українського народу та засвідчується його безсмертя в символічному образі вічнозеленого дуба-велета. Переклад зроблено у хвилини особливого творчого натхнення — коли «вітер шумів над стріхою... хати» і якісь «обважнілі думки тягнулись... як напівсніжні, напівдоцлові хмари», коли автор «напружував зір за чимось обширнішим, більшим... величнішим...»¹ — і він вийшов по-справжньому талановитим, ще раз розкриваючи творчі можливості Шашкевича в епічному жанрі.

Цікаво, що до цього твору польського письменника звернувся у наші дні Андрій Малишко.

Шашкевич переклав також з журналу «Rozmaitości», 1831, № 8, коротку анонімну повістку «Помста і великодушність», в якій, до речі, йдеться про справжню подію (лісничий Олександр Волкомір рятує від смерті хворого на холеру свого заклятого ворога мірошника. Внаслідок цього останній морально перероджується і стає чесною людиною). Цікаво, що на основі цього сюжету написав згодом велике і, на нашу думку, досить талановите оповідання син поета,

¹ Письменники Західної України 30—50-х років XIX ст. К., «Дніпро», 1965, стор. 85.

Володимир. Воно під такою ж назвою було поміщене 1872 р. у журналі «Правда» (№№ 1—2).

Шашкевич здійснив також повний переклад «Слова о полку Ігоревім», що, на жаль, не зберігся. Взагалі це був перший в українській літературі переклад цієї величної пам'ятки. До нас дійшов тільки невеличкий його уривок, написаний, як на той час, гарною літературною мовою — «Плач Ярославни».

Анатоль Вахнянин, який цікавився творчістю Маркіяна Шашкевича, мав деякий час цю працю у своїх руках і навіть користувався нею під час викладацької роботи у Перемишльській гімназії. Дістав її від студента Й. Крушинського (племінника дружини Шашкевича Юлії), а потім йому повернув.

Згодом, за твердженням Вахнянина, «монолог скрипти згорів, коли попівство горіло»¹. Шкода непоправна. Тим більше, що ті, хто читав рукопис, одноставні у своїх висновках: переклад був високої вартості. «Виготовлений він цілком і доброю прозою», — констатували працівники тижневика «Вечерниці» (1863, ч. 13). «Був се переклад вірний і рівно поетичний, як і сам оригінал... — згадує А. Вахнянин. — Починався він так: «Чи не ялося нам, браття, старими словами почати сумну повість про похід Ігоря, Ігоря Святославича».

Перекладацька робота Шашкевича не обмежувалася рамками тільки слов'янських літера-

тур. Невідомі досі два мініатюрні переклади з так званої анакреонтики («Сила невісти» і «Жалость») вдалося недавно віднайти М. Шалаті. За твердженням Я. Головацького, Шашкевич переклав з німецької мови на польську «Das Leben Jesu von I. P. Silbert» — рукопис, однак, не зберігся.

Все це свідчить про широчінь інтересів та великі творчі можливості будителя Галицької землі, про багатогранність таланту, який зів'язав так завчасно.

Особливе місце у спадщині Шашкевича займає його єдиний прозовий твір — казка «Олена». Вона настільки своєрідна, що її інколи зараховують до поезії в прозі. Справді, тут скрізь відчувається спосіб мислення і образного вислову поета, саме поета. Вже сама тема, фабула цієї казки були в тогочасній літературі безпрецедентними, — адже мова йде в позитивному плані про т. зв. «розбійництво». Опришки виступають тут як захисники знедолених селян, як месники за народні кривди.

Гортаємо сторінки. Перед нами — барвиста картина сільського весілля, озвучена тонами життєрадісного гомону: музика, танці, веселі пісні. Це одружується сільський парубок Семенко з красунею Оленою, що «як русалочка, гарна».

А там, за стінами хати, понура ніч осіння розпростерла свої крила. Молодий тим часом не дома — він пішов у Дубровничі запросити пана на весілля, бо так звичай велить. Почув, однак, від нього такі слова, що помчав чимско-

¹ А. Вахнянин. Спомини з життя. Львів, 1908, стор. 65.

ріше, та не додому, а у ліс. До кого? Навіщо? Невідомо.

Лісова дорога тане в химерних романтичних аксесуарах: «Тиха пітьма насіла тихі та узвізори, вітер буйний, осінній метав хмарами від верха до верха і гнав споловілим листям з гір в темні роздоли... звір шелепотів чагарами за жиром, часами вовк, голодом пертий, дивимися завив голосами...» А Семенко поспішає, ступаючи «по розметаних костях», поспішає, хоча «чорна пітьма го за очі хватала... а страх за серце як би мертвець зимною ймав рукою...».

І чи треба пояснювати, що все це: і той моротний пейзаж, і атмосфера таємничості, і взагалі нагнітання чорних барв — класичні штрихи романтичного твору або т. зв. «вишукані романтичні обставини».

Коли, нарешті, Семенко зустрів біля багрового багаття ватагу — кільканадцять бородачів, то розгубився, злякався...

А по тому опришки мчать захистити честь молоді, на яку зазіхає пан-розпусник. Зазоріло серед темної ночі — запалали панські мастирки (це Ванько з своєю шестіркою закурило люльку). Тим часом ватажок Медведюк зустрів пана, що повертався з полонянкою. І «завдвоили топірці та мечі, іскри ся посипали...» Буй-туром кинувся він на противника — і вигнав з нього вражу душу. Повернув отамав Семенкові «зорю на розсвіті, Оленочку гарну». Повернув — і відмовився заїхати до щасливої пари на «солодкий медок». Рятівники сіли на коней — і цезли.

Найбільш виразна постать у творі — сам ватажок. Його портрет виписаний у фольклорно-

романтичному дусі, гіперболізовано: «Станув Медведюк піднебесною Чорногорою, барки брови його — у Бескидах камінь; дуб — його правниця, брови його — як дві чорні хмари; а очі його — з-під тих хмар дві мовні, а борода його — ніч темна, осіння, а голос його — грім серед літа; а ступив ногою — земля стогнала, вергся на врага — буй-туром валив...» І це не тільки романтична стилізація, а й яскравий вияв авторської симпатії, прославлення богатирської сили мужнього борця, а в його особі — потужні можливості нескореного народу.

Медведюк — енергійна, хоробра людина, справжній захисник покривджених. В цьому він неначе бачить своє покликання, свій обов'язок. У поєдинку з кривдником — це гнівний месник, витязь з епосу — «буй-тур». Його справедлива ненависть до гнобителів, мабуть, найповніше виявляється у злостивих презирливих словах, мовлених біля панського трупа: «...ока-яник з весілля голоден вертає та сиру землю їсть».

Образ Медведюка — один із чітко окреслених позитивних персонажів в українській класичній літературі.

Твір мав злободенне, відкрито агітаційне значення. «Читаючи Шашкевичеве оповідання, люди перед 1848 роком дуже добре мусили розуміти, що й на їх очах діється не одно подібне, бо ані панська самоволя та збиткування над людьми, ані розбійницькі напади не минулися, ще були й за часів Шашкевича»¹.

¹ І. Франко. Твори в двадцяти томах, т. 19, стор. 654.

«Олена», крім того, — це художня реабілітація опришківського руху, який тоді, з офіційного погляду, вважався найбільш крामольним суспільним явищем. Шашкевич зняв з нього пляму грабіжництва, накинену представниками «власть імущих», так як це зробив Шевченко щодо гайдамацького руху. На основі цього твору ми можемо судити і про суспільні погляди автора, про його, так би мовити, «внутрішню орієнтацію» на можливість збройної боротьби і розправи з гнобителями. Відверті симпатії і антипатії письменника, класова позиція виразна. Опришків як борців проти панського гніту показано в позитивному плані. Ця казка належить до «ідейно найінтересніших писань». Тут «різкий протест проти панської самоволі у формі акту помсти»¹.

З такою інтерпретацією годі не погодитися. Бо якщо ми шукаємо в Шашкевича відвертого засудження кріпосництва, панської сваволі — то саме це маємо в його «Олені». Недаром великий Каменяр побачив тут апофеоз протесту проти неволі.

Твір названо казкою, хоч нічого спільного нею він не має. В. Щурат добачав в тій етикетці «популярний в добу галицького романтизму звичай добиратися до смаку публіки». Такий погляд, на нашу думку, не зовсім правильний. Швидше автор хотів «притушити» прискіпливий погляд цензури. Бо відомо ж, що і «Русалку Дністровую» названо збіркою казок.

¹ В. Щурат. Шашкевичева «Олена». — У кн. В. Щурат. Вибрані праці з історії літератури. Вид-во АН УРСР, 1963, стор. 138.

² Там же.

родних пісень, оскільки їх дозволялося тоді друкувати. Щодо жанру, то «Олена» чи не перша в українській літературі романтична новела, сюжет якої сконцентрований, напружений, з несподіваним поворотом дії, з внутрішнім драматизмом. Але де ж шукати життєвих імпульсів, джерел цієї незвичайної казки?

Відомо, що карпатськими опришками зацікавився Шашкевич ще під час навчання в Бережанській гімназії (1825—1829). Там старожили та шкільні товариші, серед яких було чимало з гір, розповідали йому про подвиги Олекси Довбуша і його побратимів, про сміливого ватажка Івана Бойчука, який 1759 р. захопив прикарпатське містечко Болахів. Від них дізнався юнак, що появлялися народні месники і в бережанських лісах, а в Рюриських — околицях міста — він оглядав печери — криївки повстанців. І все це, зрозуміло, знайшло свій відгомін і в творі «Олена», і в тій народній пісні про Довбуша («Гей, попід гай зелененький»), яку Шашкевич помістив у «Русалці Дністровій».

Тож не треба дошукуватися джерел казки в «Розбійниках» Ф. Шіллера, пісеньці «Збигонь» з «Краледвірського рукопису», у поемах Гоцинського, як це робили, зокрема, Я. Ярема, М. Тершаковець¹. Сама дійсність дала письменникові матеріал.

У зв'язку з цим варте уваги твердження Гербельського, що в сюжетну основу «Оле-

¹ Йдеться про праці Я. Яреми «Маркіян Шашкевич як лірик-поет», Тернопіль, 1911, та М. Тершаківця «Причинки до студій над М. Шашкевичем» (1906).

ни» покладена справжня подія¹. Є також відомості, що Бойчук, один з героїв цієї казки, реальна особа. Так чи інакше, але кінець кінцем не це має першорядне значення. Більш важлива для нас громадянська позиція автора (а вона виразна) і мистецькі якості твору, а ми їх вважаємо високими. Правда, «Олена» місцями «важка для розуміння», але це лише вада композиції. І має рацію Євген Шаблійовський, називаючи цей твір Шашкевича непервершеним зразком ранньої української романтичної прози².

Як і Тараса Шевченка, Маркіяна Шашкевича турбувала доля народної освіти (а про її незavidний стан ми знаємо). І ось для своїх наймолодших земляків ще у 1836 р. складає він «Читанку для діточок в народних училищах руських», у якій, за його власними словами, «веде ступнево дітей за ручку від сучасності до майбутнього, від їх хати у широкий світ». (Зазначимо: милозвучне і таке звичне тепер слово «читанка» ввів в українську мову саме Шашкевич).

У своєму проханні затвердити підручник, автор писав, що він мав на меті зробити рідному народові добру послугу — прищепити в дитячих серцях ті благородні почуття, які необхідні для справжньої людини.

¹ Див.: Г. Гербільський. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині XIX ст. (Львів, 1848). Львів, Вид-во Львівського університету, 1964, стор. 145.

² Див.: Історія української літератури, т. II. К.: «Наукова думка», 1967, стор. 340.

Читанка¹ складається з шести розділів. У першому з них Шашкевич доступно розповідає юним читачам про нашу планету: про море й острови, кораблі й далекі країни, місяць і зорі тощо. Іноді ці напівбелетризовані інформації утворюють своєрідний ланцюг, коли кожна наступна є продовженням попередньої. Ось, наприклад, автор роз'яснює, що таке сім'я (родина): «Правда, сину, ти тепер в училищі, а хто ся лишив дома? Осталися тато, мама, братя, сестри, словом, осталася родина». В наступній статті («Що ссть село, місто, край») оповідач, пов'язуючи з попереднім, продовжує: «Коли много таких родин в сусідстві живуть і свої хати мають, складають село» і т. д. Як бачимо, автор користується тут методом бесіди, поширеним у педагогічній практиці, виявляє добре знання учнівської психології, особливостей дитячого сприймання. Уміє заінтригувати, захопити.

Далі йдуть «Повісти из святых книг». Це п'ятнадцять художньо опрацьованих біблійних легенд (серед них про рай і первородний гріх, Авеля і Каїна, притча про блудного сина тощо). Вони подобалися сучасникам і своєю мовою (про такі речі народним словом ніхто раніше не наважувався писати!), і «коротким виразним стилем». Характерно, що цей, обов'язковий для тодішнього шкільного підручника, розділ був у рукописі на передостанньому місці.

Дидактично повчальні «Повістки благонравія» — це наступний розділ книги. Тут на першому плані — засудження лінивства, брехли-

¹ Йдеться про її друкований варіант (1850).

вості, нечепурності та інших дитячих вад, пересторога перед каліцтвом та різними небезпеками («Лихий кінець пустого Гриня», «Свавольний Михань», «З огнем не іграй»). Скрізь життєва достовірність, абсолютна злободенність ситуації. Автор намагається прищепити своїм юним друзям певні моральні засади, виробити етичні норми поведінки. Деякі з цих повістей наближені до оповідань, але зарахувати їх до цього жанру важко, оскільки вони композиційно надто лаконічні.

Розділ «Басні» (а їх у читанці близько тридцяти) — один з найцікавіших. Байки здебільшого мають мандрівні сюжети. Так, зміст деяких запозичено в Езопа («Багатий скупець»), «Пан і собака его» нагадує відомий твір П. Гулака-Артемовського. Чотири байки («Дикий і сільський чоловік», «Щука і Карась», «Лев і Медвідь», «Трубар») майже дослівно узяв Шашкевич з додатку до граматики Михайла Лучкая, шість останніх віршованих мініатюр — байки польського письменника другої половини XVIII ст. Ігнація Красіцького, перекладені Юліаном Величковським (правда, Шашкевич їх літературно доопрацював). Але все-таки майже половина байок — оригінальні твори.

Кожна байка тут традиційно складається з двох частин: розповідного компоненту і сили (моралі), що іноді звучить як приказка чи афоризм. Ось деякі з них: «Хто на других сільце наставляє, часто сам в нім кінець свій знаходить»; «Не лютімося на тих, що нас перестерігають, вони нам добра хотять»; «Хто ся змолоду вчить лінує, не раз тот плаче і гірко бідує»; «Захлан-

ний (жадібний.— О. П.) завсігди двічі трапить» тощо.

«Пісеньки і грачки діточі» — останній розділ підручника. Тут, крім Шашкевичевих «Вже сонце красно хвала-бо встало» та «Дівчинонька мила цвіточки садила», поміщено два вірші Ю. Величковського «Не хочу багатства», «Отець один учителя питає». Вони, однак, настільки літературно доопрацьовані Шашкевичем, що М. Возняк вважав їх «духовним плодом Маркіяна». Але це перебільшення.

Розділ перший і другий надруковано кирилицею, решта — звичайним («цивільним») шрифтом. Мабуть, передбачалося навчити дітей читати двома алфавітами. Зрештою, важко твердити, чи була це воля самого автора, оскільки книжка побачила світ аж у 1850 р. (тираж 5000 примірників). Видавець її Я. Головацький де-що наблизив правопис до язичія.

І все-таки читанка незрівнянно вище стояла від усіх попередніх букварів і граматик. А також жодна з її наступниць у XIX ст. не користувалася подібною популярністю, бо, незважаючи на елементи язичія, вона заговорила з своїми юними читачами мелодійним народним словом і цим викликала неймовірне захоплення та ентузіазм.

Ось що згадує І. Верхратський, який навчав Франка в гімназії: «То теж я, яко 9-літній хлопець, особливо полюбив ту читанку. Іменно подобалися мені повістки, байки й пісні... Читанку Маркіяна Шашкевича я обняв сердечною любов'ю і з захватом співав пісню: «Вже сонце красне хвала-бо встало». ...Чимало з неї

він (Верхратський.— О. П.) вивчив напам'ять «з власної пильності»¹.

У 1853 р. читанку перевидали і кілька років підряд нею незмінно користувалися в школах. Цей період міг бути значно довшим, коли б вона була одночасно і букварем.

За твердженням сина письменника Володимира, батько «цілий вік працював над словарем руським. А праця вся затратилася, мабуть... у Головацького»². Цю роботу проводила також група його найближчих друзів під керівництвом М. Бульвінського, а потім М. Устияновича.

Крім того, трудився Шашкевич над «Грамматикою руською»³, яку не закінчив. Фрагменти цієї мовознавчої роботи дуже цікаві і заслуговують уваги лінгвістів. Вони здебільшого були опубліковані М. Возняком та М. Тершаковцем, але деякі з них залишилися в рукописах.

Коли мова йде про спадщину Маркіяна Шашкевича, то треба пам'ятати, що, по-перше, він ледве встиг себе виявити як поет, бо надто рано помер, а по-друге, навіть з того, що написав, багато до нас не дійшло. Про це свідчить і син письменника: «То певне, що тільки мала частина его творів надрукована; далеко більша часть пропала то у добрих приятелів, таких як Я. Головацький, то таки у мові ма-

тері, котра, не знаючи цінності цих паперів, не ховала їх, — а так брав, хто хотів, та на що хтіли... Я був малим хлопцем при смерті батьковій... Не знав ціни мові спадщини, а коли пізнав її — мало що й лишилося з неї»¹.

А ось ще одне цікаве спостереження-спогад сина Тадея Василевського, сердечного друга Маркіяна Шашкевича: «До Ясеновець², де ми промешкували, мав приїхати Шашкевич. Вже прийшли річі его до нас, коли наспіла чутка, що він помер. Річі відіслано, крім одної пачки; до неї став я заглядати, бо була там крашена всіляко солома. З такої соломи любив поет у свободнім часі виклеювати різні десені (узори.— О. П.). Були там і якісь папери, котрих вартості я тоді не вмів оцінити. На тих паперах став я, наслідуючи Маркіяна, виклеювати взірці знайденою там соломою та сим робом знищив, може, не будучи того свідомим, яку цінну рукопись поета»³.

У цитованих уже нотатках Володимира Шашкевича знаходимо також інші цікаві подробиці: «...батько на весілля, на празнику — заспіва, було, спішає яку пісню та й залишить господареві на пам'ятку... Отець мій писав і по-польськи, і польську словесність знав добре... І великоруські книжки читав він — робив собі виписки із них...»

Не одна поезія Шашкевича стала піснею... Чимало творів поета було покладено на музику

¹ В. Шашкевич. М. Шашкевич (Біографічна справа). Центральна наукова бібліотека АН УРСР, відділ рукописів, архів Житецького, од. зб. 47 187.

² Ясенівці — село в Золочівському повіті, недалеко Підлисся.

³ «Зоря», 1892, ч. 22, стор. 438.

¹ ЦДІАЛ, ф. 309, од. зб. 1145, арк. 13.

² В. Шашкевич. М. Шашкевич (Біографічна справа). Центральна наукова бібліотека АН УРСР, відділ рукописів, архів Житецького, од. зб. 47 187.

³ Там же.

відомими галицькими композиторами — В. Матюком, А. Вахнянином, І. Воробкевичем, нашими сучасниками С. Людкевичем та А. Кос-Анатольським — і як пісні окремі з них набули незвичайної популярності. Серед них на першому плані — Віктора Матюка «Веснівка» («Цвітка дрібная»). Загальною будовою, емоційністю цей твір нагадує романси Ф. Шуберта¹, але дуже відчутний і вплив української народної пісні.

Поруч з «Нашою долею» А. Вахнянина «Цвітка дрібная» Матюка стала наприкінці минулого століття найбільш улюбленим, найчастіше виконуваним музичним твором у Галичині, справжнім надбанням української вокальної скарбниці.

Пісні на слова Шашкевича були в репертуарі видатного українського співака Олександра Мишуги та геніальної Соломії Крушельницької. У їхньому виконанні вони лунали на різних континентах, у різних країнах — в Італії, Франції, Бразилії.

Маркіян Шашкевич — один з тих, що стояли біля колиски нашої нової літератури, що закладали її підмурівок. І не буде помилкою, не буде перебільшенням в оцінці, коли поставити Шашкевича поруч з І. П. Котляревським. Адже галицький поет повторив подвиг свого наддніпрянського попередника, тільки зробив це в незрівнянно важчих умовах.

¹ Див.: М. Загайкевич. Музичне життя Західної України другої половини ХІХ ст. К., Вид-во АН УРСР, 1960, стор. 107.

О. Білецький у праці «Українська література серед інших слов'янських літератур» підкреслював, що «Енеїда» Котляревського з'явилась в епоху, коли історичні обставини поставили під сумнів дальше майбутнє української мови, а також і всієї української культури.

Бути чи не бути українському народові, який все сильніше відчував соціальний і національний гніт царського уряду?

«Бути!» — відповіла на це запитання поема Котляревського.

Нам залишається додати:

«Бути!» — відповів на це запитання усією своєю діяльністю і Маркіян Шашкевич.

ІВАН ВАГИЛЕВИЧ

У житті, характері й діяльності Івана Миколайовича Вагилевича визначальним була любов до рідного народу, прагнення працювати в ім'я його майбутнього. Цю любов виніс він ще з батьківської хати (народився письменник 2 вересня 1811 р. в с. Ясені¹, що над річкою Лімниця, нині Рожнятівського району, Івано-Франківської області, в сім'ї священика). Але не від батьків він перейняв її, бо вони спольщилися, а від наймитів та простих селян, що берегли у своїх серцях скарби материнського слова. А ще причарувала чутливого юнака казкова краса стрімких Карпатських гір. І зродилося невгамовне бажання пізнати духовні ба-

¹ І. Д. Вагилевич, далекий родич письменника (м. Івано-Франківськ), твердить, що місцеві жителі звали колись частину села Ясень Горішній.

гатства рідної землі та відкрити їх для свого народу і світу.

Навчаючись у львівській духовній семінарії, він з запалом накинувся на книги, які тільки знаходив у міських бібліотеках. Особливо захоплювався старими хроніками, рукописами, працями з фольклору, етнографії.

У 1829 р. юнак познайомився з Маркіяном Шашкевичем, а згодом став активним членом його гуртка. Як організатор, суспільний діяч, Вагилевич відіграв дещо меншу роль, ніж Я. Головацький, але сам стояв на радикальніших позиціях у питаннях про методи діяльності. Коли, наприклад, члени «Руської трійці» стали «ходити в народ», вивчати й збирати фольклор, Вагилевич вимагав діяти більш рішуче. Він дорікав Головацькому, що той, зустрічаючись з селянами, був тільки пасивним спостерігачем та реєстратором, а не будив їх до самосвідомості, не піс під стріху бідняків просвіту і передові сміливі думки. Щоб подати своїм друзям приклад, він кинув університетські студії і, мандруючи горами, виступав перед селянами як палкий трибун та агітатор. Австрійська поліція арештувала його, а потім повернула додому і категорично зажадала від батька, щоб син «не вештався по селах і не підбурював народ».

Зеніт у його літературно-громадській діяльності — час виходу «Русалки Дністрової». Вагилевич, хоч і не брав практичної участі в самому підготовці видання книги, був все-таки одним із провідних її авторів. Тут опубліковано його поеми «Мадей», «Жулин і Калина», добірку народних пісень та передмову до них.

Важливо, що Вагилевич, як один з найближчих побратимів Шашкевича, знав про всі його наміри і підтримував їх з великим ентузіазмом.

Однак життєва дорога Івана Вагилевича була дуже нерівною.

Після конфіскації «Русалки Дністрової», а особливо після смерті Маркіяна Шашкевича, він значною мірою відійшов від прогресивних ідей «Руської трійци». Але все ж у серці в нього й надалі жевріла іскра непокірності. Так, 1843 р. директор львівської поліції довідався від свого агента, що Вагилевич виголосив в Ожидові (Золочівський округ) «політично непристойну проповідь», і розпорядився пильно за ним стежити.

У пам'ятний 1848 р., рік грози і надій, Вагилевич, покинувши самовільно парафію у с. Нестаничах, Золочівського округу, став редактором газети «Дневник руський», яку фінансували в основному реакційні польські кола, прагнучи зберегти і зміцнити свої позиції в Східній Галичині.

Газета ця ставила перед собою нібито прогресивну мету — пропагувати ідею українсько-польського зближення, єднання, сприяти політичній угоді цих народів у Галичині. Можливо, це в якійсь мірі вплинуло на те, що Вагилевич прийняв пропозицію стати редактором згаданої газети. А, по суті, мова йшла про підпорядкування українських інтересів польсько-шляхетським великодержавним зазіханням. Видавці намагалися перетягти на свій бік насамперед селянські маси та українське духо-

венство і всіляко захвалювали принади життя селян у давній Польщі.

Але тут друкувалося і чимало матеріалів іншого характеру. Так, був опублікований вірш Г. Яблонського «Мученикам вольності з р. 1847», присвячений Шевченкові та його побратимам. У редакційній статті «Слово о Русі і її становищі політичеськім» із справжнім пієтетом говориться про великого Кобзаря як речника «справи руської вольності». Отже, є підстави твердити, що Вагилевич як редактор все-таки зайняв тут свою власну позицію, яка була далекою від політичної платформи його наставників.

Газета, однак, скоро перестала виходити (випустили всього 9 номерів), — це сталося після того, коли австрійський головнокомандуючий Гаммерштейн, вступивши в конфлікт з польською «народовою гвардією», 2—3 листопада обстріляв з гармат Львів. Внаслідок цього згоріли театр, ратуша, університет з бібліотекою і багато приватних будинків. Тоді-то Вагилевич і залишився без шматка хліба. Не бажаючи повертатися на парафію, бо треба було відбутися кару за те, що її самовільно колись покинув, він вирішує перейти на латинський обряд, а коли йому відмовляють, переїздить на лютеранство. То тут, то там заробляє він собі на прожиток, займаючись тільки науковими справами. Нестатки, розчарування, нужда супроводять його до кінця життя.

Спадщина Івана Вагилевича — це оригінальні художні твори, переклади і переспіви, а головне — наукові праці та розвідки. Значна частина їх ще й досі не опублікована.

Весь літературно-науковий доробок Вагилевича неначе сам по собі поділяється на дві частини: ранні твори з активним, дійовим суспільним змістом і праці пізнішого періоду, написані вже в чисто науковому плані та спокійному аналітичному тоні.

Літературно-художній доробок письменника відносно скромний. І, може, тому свого часу про його творчість говорилося легковажно і побіжно, як про речі, що не заслуговують особливої уваги. До того ж мова була тільки про його дві українські поеми — «Мадей» та «Жулин і Кашина», надруковані в «Русалці Дністровій».

Правда, ці твори настільки стилізовані в дусі народних пісень, що місцями бліднуть барви оригінальності. І все-таки вони є цінним внеском у нову західноукраїнську літературу, що робила в той час свої перші кроки. Уже сама їх дзвінко-пісенна мова прозвучала мелодійним акордом у шумі тодішньої книжно-словесної какофонії...

Як і Маркіян Шашкевич, Вагилевич шукав у давнині актуальних для його сучасності тем. У романтичній poemі «Мадей» автор, ідучи за народною думою, змальовує легендарну постать народного ватажка, борця за незалежність своєї вітчизни. Твір славить боротьбу карпатських українців проти угорських загарбників, звеличує волелюбність і нескореність, героїчний дух верховинців. Пригляньмося до поеми ближче. Сивий ватажок Мадей веде за собою на конях «тисяч гарних легників». Вагилевич поетизує цю народну силу («поверх коней яснобарві прапори сіяли, байраками і дебрами ратища

мелькали...»), в дусі героїчної пісні гіперболізує також могутність і завзяття Мадея:

Кіньми зорю долиноньку,
Засію стрілами,
Переломлю вражі гучі,
Проллю кров ріками!

Народні витязі виступають на тлі романтизованої карпатської ночі, під шум буйних вітрів, під завивання вовчих зграй. У жорстоких нерівних змаганнях Мадей зазнав поразки, потрапив у полон, а його побратими полягли на полі слави. Елегійним сумом та болісною тугою бринять рядки поеми, в яких автор оплакує невдачу і горе. Чується щире співчуття і захоплення звитязною доблестю. Ні тіні зневаги, ні слова докору.

Важко пояснити, чому саме невдача, поразка лежить в основі сюжету. Дуже можливо, що це була пряма аналогія до існуючого становища поневоленого народу, а не випадковість чи сліпе наслідування якогось невідомого нам твору. І все ж домінує мотив боротьби, нескореності. Гомін битви, завзяття ватажка, борця за народне щастя — це у poemі головне. Але оспівування боротьби проти угорських поневолювачів саме в той час, коли західноукраїнські землі були у складі Австрійської імперії, мало аж надто прозорий підтекст, а отже, і виразно окреслену суспільно-політичну тенденцію. «Мадей», витриманий в основному в дусі народної історичної пісні, має, проте, елементи романтичної балади (наприклад, буремні картини природи, діалог пораненого з зозулею тощо). В мові поеми мають місце специфічно карпат-

ські діалектні вирази, як от: «кровцьов груди обкипіли», «глухов пуцев, темнов ночев блудити» тощо. Варто згадати і про подібність цього твору та «Слова о полку Ігоревім», зокрема знаходимо схожі риси в образах Мадея і Ігоря. Мадей, як і Ігор, не відступає від свого одчайдушного задуму, довідавшись про перевагу ворожих сил. Подібні ці герої також у зухвалій рішучості зажити воєнної слави. Обидва зазнають поразки.

Поему цю читав Т. Шевченко («Коли Вашу листину получив, в той час читовали з паном Шевченком Вашого «Мадея»... Дарите нас чистю мовою бескидською, ібо вона наша прадідівська»... — писав П. Лукашевич до Вагилевича)¹; високо оцінив її Іван Франко: «Той «сильний Мадей» Вагилевича, так сердечно і тепло списаний, — як же симпатичний нам, хоч і знаємо, що він чоловік «нелегальний»².

Інший твір письменника — «Жулин і Калина», який автор назвав казкою, — цікавий для нас як перший у творчості західноукраїнських поетів зразок класичної балади.

Правда, Вагилевича в цьому жанрі випередили письменники Наддніпрянської України. Як відомо, одну з перших українських балад («Маруся») написав Левко Боровиковський у 1829 р. Це довільний переспів «Светлаги» В. Жуковського, але настільки своєрідний, що маємо право назвати його оригінальним твором (а ще роком раніше написав він баладу «Молодиця»). І в Боровиковського, і в україн-

¹ Див.: М. Вояняк. У століття «Зорі» Маркіяна Шапкевича, ч. 2. Львів, 1936, стор. 310—311.
² І. Франко. Твори, том XVI, стор. 39.

ських письменників пізнішої доби балади ґрунтувалися то на фольклорній основі, то на літературних джерелах. Вагилевич, komponуючи свій твір, скористався, мабуть, одночасно і народнописаними матеріалами, і (в основному!) відомою баладою Міцкевича «Світезянка», що написана була ще в 1821 р.

Твір Вагилевича складається з кількох частин. Є тут традиційний для балади зачин — опис природи — понурої, глухої, непривітної, а на всьому — імла гнітючої несамовитості:

Глухо, тихо доокола,
Все в темку щезає,
Понад Дністром понад бистрим
Сив туман лягає,
Лиш далеко в густих корчах
Тлють вовчі зірничі,
Лиш далеко очеретом
Сверкають лучниці.

В таку пору нещасний Жулин блукає обманями, болотами бродить, проклинаючи самого себе. З пекучим болем дорікає «проклятих розлучниць», своїй підступній коханці, що спечалила його, «розігнала дрібні діти», а потім насміялась... Йому хочеться вмерти (як бачимо, картина природи добре відтінює болючий хаос почувань персонажа).

Аж тут Жулия несподівано зустрічається з своєю любкою — гарною Калиною. Вона на тлі дністрових хвиль піднімається вгору у червоній заграві ватри. Але ні, це вже не давня ніжна кохана, а осатаїла від ревнощів відьма... Сипле прокльони за зраду, невірність і, зрештою, під несамовитий акомпанемент бурі і блис-

кавки провалюється крізь землю. І несила стерпіти нещасному страждання — йому «розпука хапне ледом серце закрвлене», несила допити до дна гіркий келих. Жулин кидається у «вирглибокий, в ріку бистреньку».

Скінчилися буремні страждання нещасних коханців, — вони застигли в холодних обіймах смерті; злагідніла, заспокоїлась і природа. Після жахливої несамотньої ночі настає погідний ранок:

На розсвіті красит зоря
Та небо ясне,
Котит ся з-за хмар золотих
Сонце черленос...

Як мовилося раніше, літературним джерелом для українського письменника послужила балада Адама Міцкевича «Світезянка» (1820—1821), але Вагилевич вніс туди стільки нового, що, власне кажучи, переспівом цю поему ніяк не назвеш. Він досить розширив сюжет («Світезянка» налічує 152 рядки, «Жулин і Калина» — 252), значно посилив його романтичне звучання, передусім за рахунок пейзажного компоненту, багато дечого змінив, надав виразно українського колориту. У Міцкевича дія відбувається біля озера Світезь, у Вагилевича — на берегах Дністра. Водяна німфа Світезянка і русалка Калина — подібні, але портрет останньої типово український, народнописаний; це — гарна дівчина у свиті, чорноока, русокоса. Ось порівняємо:

У МІЦКЕВИЧА

З плескотом вгору здіймаються води,
Хвиля кипуча зринає!
Дівчина раптом чудової вроди
В хвилі шумкій випливає.

Личко її — наче квітка лілеї
В сійві зорі молодії,
Легко й прозоро в'ються круг неї
Вітих серпанків завої¹.

У ВАГИЛЕВИЧА

Сині тумани димляться,
А з ватри хилиться
Гарна діва, круглолиця,
Бій свита рясниться....

Красне личко бліденьков,
І очі чорненькі,
Розсипаються густенько
Косоньки жовтенькі.

Герой Вагилевича Жулин — незвичайно чутливий, сентиментальний, його переживання глибокі і щирі. Він весь час «жалем прозябає», його «серце спечалене в розпуці лютьонькій». І навіть у мертвого «лице синє, печаль скопилося». Таким чином, образ в значній мірі психологізований, чого не можемо сказати про образ мисливця в Міцкевича. Мова твору гарна, образна, іноді зустрічаються по-справжньому філігранні вислови, хоча сама фабула не досить ясна, місцями затуманена.

Але творчий доробок письменника цим не вичерпується. Так, кілька років тому виявлено у відділі рукописів Львівської державної наукової бібліотеки АН УРСР ряд неопублікованих

¹ Переклад Марії Пригари.

досі творів Вагилевича (вірші, поезія в прозі, уривок з драми тощо), написаних в 1835—1841 рр. польською мовою¹. Названі матеріали мають вигляд рукописного збірника (88 сторінок).

Ці твори групуються в двох циклах — «Думки» (поезії) і «Думи» (своєрідні поезії в прозі, тут помітний вплив українських історичних дум та «Слова о полку Ігоревім»). Тільки деякі вірші першого циклу колись друкувалися, всі інші твори — не відомі сучасним читачам. Серед них привертає увагу своїм вагомих суспільно-політичним змістом поетична мініатюра у прозі «Дністер». Це діалог між двома ріками — дочкою Липою і Дністром-батьком. Дочка допитується, де золотокований престіл князів галицьких, де слава колишня? Відповіді Дністра безнадійні: «О дочко Липо! Старі часи минулися і не вернуться більше, престіл князів... у Кракові, у короля польського, шлях-та польська поділилася землею руською...»

На сміливе, майже риторичне запитання доч-ки, чи завжди король буде володарем Русі, — почулося у відповідь лаконічне, переполохане: «О... мовчи!»

Тут ми виразно чуємо перегук двох поколінь: старшого, поміркованого, переляканого, зневіреного, і молодого, для якого девізом стали відомі слова Коллара: «Народові допоможе тільки мужнє серце і дія».

До цього історичного циклу входять ще такі

¹ Про це вже йшлося в окремій статті. Див.: Осип Петраш. Невтомний ратай (До 100-річчя від дня смерті І. Вагилевича). — «Літературна Україна», 1966, 10 червня.

твори: «Плеснянське» («Pleśniańsko»), «Добрилів» («Dobryłó»), «Бич» («Bysz»). В них дуже відчутний вплив «Слова о полку Ігоревім». Місцями — живі запозичення. «Бич», наприклад, являє собою літературну обробку народної легенди про те, як у боротьбі з татарською навалою загинуло стародавнє прикарпатське місто і замість нього згодом було побудовано «другий Бич» — сучасний Дрогобич.

У першому циклі «Думки» — інтимний ліриці — просвічує, як і в українських творах Вагилевича, непересічний поетичний талант, багато глибокого почуття.

«Перекладачі — поштові коні освіти», — висловився якось О. Пушкін. Роль такого «поштового» гінця відіграв і Вагилевич, здійснивши в 1836 р. перший в українській літературі переклад славнозвісного «Слова о полку Ігоревім» (як відомо, більш ранній переклад цієї поеми — Шашкевича — не зберігся). Немає сумніву, що взявся до цієї роботи письменник не випадково. Як і інші члени «Руської трійці», ратні подвиги, успіхи і невдачі далеких предків (згадаймо поему «Мадей»). Він, по суті, відкривав галичанам твір як частку героїчного минулого. І не вина письменника, що цей переклад, як і, до речі, інші його численні наукові і публіцистичні праці, не мали тієї суспільної ваги, яку могли б набути за інших умов. Адже ці речі публікувалися з запізненням або і зовсім не доходили до рук адресата — масового галицького читача. Так, Вагилевичева

«Повість о полку Ігоревім» була опублікована аж в 1884 р., тобто через багато років після смерті письменника.

Переклад цей дуже своєрідний: письменник тільки там замінює староруські слова сучасними відповідниками, де це необхідно, де вони могли б бути незрозумілі для читача.

Цікаво, що майже одночасно Вагилевич переклав «Слово» і на польську мову (бажаючи, очевидно, пропагувати історичну минулину та культурне надбання давньоруського народу і серед сусідів), проте праця не побачила світу.

Ми знаємо, з яким пієтетом ставилась «Руська трійця» до творчості чеських поетів-«будителів», знаємо й те, що Вагилевич і Шашкевич переклали «Краледвірський рукопис». Довгий час, однак, було невідомо, що Іван Вагилевич переклав також вісім сонетів із знаменитої поеми Яна Коллара «Дочка Слави», яка набула тоді надзвичайної популярності в усіх слов'янських країнах. І хоч переклад цей зроблено малодоступною для нас мовою, однак сам факт цікавий і, можна сказати, відкриває ще одну сторінку в діяльності «Руської трійці» та історії українсько-чеських зв'язків взагалі.

Як відомо, ця поема Коллара була відомою від імені слов'янських народів на розгул німецького шовінізму, піднімала високі ідеї всеслов'янської дружби та солідарності. Вона перейнята духом свободи і протесту проти будь-якого поневолення. Можна собі уявити, як небуденно звучали для тодішнього читача, наприклад, такі її рядки:

Лиш той достойний свободи,
Хто цінить свободу другого...

Той, хто рабів закував,
Сам по душі своїй раб...

Цікаво також дізнатись, які саме сонети із тих 615, що складають поему Коллара, облюбував і переклав Вагилевич. Тут насамперед ті, що найбільш співзвучні із становищем і прагненням його рідного поневоленого народу.

Про ці переклади Івана Вагилевича не знав ні І. Франко, який висловлював жаль, що ніхто, крім Б. Дідицького у 90-х роках, не брався за цю славнозвісну річ Яна Коллара, ні сучасний мовознавець І. Панькевич, дослідник цього періоду¹.

Та прагнучи перекласти якомога ближче до оригіналу, Вагилевич приніс у жертву ясність і художність твору. Так, він цілком свідомо ввів безліч чехізмів, діалектизмів, що у великій мірі утруднює розуміння тексту. Це саме можемо сказати і про його переклад «Краледвірського рукопису». Однак зауважимо, що прагнення перекладати дослівно було тоді загальною тенденцією. Вона характерна і для перекладів Шашкевича, і навіть пізніше для деяких Франкових (наприклад, «Фауст» Гете).

Вагилевич перекладав не тільки із слов'янських мов. Так, у «Вечерницях» від 1 березня 1862 р. (№ 5, стор. 40) повідомлялося про його переклад п'єси Шіллера «Підступність і любов» (автор назвав драму «Кабала і любов»). Очевидно, зроблено його багато раніше.

¹ Див.: З історії чехословацько-українських зв'язків. Вратіслава, 1959, стор. 253—280.

ше, можливо, десь у 40-х роках, бо у повідомленні читаємо, між іншим: «Дуже шкода, що переклад сей *досі* (підкреслення наше.— О. П.) лежить в рукописі. Народолюбці прислужили би ся немало руській словесності, сли би приняли ся за випечатанє сего і інших еще діл п. Вагилевича...» На жаль, цього ніхто не зробив, і сам переклад зараз годі відшукати. І чи єдиний це твір письменника, що запропастився?!

Годиться відзначити заслуги Вагилевича як фольклориста. До речі, народна поезія, особливо старовинна, і надихнула його до праці на ниві рідної культури: «Ця велична стародавня поезія... пробудила мою душу... можливо, вона мені дала перо в руки»¹,— засвідчував сам письменник. Вже на світанку своєї діяльності зібрав він низку народних пісень і вмістив дещо у «Русалці Дністровій». Публікацію супроводить «Передговор к народним руским пісням», що виходить далеко за межі фольклорно-етнографічної замітки (як можна би судити по заголовку). Стаття зігріта гарячою любов'ю до свого народу та його культури і будить у читача приспане почуття національної гордості, нагадуючи землякам, як писав Шевченко, хто вони, «чиї сини, ким, за що закуті».

Перша половина статті — ділимо умовно — це скоонденсована довідка про історичне минуле українського народу, що його він називає з почуттям гідності одним «з головних поколінь слов'янських» (варто уявити собі, як

прозвучали ці слова тоді, коли взагалі ставилося під сумнів саме існування українського народу).

Зарисовувавши гіперболічно і з благоговінням красу, силу і велич древньої Русі («святая Русь була селом райських птиць і дивів; ясні небеса одівали ю чистою опаңчею, мир віддихав любовію, руский нарід був великим і величаним...»), письменник робить кілька дуже прозорих і гострих натяків на тогочасність. Колись, у старі часи, у давнину, не було тих, «хто би забирав давнії поведінки (звичаї.— О. П.) і зтирав з молоком виссані чувства». А священики, «витеребляючи поганство, не перли чужої душі в нарід».

Славлячи минувшину свого народу, Вагилевич часом вдається до ідеалізації («був мир, і гаразд, і любов взаїмна...», «світ ясний всякими барвами буйно, буйно процвівав...»). Справа, мабуть, в тому, що на давнину дивився автор перш за все як на царство політичної свободи. Постійним підтекстом звучать у статті відомі слова Шашкевича: «Як весело колись було, як то сумно нині в нас».

Вагилевич у праці проходить крізь віки по рідній вітчизні. Проходить не як байдужий спостерігач, а як син цієї землі, зболений думою про її минуле і сучасне. Для нього найдорожчий той історичний період, «коли руський нарід під верховодом великого князя в одно тіло ізріс...», а «руска земля честь і славу мала...». Але йому сором і досада очі застиляють, коли доводиться говорити про те, як стали «сварнії князі крамоли ковати і Русь дробилася і падала...».

¹ Письма к М. П. Погодину из словянских земель (1835—1881), вып. III. М., 1880, стор. 645.

Письменник (що дуже важливо!) не обходить і соціальних питань, він різними словами характеризує кріпацьку неволю як одно з найбільших історично-соціальних лих нашого народу, майже в белетристичній формі говорить про зойки закріпачених людей, про жорстокість панських посіпак, про ті нещасні світанки, коли «гонили гайдуки мирян півсонних на лан» і «кривавий піт обливав буйний полон», а над ними проносився пронизливий свист дрянової нагайки. Вагилевич не виявив тут національної обмеженості. Серед гнобителів бачить він і своїх земляків — це «лукавії хіснолюбці, котрі, приставши до ворогів, чуженіли, а, здвигшись з ними, ковали чіпи своїм браттям». На той час такий погляд на історію був сміливий і прогресивний; до того ж ці рядки звучали зовсім злободенно, оскільки панщина тоді ще існувала. Чи не мав і їх на увазі великий Каменяр, коли характеризував «Русалку» як явище «наскрізь революційне»?!

Далі письменник підкреслює, що ця вікова, сплетена з лаврових вінків слави і колючих гілок тернини історія знайшла найповніший свій відгомін в народних піснях, казках, прислів'ях, звичаях і обрядах, що це єдине і достовірне джерело національного самопізнання.

У другій частині статті дослідник намагається дати характеристику різних жанрів народних пісень та пояснення до кожного з опублікованих у «Русалці Дністровій» підрозділів. Допускає при цьому неточності, не відрізняючи, наприклад, дум від пісень тощо. Але ж фольклорна наука тоді ще тільки зароджувалася. Стиль праці образний, піднесений. Міс-

цями дуже відчутний вплив «Слова о полку Ігоревім».

Треба ще додати, що «Передговор» — це перша науково-публіцистична стаття історико-етнографічного профілю, писана народною мовою в Галичині, і, за свідченням самого автора, є тільки уривком із ширшої праці.

Перу Вагилевича належать також «Замітки о руській літературі» (стаття друкувалася у редактованій ним газеті «Дневник руський», 1848, №№ 5, 6, 8). Після загального огляду основних етапів розвитку української літератури (від часів Київської Русі до Шевченка) у цих літературознавчих нотатках подано у стилі енциклопедичних довідок інформації про окремих письменників. І тут знаходимо цікаві міркування, аналітичні спостереження.

Так, «Енеїда» Котляревського, на його думку, «буде всегда оздобою літератури»; «майстерськи совершенною» називає він повість «Маруся» Квітки-Основ'яненка. Говорячи про творчість Шевченка, підкреслює, що в ній «повно ревного чуття». Поему «Кавказ», наприклад, вважає «превосходною», а «Тризна» і «Гамалію» — творами, в яких «відбивається великий талант драматичеський». Проте, судячи з цієї скупой замітки про творчість Кобзаря, Вагилевич був слабо обізнаний з найважливішими Шевченковими поезіями і, мабуть, не вбачив до кінця їх ідейної сили та величі.

Майже зовсім невідома нам науково-етнографічна діяльність Вагилевича. А тим часом він стояв на передових рубежах тогочасної етно-

графічної та філологічної думки. Різні його праці публікувалися у іншомовних, зокрема чеських, наукових виданнях, вони пропагували культурні цінності поневоленого українського народу.

З листа Платона Лукашевича нам відомо, що 1843 р. Тарас Шевченко, читаючи поему «Мадей», висловив побажання, щоб автор цього твору описав «народ руський, живучий в Карпатах...». Письменник якоюсь мірою зробив це ще раніше, в 1838—1841 рр., вмістивши у празькому «Часописі чеського музею» цікаві розвідки про гуцулів та бойків, але вони Кобзареві, мабуть, не були відомі.

Так, Вагилевич написав кілька наукових статей, в яких намагався дати докладний історико-етнографічний опис галицького Прикарпаття. У 1838—1839 рр. в «Часописі чеського музею» («ССМ») (№ 4, стор. 475—498 і № 1, стор. 45—68) була надрукована значна історико-етнографічна розвідка «Гуцули, мешканці східної частини Карпат». Стаття ця — своєрідна суміш непереконливих гіпотез і багатьох справді цікавих спостережень.

Вагилевич, наприклад, помилково твердить, нібито гуцули — це потомки стародавніх уців (узів) — племені тюркського походження. Але далі дослідник дає цілком достовірні відомості з історії, побуту і географічного розташування цього «гірського племені». Цікавий уже сам «етнографічно-психологічний» портрет гуцула: він «гарний, стрункий, з чорними очима, інтелігентним виразом лица — словом, є гарною креслює і особливості психіки гуцула — гордо-

го, волелюбного, глибоко самобутнього, буйну і палку вдачу гірських орлів, де виріс легендарний Довбуш, діяли сміливі ватаги опришків. Дуже цікаво, що Вагилевич опришківський рух ставить у прямий зв'язок з гайдамаччиною. У цьому зіставленні — прогресивна тенденція, адже йдеться про одну ланку соціального руху поневоленого народу обабіч кордону! Як доказ, як підтвердження своєї гіпотези, наводив дослідник початок коломийки із збірника В. Залеського:

Ідуть брики із Улики, — все ковані коні, —
Ходім, брате, в гайдамаки. Чуєш! За червоні...

У статті мовиться і про господарство гуцулів, їх глибоке замилювання красою та вроджений різьбярський хист, а також про особливості діалекту, що «милозвучний і багатий на синоніми». Судження автора пересипаються відповідними цитатами та піснями.

Як бачимо, тут поруч з дискусійним є чимало науково цінного та переконливого, що, без сумніву, викликало інтерес серед чеських читачів та давало їм можливість глибше пізнати життя і побут українських верховинців.

У 1841 р. в тому ж журналі була надрукована подібна розвідка про бойків. В ній, як і в попередній статті, також чимало фантастичного, непереконливого. Проте автор говорить там про вдачу, побут, звичаї та вірування їх, додавши ще кільканадцять бойківських пісень, коломийок з поясненням окремих слів і виразів.

Є ще у Вагилевича стаття про лемків, яка вже в наш час опублікована на сторінках жур-

налу «Народна творчість та етнографія» (1965, № 4) в перекладі І. Красовського.

Згадані праці писалися по-польськи (очевидно, автор спочатку збирався публікувати їх у польській пресі), на чеську мову перекладав або сам редактор «Часопису чеського музею» Шафарик, або чеський науковець Карел-Владислав Зап, що проживав тоді у Львові. Поява цих статей була на той час помітною культурною подією, вони ще й сьогодні не втратили своєї вартості.

З неопублікованих наукових праць Вагилевича (а їх є чимало) слід згадати цікаву «Слов'янську демонологію» (хоча, правда, і тут автор місцями довільно поводить з фактами). Це дослідження цінне, між іншим, і тим, що воно, оперте на конкретні факти і численні перекази з народних уст, допомагає чіткіше зрозуміти художню природу і демонологічну основу таких шедеврів української літератури, як «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського і «Лісова пісня» Лесі Українки. 1840 року в згаданому чеському часописі друкувався тільки уривок з цієї великої праці.

Характерно, що публікації Вагилевича (як і Головацького) у цьому журналі мали вплив на творчість окремих чеських поетів, етнографів, зокрема Й. І. Гануша та К. Я. Ербена.

Вагилевич склав також «діло ціловажне», а саме — «Словар южноруського языка» (більше 10 тисяч слів), і хотів його видати за зразком словника сербської мови Вука Караджича, тобто з граматиною, описом народних обрядів та переказами. Уже в 1837 р. словник був гото-

вий до друку. Але праця так і не побачила світу.

У 1841—1849 рр. Вагилевич написав польською мовою «Розправу о языке полудневоруським». Перше повідомлення про цю «річ незмірно інтересну» з'явилося в 1866 р.¹ Але тільки в 1936 р. М. Возняк частково опублікував її. У «Розправі...» автор говорить про місце української мови серед інших слов'янських і підкреслює, що вона єдина на всій території України і лише місцями видозмінюється, але це характерно для кожної мови. Вчений робить тут і принагідні екскурси в історичне минуле, згадуючи, між іншим, той час, коли український народ розгорнув «великий суспільний рух і навіть приділяв його своїм побратимам: росіянам і полякам» (йдеться про антикріпосницькі повстання за часів козаччини).

З інших праць варто згадати «Монастир Скит в Маняві» (надруковану у 1848 р. накладом К. Яблонського) — першу наукову розвідку про цю чарівну, але забуту пам'ятку нашої старовини в Карпатах, статті «Похорони у слов'ян» (1841), «Берда в Уричу» (опубліковану 1843 р. в «Бібліотеці Оссолінських», т. VI). В останній, між іншим, подана легенда про заснування старовинного галицького міста Дрогобича.

Крім того, Вагилевичеві належать ще матеріали до «Українсько-німецько-латинського словника», розвідка про жителів стародавньої Європи, величезна збірка упорядкованих ним

¹ Див.: ж. «Siolo», Львів, 1866, зошит III, стор. 162. Видавав Павлин Свенціцький.

колядок (280 одиниць) та багато інших праць. Найбільше ж як науковець він писав про Україну.

Битий життєвими злигоднями (матеріальні нестатки, смерть найстаршого шістнадцятилітнього сина Володимира), учений поступово зовсім відходить від громадського життя, і його забувають. За спогадами одного сучасника, говорили про нього як про вченого дивака, який у подертому шлафроку, витертій шапочці на голові сидів не раз годинами в кімнаті на підлозі, обложений книгами. Це був забутий, занедбаний злидар. Цікаво, що у 1860—1862 рр., коли почала свою діяльність група молодих письменників — Володимир Шашкевич, Ксенофонт Климкович, Євген Згарський, які намагалися відновити традиції і продовжити діяльність «Руської трійці», коли почав виходити журнал «Вечерниці», Вагилевич перебував якось в тіні.

Навесні 1866 р. письменник тяжко захворів. Ще 9 травня відвідав його і розмовляв з ним Яків Головацький. Він «увійшов до вихудилого, блілого стражденника з запалими очима», потішав його, пригадував молоді роки, їхні надії, пориви, сподівання... Вагилевич оживився, розчулився, а потім махнув рукою: «Усе пропало, пропало... Тепер треба готуватися туди...»¹

¹ Я. Головацький. Судьба одного галицького русского ученого (К біографії І. Н. Вагилевича). — «Киевская старина», т. VI, 1883, июль, стор. 470—471.

Наступного дня¹ письменника не стало — помер на 55-му році життя. Поховали коштом міста на Личаківському кладовищі у Львові. Пам'ятника не поставили, та й не збиралися цього робити. І тому зараз ніхто не знає, де могила І. Вагилевича.

¹ Письменник помер не 10 червня, як про це свідчать деякі сучасні джерела, а 10 травня. У львівській газеті «Слово» від 12 травня 1866 р. (№ 34, стор. 4) читаємо: «Дня 10 мая упокоївся Іоанн Вагилевич... знакомитий писатель... славнозвісної цілою Слов'янщині». Автором некролога був, очевидно, Я. Головацький.

ЯКІВ ГОЛОВАЦЬКИЙ

РІДНА ХАТА

Село Чепелі недалеко Золочева на Львівщині невеличке, всього шістдесят селянських господарств. Тут 20 жовтня 1814 р. прийшов на світ майбутній поет і вчений, один із провідних діячів «Руської трійці» — Яків Федорович Головацький. Тут і почалася його перша школа життєвої мудрості, школа, яка згодом повинна була видати йому атестат громадянина. Але різні були учителі, різні були уроки. Одні з них виводили перед підлітком життєві формули громадської мужності, принциповості, різьбили риси цільної людини, інші ж навіяли — гнули вісь душі до пристосовництва і матеріального достатку.

На попівстві завжди гамірно, шумно. А довгими зимовими вечорами сідали прядильниці

на дерев'яній лаві й прями. Замріяно бриніло веретено і дзвеніли пісні. Хлопчик слухав зачудований, розкривши рота, схоплює ці мелодії, як весняне повітря, і вони капуть десь на саме дно душі, щоб залишитися там назавжди. А коли приходило різдво, тоді село, покрите білою пеленою, під вечірніми зорями дзвеніло колядками, щедрівками. І хлопець захоплюю слухав пісню про «паниченька-перебірниченка», бо ж знав — це про нього співалося.

А ще любив він слухати розповіді тата про свого далекого предка, який був начальником артилерії у Богдана Хмельницького. То були перші уроки в його життєвій школі.

З 1820 р. по 1825 р. Яків Головацький вчиться у львівській нормальній школі. Разом із своїми братами — Миколою та Іваном — влаштувався він на квартиру до когось із знайомих на Краківському передмісті. Відмінником не був ніколи, але вже тоді виразно виявляються його філологічні нахили. Він пильно вивчає мови — рідну, німецьку, старогрецьку, латинську, і з запалом читає твори різних письменників. Саме тоді й записує в зошиті десять народних пісень, це з тих, які у вечірню пору можна було почути на гомінкій вулиці, — і то був його перший рукописний збірник фольклорних матеріалів.

Любов до рідного народу, яка визріває в душі юнака, будила велике співчуття, викликала бажання, хоч і наївне, дитяче ще, якимось допомогти йому в лиху годину.

Минають роки. Майбутній учений ще в гімназії (1825-1831) зацікавився історичною долею сербів, хорватів, словаків. Він вивчає

мови, історію цих народів, дарма що бракувало часу. Слов'янське питання стає в центрі уваги, цікавить і хвилює його все більше. Та Головацький розуміє: беручись за чуже, пізнай спершу своє як слід. Тому, вступивши у 1831 р. на філософський факультет Львівського університету, юнак вивчає історію, етнографію рідного народу, а насамперед мову. Робить все це самотужки, без певної системи, але з натхненням, з ентузіазмом. Досить сказати, що в цей час він двічі переписав повністю збірник українських пісень Максимовича (спершу на чернетці в бібліотеці, а потім дома, на чистовик); окремі староруські билини із збірки Кірші Данилова та інші рідкісні матеріали. Студіює також важкодоступну німецько-російську граматику І. А. Гейма.

У 1831 р. або на початку 1832 р. Я. Головацький зустрів людину, яка зіграла його теплом свого серця, надихнула полум'яним духом, відкрила величну перспективу — Маркіяна Шашкевича. Як свідчить Я. Головацький у своїх спогадах, саме Шашкевич познайомив його з І. Вагилевичем, який тоді теж навчався на першому курсі філософії, — і вони стали справжніми побратимами. Зустрічалися дуже часто, дискутували, читали, критикували, розмовляли про літературу, народність, історію, політику. Саме тоді було вирішено «йти в народ», щоб вчитися у нього і самого вчити, щоб пізнати його ближче і зібрати розгублені перли-пісні, легенди, прислів'я — і відкрити його думи та прагнення, його сутність. Першим вибрався Яків Головацький. Узявши портфель з девізом «Omnia mea mecum porto» («Все своє ношу з

собою»), пішов стежками-дорогами. Спочатку село Солонка, що недалеко Львова, потім містечко Миколаїв, села Розвадів, Надітичі, столиця Ярослава Осмомисла — Галич, Покуття з своїм центром Коломиєю, нарешті, Буковина — такий його шлях на той час. Коли вирушав у подорож, Шашкевич і Вагилевич провели друга далеко за Львів, аж на Стрийський гостинець, а потім, через три тижні, вітали з ентузіазмом. Крім різних пригод, веселих та тривожних, цікавих спостережень та численних фольклорних записів, Головацький завів під час мандрівки багато цінних знайомств, зокрема з учителем Григорієм Ількевичем, збирачем народних приказок, Миколою Верещинським та іншими — вони згодом допомогли випустити «Русалку Дністрову». Пізніше Головацький побував також і на Закарпатті, де познайомився з Михайлом Лучкаєм, на Станіславщині, де захоплювався руїнами Манявського скиту. В доорогу ходив також Вагилевич та інші ентузіасти народної справи.

Є в нас підстави говорити і про прямі зв'язки гуртка Шашкевича з польськими революціонерами. Так, через етнографа Жеготу Паулі, що дуже прихильно ставився до молодих українських патріотів, ввійшли вони в контакт з польськими конспіративними групами у Львові, познайомилися з літераторами Августом Бельовським, Люціаном Семенським, Казимиром Вуйціцьким, К. Туровським (233). Ці письменники, як і інші польські конспіратори, проводили тоді т. зв. «салонні вечори», на яких читалися нелегальні вірші, виголошувалися сміливі промови. Мета їх — розворушити суспільну

думку, активізувати інтелігенцію, особливо студентську молодь, підготувати їх до революційних виступів у недалекому майбутньому. Факт участі у цих зібраннях членів «Руської трійці» сам за себе багато говорить. А про ступінь довір'я поляків свідчить хоча б те, що Жегота сказав секретно своїм українським друзям про підготовку збройного повстання.

Але поміркованість вже тоді стала чи не визначальною рисою Головацького. Так, під час своїх мандрівок він був дуже стриманий у висловлюваннях, поводив себе, як пасивний спостерігач і фольклорист, «не будив народ до самопізнання», як зазначив Вагилевич.

Прибувши восени 1834 р. до Пешта, щоб продовжувати перервані студії, Головацький входить у товариські взаємини з Яном Колла-знайомив його зі своїми друзями-однодумцями — хорватом Ф. Курелацем, Теодором Павловичем, видавцем сербської Матиці, молодим сербським студентом Георгієм Петровичем (з яким Головацький зійшовся особливо близько), меценатом слов'янської справи Миловуком та іншими. Всі вони зустріли українського студента як брата і прийняли до свого гурту. «Часи 1841 р. у листі до брата Івана, — то найщасливіші мої в житті; тамлю я і вівек не забуду тих годин, перебутих у Пешті із молодими сербами, хорватами і словаками...» (287).

Згодом слов'янські брати стали галичанам у великій пригоді: 4 вересня 1836 р. Головацький вислав рукопис «Русалки Дністрової» Г. Петровичу, а цей щиро зайнявся видавничими

справами — і книга через три місяці побачила світ.

Зв'язки із слов'янськими друзями не припинялися і потім.

Головацький став не тільки громадським діячем, але й літератором, вченим, він належав до тих, хто запалював вогні нової української літератури.

СЛОВО ПИСЬМЕННИКА

Літературно-художній доробок письменника — це невеличкий жмут оригінальних ліричних поезій та перекладів і ціла в'язанка мініатюрних прозових творів, художньо опрацьованих народних казок, байок, приказок і анекдотів... Поет був свідомий скромності свого внеску в літературу, коли писав:

Невелике й моє зілля —
Як барвінок на весілля,
Як на ріднім гробі рута,
В дробен листок розвинута...

Але в цьому зіллі є зелені, напосні соками народної пісні пагінці, які не зів'яли й по сьогодні. Навіть вимогливий Франко, вважаючи Головацького «прозаїчною натурою», визнавав, що йому «при моментальнім приливі щирості удалося кілька непоганих віршів»¹. А вони, додамо, були одні з перших у галицькому літературному зілнику, що зріс на народному ґрунті.

¹ І. Франко. Твори в двадцяти томах, т. XVII, 1955, стор. 405.

У тогочасному красному письменстві майже завжди паростки нового, прогресивного в суспільному житті — чи то в галузі політичній, чи культурній — асоціативно пов'язувалися з періодом настання весни. В такому плані, між іншим, написана «Веснівка» М. Шашкевича; це ми бачимо і в творі Я. Головацького «Весна» — цій своєрідній громадсько-літературній декларації автора і його однодумців, вдалій поетичній інтерпретації діяльності «Руської трійці». Вже сама назва яскраво символічна. Весна — це алегорія пробудження національної свідомості та громадянської активності галицького суспільства. І взагалі — тут що не слово, то алегорія, але гранично ясна, художньо образна і в той же час повністю в дусі фольклору.

Перші рядки поезії — це мальовнича пейзажна зарисовка, своєрідне художнє тло, що вибликає у читача весняно-сонячний настрій:

Вже сонінко пригріває,
Теплий вітер подуває,
І річечки забриніли,
Темні луги зашуміли;
Заспівала в лісі птиця,
Що рухнула вже травця,
І травиця-муравиця,
І листочки на калині,
І цвіточки по долині,—
Радуються вся твар божя,
Що настала весна гожа!..

Перед нами — жива картина весняного буянства, сповнена внутрішнього динамізму, руху, шуму, життєвого клекоту. Цьому, між іншим, сприяє і своєрідна синтаксична побудова зачину: вся одинадцятирядкова строфа — це одне складне речення. А далі, на тлі розкішної вес-

няної пори бачимо працювиту галичанку, яка «городочок городила, покопала, пограбала і городочки оплескала». Вона упевнена:

Зійде, зійде моя краса,
Як на ставу густа ряса,
Пов'яжеться парістками,
Устелиться барвінками...

і з гідністю відповідає скептикам:

Хто працює, оре, сіє,
Той і плодів ся надіє...

Галичанка — це неначе збірний алегоричний образ самої «Руської трійці», яка, з посвятою працюючи для високої мети, «зерно сіє...». І не боїться «тучі, грому, спеки, смаги ані лому...».

Поезія передає настрої молодих патріотів, художньо утверджує їхню рішучість працювати на користь свого знедоленого народу. Появилася вона, очевидно, десь в zenіті діяльності «Руської трійці» (надрукована 1847 р.).

І все-таки прямим дисонансом прозвучав наприкінці (так несподівано і недоречно!) мотив якоїсь лояльної поміркованості:

Кому ж оно (це зілля.— О. П.) вадить
в полі,

Не задерне, ані вколе,
Вітрові ся к землі склонит...

Тут уже знаходить свій вияв непослідовність, надмірна обачність автора. А разом з тим це одна з перших веснянок в новій українській літературі з виразною суспільною алегорією. Пізніше до цього жанру зверталися письмен-

ники не раз — згадаймо хоча б славнозвісний цикл І. Франка (1880 — 1883).

Ще гучніше прозвучав громадсько-патріотичний акорд у поезії Головацького «І. Срезневському з нагоди его перебування в Ужгороді та Львові» (1842). Вірш був написаний у час великого внутрішнього піднесення автора, під враженням його зустрічі з Ізмаїлом Срезневським, який здійснював у 1839—1842 роках наукову подорож по слов'янських країнах. Повертаючись з Чехії, в липні 1842 р. прибув він до Ужгорода, де познайомився з «чільними русинами» — зокрема з видавцем М. Лучкаєм. Потім через Мукачів, Вериги, Сколе та Стрий приїхав 19 липня до Львова, де пробув дев'ятьнадцять днів. Тут встановив він ділові контакти з Д. Зубрицьким, Й. Левицьким, І. Вагилевичем. Особливо зблизився з Я. Головацьким, котрого ще раніше просив у листі допомогти «пізнати мову, і звичаї люду, і все, що нам позосталося від старого часу»¹.

Розмови побратимів під час зустрічей були, певно, дружніми (у них брав участь також і Вагилевич), сповненими райдужних надій та конкретних замислів, коли опісля з'явилися такі оптимістичні рядки Головацького:

Руський з руським поєднувався,
Руський з руським повітався,
Хоть з далекої України,
Хоть з далекої родини,
Вже один другому брат!
Із'яжмися, руські діти,—

¹ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—1849. Львів, 1909, стор. 21.

Час вже нам відмолодіти!
Свою пісню заспіваймо,
Своїм сили добуваймо,
Та все піде влад!

У поезії цій домінує мотив єдності великого українського народу, радісне відчуття світлої перспективи, яке з такою ясністю, хай навіть і чисто декларативною, прозвучало в творчості галицьких письменників уперше.

Зовсім іншого характеру вірш «Два віночки» (до речі, один з найраніших) — його можна вважати ремінісценцією народної пісні, так мало тут індивідуального, власне авторського. У поезії йдеться про дівочу тугу, зумовлену розлукою з милим. Над річкою сидить зачурене дівча; воно сплело два віночки (один з барвінку, другий з рутовки), пустило їх на воду і кличе свого коханого, який поїхав на Україну і десь запропастився. За народним повір'ям, якщо віночки разом припливуть до берега, то дочекається дівчина своєї пари. Цього, однак, не сталося. Барвінковий понесла хвиля, як лиха доля її милого. І не повертається суджений, звістки немає. Аж закувала в гаю зозуленька:

В Україні на могилі зацвіла калина,
Там лежить твій козаченько, бідний спротива.

У цій поезії маємо всі атрибути народної пісні: постійні епітети («гай зелененький», «рученька біла», «чиста річка» тощо), і народно-пісенні паралелізми («Вернись, віночку із барвінку, приплинь к береженьку! Вернись, віночку, з України, пристань ко серденьку»), і милий, з України, пристань ко серденьку), і зозуля як символ туги, нещастя, і навіть рута

як символ дівочої вірності і невинності. (Згадаймо: «Ізняв з мене вінець рутяненийкий»)¹. До того ж тут народнописенна легкість, мелодійність стилю, традиційний пейзажний зачин, коломийковий розмір. Цікаво також, що в основі як цього, так і інших згаданих віршів лежить композиційний прийом діалогу, рідше монологу, що характерне для фольклорного твору взагалі.

Такого типу стилізація під народну пісню відповідала духові «Русалки Дністрової», в якій вона і була вміщена (до речі, це єдиний опублікований там оригінальний твір Головацького).

Поет щиро відданий своїй батьківщині. Це яскраво видно в його поезії «Туга за родиною», написаній 1835 р., коли він виїхав у Пешт продовжувати навчання:

Я в чужині загибаю,
По чужині блуджу,
За своєю родиною
Білим світом нуджу.

Образ далекої рідної землі, який виринає у мареві спогадів, асоціюється з її духовним багатством, красою рідної мови, пісні:

Солоденька, рідна мова,
Як би-м тя рад вчути!
Із глибини серця свого
Рад би-м пісню добути...

¹ Труды этнографическо-статистической экспедиции в западнорусский край. — У кн.: Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. СПб, 1876, т. V, стор. 413.

Він нудьгує, не знаходить собі місця: все тут йому чуже, нецікаве, а людські веселощі його просто дратують, посилюють біль душі:

Веселіться, чужі люди,
Ох, бо мені годі!
Мені втіхи вже не буде,
Аж у своїм роді!

Вірш цей — дуже щира і своєрідна (хоч і стилізована в дусі народної пісні) психологічна рефлексія, заглиблення у власні почуття, переживання, зумовлені постальгією. Поет широко відкриває душу, виливає щемлячу тугу, від якої не в силі втекти, яка мрякою нависла над ним під чужим небом.

В художньому доробку поета є ще кілька інших віршів, зокрема мікросентенція «Любов і вражда»:

Вже сказано давно, що братская
любов
Стін каменних сильніша;
Всіх виїшних пам врагов
Вражда домашня вредніша.

Цей вірш-строфа (написаний десь у 1866 р.) дає підставу припускати, що поетична творчість Головацького не обмежувалася кількома поезіями. Інша річ, що вони пропали або, можливо, ще не знайдені.

Привертає увагу те, що майже всі поезії Головацького стали популярними піснями. Так, музику до творів «Річка», «Туга за родиною», «Веснянка» написав Сидір Воробкевич, відомий буковинський композитор і поет (вперше опубліковано їх у книжці «Співаник для шкіл народних», Відень, 1889; в 1910 р. цей збірник

перевидано). Вірш «Річенька» (тобто «Річка») поклав на ноти І. Лаврівський.

Окремі поезії Головацького відомі і російському читачеві: так, у збірнику «Поэзия славян» (1871) М. Гербель вмістив два свої переклади — «Тоска по родине» і «Речка». Кілька інших перекладів («Два веночка», «Весна», «Три кручины», «Смерть влюбленных») ввійшли в «Антологию украинской поэзии», що появилася вже у наш час — в 1958 р. за редакцією М. Рильського.

Крім оригінальних поезій, Головацький залишив нам багато вдалих перекладів сербських і хорватських народних пісень. Донедавна вважалося, що поет переклав тільки ті 23 пісні, що були опубліковані в «Русалці Дністровій» та першій частині «Вінка русинам на обжинки» (1846). Але ось кілька років тому у відділі рукописів Львівської державної наукової бібліотеки АН УРСР (№ 753, Петр. CVII-26) дослідник М. Гуць знайшов 22 невідомих досі переклади Головацького. Трохи згодом М. Шалата виявив ще 8. Отже, зараз усіх їх маємо 53. І, можна сподіватися, число це не остаточне. Зберігаючи основний сюжетний стрижень і навіть форму пісень, перекладач більшість їх переробив у дусі української народної поетики, допускаючи іноді певні відхилення від оригіналу. В одному випадку він пішов навіть так далеко, що до перекладу «Знаки чемної дівчини» додав два останні рядки з української народної пісні, наводячи їх буквально:

Не дивися, чи головка гладка,
Лиш дивися, чи метена хатка.

Цікаво, що майже всі вони — ліричні твори побутового або любовного характеру. Ось наведемо, наприклад, один із них:

ЩО КОМУ ДО УПОДОБИ

Заснув Ранко під явором,
Аж там ішли дівки збором,
Межи собов гаморили,
Що би вони над все хтіли.
Найстаршая ісакала:
«Я би перстєня бажала».
Середуца ісакала:
«Я би пояска бажала».
А молодша ісакала:
«Я би Ранка си бажала;
Бо перстінчик розломиться,
Поясочок ізноситься,
Повік з Ранком не втямиться».

Переклади ці супроводжуються цікавою статтею Головацького «Народні сербські пісні»¹. Він називає їх «запахущими цвіточками», які «возникли під теплим полудневим небом, вирости у душі буйного словенського народу». Стаття пройнята духом братерського єднання слов'ян (так, «Малорусь і Сербію» вважає автор «двома сестрицями»); тут подано докладну характеристику різних видів сербського фольклору, зроблено цікаві порівняння сербського і українського народного епосу. Вказуючи на їхні спільні і відмінні риси, автор зауважує, що в сербських героїчних (юнацьких) піснях розповідь пливе велично, але спокійно, і описано все до подробиць; в українських думах, навпа-

¹ Названа стаття разом з 23-а перекладами сербських пісень була опублікована в альманасі «Вінок русинам на обжинки». Частина перша, Відень, 1846, стор. 153—204.

ки, «представлено саме важче», в «кожнім слові вага і сила», крім того, наші думи коротенькі, а сербські — «довгі-предовжезні».

Згадаймо, що майже одночасно з Головацьким і Шашкевичем перекладав на українську мову сербські народні пісні Метлинський. Вони ввійшли до збірника «Думки і пісні та ще дещо Амвросія Могили», Харків, 1839.

Я. Головацький писав і прозу. Це переважно коротенькі оповідання, казки, так звані «приказочки» тощо. Вони побачили світ у «Віску русинам на обжинки», частина друга, 1847. Оригінальних сюжетів тут годі шукати, — дещо, зокрема, взяв автор у російського письменника Володимира Даля (йдеться про його збірки «Русские сказки», СПб, 1832, і «Басни, были и небылицы казака Владимира Луганского», СПб, 1835).

Чимало народних усмішок, записаних, мабуть, під час своїх мандрівок, перетворив він на вдалі оповідання-мініатюри. Щодо трактування соціальних питань, то твори ці дуже не однорідні. Окремі з них не позбавлені релігійно-моралізаторської тенденції, а в деяких дідич виступає як добрий ментор, до якого селяни звертаються з довір'ям у різних потребах. У багатьох, однак, звучать щирі симпатії до знедоленої людини праці, чується яскравий соціальний підтекст. Для прикладу наведемо одну з них:

Тоне лихий пан і волає пробі. Мужик на березі думає-міркує, як то його за волосся витягати. Тим часом збіглися люди та й гомонять: «Де ж пана можна за чуприну брати? Що би він був вже за пан, аби го мужик за чуприну

сіпав?!» А хтось ще докинув, що «то лишень мужицька чуприна на то на світі, аби ю пани тягнули, як хотят і куди хотят», а панську, мовляв, не годиться. Отак люди радилися, сперечалися, а пан кричав, кричав та й втопився.

У цьому жанрі виступив згодом Ю. Федькович — маємо на увазі його народні гуморески, казки та мініатюри «придибашки» (до тепи).

Найбільший прозовий твір Головацького — це можебилиця «Добрі діти — вінець». Йдеться в ньому про те, як діти врятували батька від смерті, коли лютий цар під час голоду видав наказ вбивати непрацездатних старців. Оповідь веде автор устами селянина, спосіб мислення і життєві інтерпретації теж його. Стиль розповіді легкий і жвавий. Іноді принагідно підкреслюються певні соціальні моменти («багачі гроші лупили, бо хліб дуже підскочив вгору»).

Сюжет цього твору використав згодом Володимир Шашкевич для свого вірша «Зробок» (збірка «Зільник», Львів, 1863). Цікаво, що до цієї теми звернувся також М. Коцюбинський у новелі «Що записано в книгу життя».

Яків Головацький — це передусім вчений, дослідник, публіцист і громадський діяч. Він залишив ряд важливих наукових праць, розвідок і публіцистичних виступів. Окремі з них мали значний суспільно-політичний резонанс.

Так, у 1846 р. сколихнула суспільну думку відома його стаття «Zustände der Russinen in

Galizien» («Становище русинів у Галичині»)¹. Вона так «різала правдою в очі, що справила, як свідчать сучасники, враження раптового вибуху»². Цей сповнений обурення виступ гнівно таврує вище духовенство й українське панство за відірваність від народу та національне ренегатство. Вони (пани, клерикали), на думку автора, більші злочинці, ніж божевільний Герострат: той для власної «слави» спалив храм Діани, а ці знищують «в тисячу раз дорожчу свяциню — національність». Українська шляхта (і та, яка денаціоналізувалася, і та, що ще вважала себе за русинів) перетворилася, за словами автора, на гнобителів «своїх підданих», що перебували на становищі справжніх невольників.

Вище духовенство, констатує Я. Головацький, діє рука в руку із шляхтою, доктори наук і університетські професори нічого не роблять для української справи, «вони вдоволені, що одержали хліб, і дрімають на своїх тяжко здобутих лаврах», а митрополит Левицький низькопоклонно вислужується перед польською верхівкою і в той же час розпалює ворожнечу

¹ Надрукував її німецькою мовою лужицький літератор Йордан у своєму журналі «Jahrbücher für slavische Literatur...», Leipzig, 1846, № 9. Внизу під статтею зазначено: «Написано на руїнах колишньої столиці — княжого Галича». Далі дата (25 червня, 1846) і підпис: Гаврило Русин. Псевдонім був розкритий самим автором аж через сорок років у спогадах «Пережитое и перестраданное» (стор. 277).

² Див.: Г. Ю. Гербільський. Передова суспільна думка в Галичині. Львів, Вид-во Львівського університету, 1959, стор. 50.

між «народом одного племені», тобто між православними українцями і католиками.

Різко висловився автор і про гробокопателя «Русалки Дністрової» Венедикта Левицького, що виявляв «пристрасну прихильність до єзуїтських принципів». Отже, нема людей, які працювали б для рідної культури. Навіть члени Львівської Ставропігії¹, що величали себе «представниками руського народу», цікавилися хіба що прибутками з друкарні.

Стаття «Становище русинів у Галичині» написана пристрасно, гостро публіцистично, посправжньому талановито. В ній говориться про крайню необхідність ліквідації кріпосницької системи («Скасування панщини або заміна її грішми була б найбільшим бажанням для Галичини»), про потребу вирвати селян з кігтів лихварів та шляхти.

Чорними барвами змальовано також стан культурного життя галицьких українців. Навіть болгари, що стогнуть під мусульманським ярмом, виявляють своє духовне життя, констатує автор, а українці під лагідним скіптром Австрії (тут уже іронія) живуть без літератури, без часопису, без шкіл, словом, без жодної надії — як дикуни. Однак і за Збручем (в Росії), зауважує публіцист, не краще — адже піде не може поміщик так безкарно знущатися над селянином, як там, а на відродження української словесності російське самодержавство дивиться косо, з настороженістю. І тому автор, хоч і звинувачує в причині народного лиха

¹ Львівська Ставропігія — клерикально-освітня установа, монастир, який мав свою школу і друкарню та займався видавничою діяльністю.

«аморальну бюрократію» (тобто представників влади), дає найвні поради австрійському урядові сприяти розвитку української культури.

Характеризуючи вищий клір та митрополита Левицького, Головацький наслідуює стилеві прийоми й лексичні засоби відомого українського письменника-полеміста І. Вишенського. У нього митрополит і його прибічники — це «жадні до наживи невільники черева», а майно цього владики — «кривавий піт його підданих і віруючих». Тож не дивно, що представники вищого духовенства звернулися з проханням до губернських властей заборонити розповсюдження цієї статті.

Дана праця, за словами І. Франка, — це найсміливіша політична маніфестація, на яку здобувся галицький русин перед скасуванням панщини¹. Вона викликала неабияке захоплення серед слов'янських діячів. «...Розправа пречудная, прекрасная, дуже ся словесам подобала, навіть Миклошичу»², — писав Іван Головацький 7 травня 1847 р. в листі до брата Якова.

Ця «огниста стаття» (вислів М. Возняка) розворушила сонне болото провінційного застигання. В Галичину потрапило близько тисячі примірників. Одні нищили її, інші — рекламували і поширювали. Відомий факт, коли вихованці Львівської духовної семінарії переписали протягом однієї ночі 100 примірників і розіслали по всьому краю. Безпосереднім наслідком цієї публікації були серйозні зусилля

¹ Див.: Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона, полутом 81, стор. 312.

² Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—1849. Львів, 1909, стор. 188.

Львівської Ставропігії видати український часопис, який, однак, побачив світ аж у 1848 р. («Зоря галицька»).

* * *

Громоносний 1848 рік збудив надії на «щасливу зміну».

Настав час, коли, за словами Ф. Енгельса, «непохитна Австрія, цей одвічний оплот варварства, не знає, куди їй кинутися»¹. Переляканий революційними подіями цісар Фердинанд I проголосує 25 квітня 1848 р. конституцію, яка давала галичанам певні можливості для культурного розвитку, а заснована 2 травня 1848 р. у Львові т. зв. «Головна руська рада» мала подбати про політичні та культурні потреби українського населення. І хоч стояла вона на угодовських позиціях, в початковій стадії її діяльності були прогресивні моменти: видана нею відозва (від 10. V 1848 р.) визнавала український народ «самостійним між слов'янськими племенами». Рада домагалася запровадження української мови в школи і установи, а 19 жовтня за пропозицією Миколи Устияновича скликала «Собор учених руських». Там було засновано, на зразок існуючого вже чеського та хорватського, культурно-освітнє товариство ліберально-буржуазного напрямку — «Галицько-руську Матицю». Крім того, прийнято фонетичний правопис і переважною більшістю голосів ухвалено розвивати літературу на основі живої народної мови, тільки невеличка частина

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, стор. 457.

присутніх вимагала визнати літературною мовою церковнослов'янську. І тут мимоволі напрошується думка: коли б не діяльність «Руської трійці», коли б не було Шашкевича, то чи міг би собор прийняти подібні рішення?

23 жовтня радісно схвилювала присутніх на з'їзді доповідь Я. Головацького «Розправа о язичі южноруськім і его нарічіях». За епіграф поставив автор слова Шафарика: «Народ, що усвідомлює значення рідної мови для свого вищого духовного життя і сам її покидає та зрікається, здійснює самогубство».

Доповідач значно виходить поза рамки теми. Спочатку він накреслив контури території, на якій говорять українською мовою, а далі йдуть точні дані про кількість українського населення. І робиться це не для інформації, а щоб підкреслити: «Нарід, малоруським язиком гово-рящий, є по великоруським найчисленніший межі всіма народами слов'янськими». Взагалі, горде почуття національної гідності пронизує цей трактат.

Учений дуже палко виступає на захист прав рідної мови, науково обґрунтовує її самобутність серед інших слов'янських мов, підкреслює, що «язик южноруський є красноручен, повний, поважний, сильний, свободний». І робить це не декларативно, не голослівно, — він вперше зібрав і навів висловлювання видатних слов'янських діячів культури (зокрема Бандтке, Даля, Міцкевича, Мацієвського, Коубека) про силу і красу українського слова та закликав розвивати нову культуру народну. Праця мала не вузько лінгвістичний характер, а звучала досить злободенно, місцями гостропублі-

цистично, була пройнята турботою про долю національної культури, опромінена обґрунтованим оптимізмом. Адже мова українського народу стародавня, глибоко самобутня і зараз-то «чей еще засвітає година для так красного в словенщині наріччя». Це, за словами Возняка, був «науковий гімн в честь народної мови»¹.

Однак згодом під впливом Д. Зубрицького, М. Малиновського та «святоюрівців» вчений вносить у свою працю (тоді ще не друковану) суттєву корективу: міняє закінчення і пропонує вже орієнтуватися не на народну мову, а на мертву старослов'янську, бо, мовляв, «не на утілім дереві самого простонародного язика побудуємо храм народного просвіщення»². Головацький прислухався до шукачів т. зв. «універсальної мови», яка була б в однаковій мірі придатною як для науки, літератури, так і для щоденного вжитку. Ці люди вважали, що в її основу треба покласти староруську лексику. Так згодом і зародилося чудернацьке «язичіє» галицьких москвофілів, яке різко висміяв М. Чернишевський.

Головацький тим часом інтенсивно працює на науковій ниві, і багато дечого з його доробку мало тоді велику цінність.

У «Трьох вступительных предподаваниях о русской словесности» (виголошено і надруковано 1849 року) висловлено чимало оригінальних думок про окремі літературні пам'ятки та су-

¹ М. Возняк. Просвітні змагання галицьких українців в ХІХ в. Львів, 1912, стор. 36.

² Твори Маркіяна Шашкевича і Якова Головацького (З додатком творів І. Вагилевича і Т. Падури). Львів, 1913, стор. 250.

спільно-культурні явища. Ось, наприклад, оцінка «Слова о полку Ігоревім»: «Твір той показує нам дух часу, віровання народні, спосіб народного зображення в поезії. Він є тим важливішим, що із старожитності одинокий лишився, коли давніші пісні Боянові перегомонили і не вернуться нам».

Не менш цікава і характеристика українських героїчних дум, у котрих, за словами Головацького, кожен богатир, що наложив головою на полі битви... «отримав чесну пам'ятку»: «Вони зовсім розлічні по своєму складу від других пісень: широкий роздольний розмір, як степи України, ясний чистий уклад, як южне небо Наддніпров'я, вольний, свободний, як душа козацька...» Цікаві також висловлювання і про побутові народні пісні.

Далі автор стисло характеризує творчість письменників нової української літератури — Квітки, Боровиковського і дещо ширше — Котляревського. Певну увагу приділено і літературі на західноукраїнських землях. Звісно, не з усіма твердженнями Головацького погодиться радянська наука, але в цілому праця заслуговує на добре слово. Вона — один з перших зразків критичної думки на Наддніпрянщині.

Як літературознавцеві Головацькому належать ще розвідки про двох українських письменників — заспівувачів живого народного слова обабіч Збруча — про Шашкевича («Пам'ять Маркіяну Р. Шашкевичу») і Котляревського.

Із статті «І. Котляревський» (1849) постає в уяві читача жива постать письменника: тут і його портретна зарисовка («зріст... був середній, собою був худощавий, лице мав продовго-

вате, очі невеличкі, чорні і бистрі, волосся таке чорне, в виразі лица був ум і багато простодушність»), і спроба характеристики його вдачі («Котляревський щирий зо своїми приятелями, завжди готовий помочи ближньому...»), і доволі вдалий огляд творчого доробку письменника.

В останніх рядках розвідки йдеться про безсмертя Котляревського, ім'я якого залишилося в пам'яті нащадків, «як пісня народна, котра не умирає ніколи».

Проте Я. Головацький не скрізь оригінальний, чимало він запозичив із статті В. Пассека «Котляревський та його «Енеїда», видана в Харкові» («Москвитянин», 1841, ч. II, № 4). З-поміж інших праць Головацького слід назвати насамперед обширну статтю «Велика Хорватія, або Галицько-Карпатська Русь». Вона надрукована М. Погодіним у ж. «Москвитянин», 1841, № 11, 12, а згодом українською мовою з деякими цензурними купюрами у другій частині «Вінка...». Крім того, 1843 р. її надрукував у дещо переробленому вигляді (із зміненою назвою «Про Галицьку та Угорську Русь») «Часопис чеського музею». Це своєрідний історичний нарис про Східну Галичину. Викладаючи матеріал і об'єктивно оцінюючи суспільні явища, автор показує експлуататорами і українських панів. У той же час з симпатією говорить про опришків, називаючи їхню справу «ділом благородним» та порівнюючи їх з гайдамаками на Наддніпрянщині, ускоками в Сербії. Головацький дає тут також огляд старовинних пам'яток культури, які, на жаль, здебільшого

не збереглися, наводить різні історичні перекази, легенди — і це варте уваги.

Від давнини дослідник переходить до сучасності. Так, у четвертому (прикінцевому) розділі подано докладну характеристику суспільних умов і, зокрема, стану народної освіти в Галичині тих часів. Ці сторінки особливо насичені цінним фактичним матеріалом і статистичними даними. В цілому — це важливий документ для ознайомлення з тогочасною Західною Україною і світоглядом самого автора.

І все-таки першорядну вагу мають етнографічні дослідження вченого. У них він найбільш самостійний і оригінальний, майже кожного разу порушує «цілинну» тему, виступає як один з найкращих знавців народного побуту, звичаїв, обрядів. Так, у статті «Поділ часу у русинів» (1847) він дає достовірні пояснення щодо походження назв місяців в українській мові, виходячи з принципу, що вони в «нашого народу, як звичайно народу господарського, хліборобного, всі брані з природи» або з сільськогосподарських робіт.

Дуже цікаві й такі праці дослідника, як «Ворожєне у русинів», «Слова вітання, благословенства, чемності і обичайності у русинів» та інші.

Якщо оглянемо багатогранну діяльність і весь творчий доробок Головацького, то побачимо, що був він письменником і видавцем, вченим і публіцистом, етнографом і редактором, літературознавцем і мовознавцем. Мав тісні контакти з багатьма визначними діячами слов'янського світу, зокрема з Я. Колларом, П. Ша-

фариком, В. Ганкою, М. Максимовичем, О. Бодянським, М. Погодіним та іншими.

Неабиякі заслуги Головацького як першого в Галичині видавця, редактора і публікатора. Як знаємо, у 1836 р. саме завдяки його заходам вийшла в Перемишлі відома праця Шашкевича «Азбука і Abecadjo». Гроші зібрано серед свідомих студентів, а брошуру потім розіслано по всьому краю.

Багато зробив він і для видання знаменитої «Русалки Дністрової».

У 1841 р. вийшли у Відні «Галицькі приповідки і загадки» Григорія Ількевича (всього біля 2700), які підготував до друку, написав до них вступне слово і навіть доповнив своїми матеріалами саме Головацький.

У 1846 і 1847 роках разом з братом Іваном він видає у Відні дві частини альманаха «Вінок русинам на обжинки», що, проте, не мав уже характеру того бунтарського виклику, як «Русалка». І все-таки ці збірники — важливе і відрадне явище в історії нашої культури. Адже в першій книжці, поруч з іншими, знову побачили світ твори Маркіяна Шашкевича, і то в більшому обсязі (24 поезії і казка «Олена»), а в другій — відкрито читачеві ряд нових літературних імен — серед них Антона Могильницького, Антона Лужецького, Луки Данкевича, Келистина Скоморовського. У «Приговорі читателям» пера Івана Головацького були, між іншим, і такі слова: «Сей народ (український.— О. П.) живе у цілості народній і ніколи не заумре, а єго доля — то відземна парість всемирной судьби Словенщини».

Як відомо, брати хотіли зробити цю збірку всеукраїнською і вмістити тут також твори наддніпрянських письменників, які надіслав їм І. Срезневський¹, в тому числі і Т. Шевченка. Цього, однак, не сталося. Очевидно, таке видання вимагало б значно більше коштів, на які молоді ентузіасти не могли розраховувати. А передплата взагалі йшла з великими труднощами, хоч і була оголошена заздалегідь (так, на першу частину альманаху підписалося всього щось 140 чоловік). І коли б знову не став у пригоді Микола Верещинський, який не пошкодував грошей, то книга, можливо, і не побачила б світу.

Згодом були розмови також про третю частину альманаху.

Тим часом у Головацького виник задум підготувати хрестоматію з нової української літератури (перш за все із згаданих творів письменників-наддніпрянців) — «Пчолу малоруську». Фінансувати цей збірник збирався Кирило Блонський, священник із села Шешори на Коломийщині: «Без него ми в школах нічого не зробим і якби він тепер не видрукувався, то не двигнеться наша словесність і за 15 літ»², — писав він до Головацького і наполягав, щоб той не гаявся. Однак справа з різних причин безнадійно затягнулася і з цих добрих намірів нічого не вийшло.

¹ Серед них зразки героїчного епосу, «Піснь... Куракіну» Котляревського, окремі твори П. Артемовського, Л. Боровиковського, І. Галки, С. Писаревського, А. Метлинського тощо (див.: «Кореспонденція...», Львів, 1909, стор. ХСІV).

² Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—1849. Львів, 1909, стор. 272—273.

Не судилося також видати у 1848 р. «Енеїду» Котляревського, до якої уже був написав Головацький передмову (згадувана стаття «Іван Котляревський»), бо надійшло всього двадцять попередніх замовлень. Справді, дивовижною була суспільна апатія тогочасної галицької «еліти».

Авторитет Я. Головацького на Західній Україні як науковця та кваліфікованого видавця був великим. Так, коли у 1848 р. починала виходити у Львові українська газета «Зоря галицька», йому першому запропонували пост редактора. Головацький вагався, і цю посаду дали іншому. А ще раніше М. Максимович запрошував його, а також Вагилевича, взяти участь у виданні «Києвлянина» і надіслати туди свої статті про Червону Русь, тобто Галичину. Яків Федорович радо погодився і висловив втіху, що промені «Києвлянина» і на галицьких сусідів падатимуть. Однак задум не встиг реалізуватися. Як відомо, вийшло всього три книги цього історико-літературного альманаху.

Цікавий і такий факт. Рік чи два після появи «Русалки Дністрової» підготував він до друку т. зв. «Львівський літопис» (1438—1649), дуже цінну історичну пам'ятку. Не маючи надії опублікувати його в Галичині, передав рукопис П. Лукашевичу (який в 1839 р. завітав до Львова), щоб той зробив це десь за Збручем. Згодом Лукашевич повідомляв у листі І. Вагилевича, що текст візьме з собою Т. Г. Шевченко в Петербург і буде клопотатися там про надрукування. Але копію рукопису десь одночасно або раніше надіслав Д. Зубрицький М. По-

годину, і той, випередивши, опублікував його в «Русском историческом сборнике», 1839, т. III.

Діячеві галицького літературного відродження треба віддати належне і за інші видавничі заслуги. У 1849 р. він надрукував у «Пчолі» «Пісню на Новий 1805 год... князю... Куракіну» І. Котляревського (це перша публікація твору!). В тому ж році видає у Львові разом зі своєю вступною статтею «Марусю» Квітки-Основ'яненка (раніше цензура не допускала книги до друку через її правопис і «українські слова непонятні»); в 1850 р. — знайому вже нам «Читанку» Шашкевича, а також цінний з наукового погляду збірник матеріалів про роботу з'їзду «руських учених» 1848 р. — «Исторический очерк основания Галицко-русской Матицы...».

Перелік цей можна би продовжувати. Редакторську та видавничу діяльність він не припиняє і згодом, коли опинився вже в панславистському таборі.

Якова Головацького знали і як лінгвіста. Його знаменита «Розправа о язиці южноруським і єго парічіях» стала відомою далеко за межами Галичини і, за словами хорватського славіста Ватрослава Ягича, «відзначалася правильними поглядами щодо наміченого питання» та була «важливою для свого часу»¹.

Як встановив академік Возняк, вчений готував також солідну мовознавчу розвідку «Южно-

¹ И. В. Ягич. История славянской филологии. — Энциклопедия славянской филологии, СПб, 1910, стор. 498—499.

руський язык», яку, на жаль, не закінчив, — збереглися лише уривки в рукописі.

У 1849 р. львівська «Матиця» видала «Граматику руского языка» Я. Головацького. За словами автора, він намагався «вчити такої мови, яка схожа була з літературною мовою українських письменників».

Сенсаційне відкриття сталося, проте, кілька років тому, коли мовознавець М. Пилинський знайшов у Ленінграді, у відділі рукописів Академії наук, частину словника української мови, укладеного Головацьким. Його ще в 1857 р. надіслав туди автор з надією опублікувати, але манускрипт пролежав більше століття без руху.

Словник зроблено на високому науковому рівні. Зокрема вражає дуже докладна документація кожного слова: зазначено, в якій місцевості воно вживається, наведено багатий ілюстративний матеріал з художніх та фольклорних джерел.

Очевидно, даний словник — найбільш солідна наукова праця цього невтомного трудівника, і своєчасна публікація була б подією незвичайної ваги. Відомості про нього появлялися і раніше. Так, ще 1836 р. Головацький інформував у листі від 29 березня Коллара, що маємо (!) «великий конспект словника»¹. (Очевидно, підкреслював цим заслуги і своїх друзів!) А багато років пізніше Д. Зубрицький у листі від 25.V 1856 р. до І. Давидова, відповідального працівника Академії наук в Петербурзі, теж згадував про цей словник. Але, мабуть, і

¹ З історії чехословацько-українських зв'язків. Братіслава, 1959, стор. 262.

найбільший оптиміст не припускав, що це праця такого розмаху.

Ми ще не знаємо наукової спадщини Головацького в повному обсязі, — не все вивчено, не все знайдено. Лише про його етнографічні та фольклорні праці можна було б написати окреме дослідження. Нам залишається констатувати, що воістину невтомним був цей орач на рідній науковій ниві — і за це треба віддати йому належне.

НА СХИЛІ ВІКУ

А як же склалася особиста доля Якова Головацького?

Ще в 1841 р. поїхав він у Карпати і одружився з Марією Бурачинською, дочкою священика з Криворівні (тієї самої Криворівні, де згодом часто бував Іван Франко і шукав тієї забутих предків Михайло Коцюбинський). Тепер треба було закинути «молодечі герці» (вислів самого Якова Головацького) і подумати про надійний шматок хліба. Після деяких вагань духовна управа в 1842 р. надала йому посаду у селі Микитинцях, Косівського повіту, правда, під наглядом. Духовний сан був йому не до душі. В одному з листів Головацький так характеризує своє становище: «...про світ божий нічого не знаю та марно свій вік коротаю». Йому доводилося бути «і душпастирем, і вчителем, і порадином, і батьком дітям, і господарем, і орачем, і скотарем...»¹. Згодом працює

він у с. Хмелевій недалеко Бучача, що на Тернопільщині.

Під час революційних заворушень 1848 р. Головацький їздить по селах, виступає на багатолюдних зборах. Кульмінацією була блискуча промова Головацького на народному вічу у Чорткові (присутніх близько трьох тисяч селян) — про неї заговорили по всьому Поділлі. Сусідні поміщики та підпанки були обурені діяльністю Головацького, і в результаті посипалися доноси, мовляв: «...підбурює хлопів до другої уманської різні». У Головацького провели обшук. Умови життя ставали нестерпними. На поклик друзів переїжджає він тоді у Львів, і його 13 грудня 1848 р. призначено професором щойно утвореної т. зв. «руської кафедри» Львівського університету, де викладає літературу.

Перед ученим відкрилися на той час небувалі можливості прислужитися народній справі. Адже кафедра під його керівництвом могла стати вогнищем наукового і культурного життя краю. Однак трапилося щось протилежне, прикре і несподіване. Головацький (на перший погляд неймовірно!) своїми нудними, абстрагованими від хвилюючих життєвих питань лекціями вбив будь-який інтерес до предмету.

Сучасник І. Левицький писав: «Професор Головацький приходив на виклади не приготований, звичайно по упливі півгодини, відчитував мляво, позиваючи і все поглядаючи на годинник, чи може, — крий господи! — не засидівся уже поза годину. На кожному слові видно було, що він якийсь утомлений, ніби не виспаний, або що голову его заняли інші думки. Не

¹ М. Возняк. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича, ч. II. Львів, 1936, стор. 320.

дивниця, що молодіж не горнулася до такого професора»¹.

Напрошується питання: в чому ж справа? Невже талановитий вчений і літератор не мав абсолютно ніяких лекторських здібностей? Зовсім ні. З багатьох джерел відоме нам протилежне: Головацький був цікавим співбесідником і вмів зворушувати і захоплювати людей своїми палкими промовами. Отже, причина збайдужіння Головацького на професорській посаді інша: в той час у його душі вже померкли колишні ідеали, а в серці не лишилося ні запалу, ні віри... Таким чином, першу українську кафедру у Львівському університеті очолив не давній Головацький, одностудець і побратим Маркіяна Шашкевича, а нудний, зневірений вчений, який не знав молоді і не хотів її розуміти. Великі можливості були втрачені назавжди. Головацький починає оглядатися і шукати нових стежок у житті, нових суспільних ідей.

З 1851 р. він у своїй науковій та викладацькій роботі поступово переходить на горезвісне «язичіє», хоча прихильником народної справи залишається ще протягом кількох років. Він вагається, неначе бореться сам з собою.

У 1858—1859 рр. Головацького призначають деканом, а в 1864 р. обирають ректором Львівського університету. З 1866 р. він остаточно переходить у табір москвофілів.

У травні 1867 р. Я. Головацький їде на етнографічну виставку до Москви. Його скрізь го-

стинно вітали. Сам він виступав з промовами і збирав щедри жертви «на поддержку русского дела в Галиции». Це вже не сподобалося австрійському урядові — у Головацького проводять обшук і звільняють з роботи. Того ж року переїжджає він з сім'єю у Росію, сподіваючись одержати кафедру в одному з університетів. Однак цього не сталося, оскільки претендент не досить добре володів російською мовою. Врешті його призначили головою «Археологической комиссии для разбора древних актов» у м. Вільно. Головацький і тут продовжує наукову діяльність, пишучи кустарною мовою різного роду наукові, зокрема етнографічні розвідки. Серед них: «Об исследовании памятников русской старины, сохраняющихся в Галичине и Буковине» (1871), «О народной одежде и убранстве русинов» і ряд інших. Одночасно щедро дописував він до галицьких москвофілських органів — «Слово», «Пролом», «Бесіда», «Страхопуд».

Правда, трапляються в той час і вартісні речі. Так, у 1878 р. виходять у Москві в чотирьох великих томах його широко відомі «Народные песни Галицкой и Угорской Руси». Раніше (1863—1865) їх частково опублікував Осип Бодянский у «Чтениях общества истории и древностей российских». Це результат праці майже всього життя Головацького. Колісь, у гарячі дні літа, у сльотливі години осені можна було побачити у гірських селах енергійного жвавого юнака, який не думав про почесні, гроші і титули... Одержимий, ішов він від села до села і збирав скарби народної поезії. А згодом з мотивів суто наукових, а може, практичної

¹ І. Левицький. Яків Головацький і Пантелеймон Куліш. — «Діло», 1886, ч. 48.

доцільності, не хотілося цих матеріалів здавати в архів, він опрацював їх і постарався опублікувати. У зібрання входять пісні історичні, побутові, обрядні (колядки, ладкання, гагілки та інші), а також коломийки — «пісні веселі і охотчі», «собітки» тощо.

Не применшуючи вкладу Головацького, треба сказати, що праця має в певній мірі колективний характер. Так, закарпатські пісні збирав в основному Олександр Духнович. Крім того, у другій частині у формі додатку вміщено пісні Стрийщини, що їх зібрав Іван Гушалевич; обрядові пісні з-над Збруча подав Гнат Галко тощо. Є також окремі пісні, що вже раніше друкувалися у різних зібраннях (М. Максимовича, Жеготи Паулі, Вацлава з Олеська).

Перед самою публікацією двох останніх томів упорядник додав туди багато нового, зокрема етнографічну карту, зображення типів та декілька етнографічних статей і пояснень до тексту. Ці доповнення, хоча доречні й цінні, призвели до певної деконструкції у систематизації матеріалу.

Наукова солідність і важливість цієї праці не підлягає дискусії, що признали авторитетні представники інших слов'янських народів. Так, відомий російський вчений Пипін назвав її «самим капітальним трудом в собственно этнографических изучениях»¹. Можна би навести й інші схвальні відзиви, зокрема О. Потебні, В. Ягича, О. Міллера, М. Сперанського: Збірка і в наш час не втратила наукової вар-

тості й є дорогоцінним матеріалом для дослідників і шанувальників народного слова.

З визначних наукових робіт Головацького пізнішого періоду слід згадати «Географический словарь западнославянских и южнославянских земель» (1884), який був високо оцінений вченими ряду країн, зокрема Росії, Чехії, Польщі.

В останні роки життя на долю Я. Головацького припало ряд тяжких випробувань. Його син Ярослав, судовий слідчий, 12 грудня 1870 р. з невідомих причин покінчив життя самогубством. Другий син Всеволод (лікар), знаний своїми вільнодумними настроями, закінчивши медичний факультет Московського університету, довгий час не міг дістати посади.

Найбільша несподіванка трапилася з наймолодшою донькою Софією, яка, за свідченням Миколи Лисикевича, сучасника письменника, була енергійною, вдумливою і любила «предатися высшим премудростям». За провини політичного характеру її було засуджено на рік суворого тюремного ув'язнення в одиночній камері. Ця подія дуже вразила батька. Морально розбитий старець занепавав фізично і через декілька тижнів помер. Це сталося 13 травня 1888 року.

¹ История русской этнографии, т. III, СПб, 1891, стор. 413.

СЯЙВО СЛАВИ

Діяльність «Руської трійці» (йдеться про період спільної праці М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького, тобто про 30—40-і рр. XIX ст.) — явище не тільки суто літературне, а й глибоко демократичне і навіть антифеодальне за своєю суспільно-історичною суттю, бо «в умовах шаленої дискримінації й паплюження прав українців, характерних для австрійської урядової політики, суспільно-політичні засади, проголошені гуртком Шашкевича, звучали актуально і, можна сказати, революційно»¹.

Ще Франко констатував, що у діячів «Руської трійці», а у Шашкевича особливо, ясні-

ли далеко ширші, ніж просвітительні, замисли,— вони прагнули воскресити цілий український народ до нового життя, духовного і громадського. Це, звичайно, була віддалена кінцева мета, до якої юним сміливцям не судилося дійти. Але багато встигли вони зробити. Гурток започаткував розвиток нової, по-справжньому народної культури на західноукраїнських землях, будив свідомість соціально пригнічених мас, підніс ідеї братерства слов'янських народів, а все це об'єктивно спрямовувалося проти політичного авторитету феодально-поміщицької Австрії. Цей демократичний процес не могли вже знищити сили реакції. В наступних десятиліттях він ожив і зміцнів під могутнім впливом революційних ідей Т. Шевченка та загальноросійського визвольного руху.

На його ґрунті появилася нова когорта борців на чолі з Іваном Франком.

З «Руської трійці» найбільшу увагу привертає до себе постать Маркіяна Шашкевича. У Західній Україні його ім'я стало поруч з безсмертним іменем Тараса Шевченка.

Вияв народної шани до свого першого поета в Галичині досяг вершини наприкінці XIX ст., тоді, як голос «вічного революціонера» владно лунав «по курних хатах мужицьких, по верстах ремісницьких».

Але ще у 60-х роках минулого століття відбулися перші урочистості на його честь. Так, 1 березня 1868 р. проведено «Поминки за Маркіяна» у Відні. Усі слов'янські товариства, як сербська «Зоря», хорватсько-словінський «Юг», чеська «Влтава», «Славія» і «Морава», сло-

¹ Історія української літератури, т. II. К., «Наукова думка», 1967, стор. 320.

вацький «Татран» і «Русская основа», брали участь у вшануванні пам'яті поета¹.

Після промови голови українського товариства, зверненої до братів слов'ян, відбувся концерт української пісні, потім виступив серб Гергієвич, який підкреслив, що Шашкевич має таке ж значення для української літератури, як Вук Караджич для сербської: «Оба сі мужі вислородили живе слово із оков, якими ковала его старосвітчина»².

У Львові перший великий вечір на честь Маркіяна Шашкевича відбувся 25 червня 1872 р. (у приміщенні «Руської бесіди»). «Публичність руська зібралася дуже численно»³, — відзначала преса. Серед інших виступав і Корнило Устиянович.

31 жовтня — 1 листопада 1893 р. з великими урочистостями останки Маркіяна Шашкевича було перевезено з Новосілок до Львова.

А у Львові понад десять тисяч чоловік зустрічали траурний ешелон на Підзамчу (назва одного з вокзалів міста), серед них — дружина Юлія і кілька близьких родичів. Труну поета поклали в розкішний ридван, запряжений у три пари волів, і похід вирушив центральними вулицями міста на Личаківське кладовище.

Серед незліченної кількості людей бачимо делегації з усіх кінців Галичини. Дуже зворушили присутніх, зокрема, представники Гуцульщини в чудовій народній одежі, які несли

вінок з написом: «Від русинів з Чорногори». На чотири кілометри розтягнулися колони.

Привітальні телеграми полинули до Львова з різних місць країни і з закордону. З Праги надійшло їх п'ять, зокрема від відомого чеського етнографа, доброго друга українського народу Франтішка Ржегоржа. З Медіолану в Італії від Соломії Крушельницької. Щиро тішив цей гарячий вияв всенародної шани Івана Франка.

Урочисто відзначили 100-річчя від дня народження Маркіяна Шашкевича в 1911 р. По містах і селах відбувалися торжества, концерти, виголошували доповіді, вмуровувалися пам'ятні дошки.

Святкували ювілей не тільки у Львові. В містечку Бібрці, наприклад, у святковому поході взяло участь понад чотири тисячі людей, у Снятині — три тисячі; у Тернополі після походу відбувся концерт, на якому виступило шість зведених хорів і два оркестри. Торжества, які охопили буквально всю Галичину, були виявом всенародної любові і пошани до світлої постаті Маркіяна Шашкевича.

29 жовтня 1911 р. на Білій горі у с. Підлісці відкрито монументальний пам'ятник поетові (архітектор А. Лушпинський)¹.

¹ Складається він з двох гармонійно поєднаних частин. Внизу — важка кам'яна брила, яка символізує гніт, безпросвітну темноту. Верхня частина виконана у стилі вежі Ейфеля в Парижі і передає прагнення до сонця, правди, прогресу. Внизу дошка, на якій виведено золотими літерами: «Пам'яті Маркіяна Шашкевича. 1811—1911».

¹ «Правда», Львів, 1868, 15 березня, ч. 10 і 11, стор. 132.

² Там же.

³ «Правда», Львів, 1872, 15 липня, ч. IV, стор. 196.

На це свято, як твердила преса, прибуло понад 15 тисяч чоловік.

З того часу Біла гора стала посестрою Чернечої. Сюди поспішали люди, щоб віддати шану своєму поетові. Це постійне паломництво у 30-х роках стривожило польсько-шляхетські власті. «Поліція часто розганяла, а навіть арештовувала людей, що збиралися на горі»¹, — розповідає колишній листоноша Підлиссі Дмитро Васильович Особа.

І все-таки відзначили вдячні правнуки 100-річчя «Русалки Дністрової» (1937). Саме тоді працював над пам'ятником Маркіяна Шашкевича відомий скульптор Олександр Архипенко.

Славлячи Маркіяна Шашкевича як батька галицького літературного відродження, вдячні нащадки добрим словом згадували і заслуги його побратимів — Івана Вагилевича та Якова Головацького. У святкових промовах і в наукових дослідженнях ці три літературні постаті завжди стояли поруч — як члени славнозвісної «Руської трійці», як творці безсмертної «Русалки Дністрової». Бо все те добре, вартісне, що встигли ці два письменники (Вагилевич і Головацький) зробити в час спільної діяльності з Шашкевичем та й пізніше, — назавжди залишилося набутком рідної культури. Їхня спадщина досліджувалася і публікувалася. Тут насамперед слід назвати працю М. Возняка «У століття «Зорі» М. Шашкевича» (частина 1 і 2, Львів, 1935—1936).

¹ Ці та інші спогади записані влітку 1965 р. і зберігаються у автора.

Вірш Я. Головацького «Річка» став хрестоматійним, він кілька разів передруковувався у «Читанці для 3 класу вселюдних шкіл» (1926, 1928 і 1938 років видання). Незмінним успіхом користувалися його ж «Народные песни Галицкой и Угорской Руси». Вони не тільки дивували як унікальне науково-етнографічне зібрання, але й мали вплив на формування естетичних смаків обдарованих юнаків. «Дуже велике враження зробили... на мене: Шевченко, Франко і думи та народні пісні у збірнику Головацького»¹, — писав у автобіографії талановитий український новеліст Марко Черемшина.

У 1937 р. односельці і далекі родичі Івана Вагилевича поставили у його рідному селі Ясені пам'ятник з написом «Пробудителям Галицької землі — М. Шашкевичеві, Я. Головацькому та І. Вагилевичеві в століття «Русалки Дністрової»².

У незабутні осінні дні 1939 р. засіяло довгождане сонце над землею Маркіяна Шашкевича. Зараз творчість письменника входить в програму вищих навчальних закладів України. Тільки за післявоєнні роки його твори перевидавалися декілька разів. Методом фотокопії видано ще у 1950 р. «Русалку Дністровую».

Ще 1959 р. відкрито літературно-меморіальний музей Шашкевича у с. Підлиссі. Тисячі земляків поета зібралися тоді на це свято, а зі

¹ Див.: Марко Черемшина. Творч. К., Держлітвидав України, 1960, стор. 381.

² Див.: Станіслав Семчинський. Уточнення до біографії Івана Вагилевича. — «Радянське літературознавство», 1969, № 2, стор. 84.

Львова прибули письменники, композитори, студенти та викладачі вузів. Широко відзначено у 1961 р. 150-річчя з дня народження поета. Так, великий ювілейний вечір відбувся 22 листопада у приміщенні актового залу Київського ордена Леніна державного університету ім. Т. Г. Шевченка, де вступне слово виголосив поет-академік Максим Рильський.

Влітку того ж року на місці, де стояла хата Шашкевича, встановлено гранітний камінь, а 12 листопада відбулося на батьківщині письменника виїзне об'єднане засідання вченої ради філологічного факультету Львівського університету і представників громадськості тодішнього Олеського району. Воно вилилося у масове всенародне святкування.

25 жовтня 1962 р. у центрі Підлисся Маркіяну Шашкевичу відкрито пам'ятник (талановита робота скульптора Д. Кривавича).

Появилися також різні праці про добу «Руської трійці» та її світоча. Так, у ювілейні дні видавництво Львівського університету старанно підготувало кілька книжечок-«метеликів», серед них «Русалку Дністровую» О. Білецького, «Слово про Маркіяна», збірник «Пісні на слова М. Шашкевича» тощо. Роком пізніше Львівська бібліотека АН УРСР випустила фундаментальний бібліографічний покажчик «М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький», укладений М. Гуменюком та Є. Кравченком. Змістовний розділ про «Руську трійцю» написав Ю. Кобилицький для «Історії української літератури» (Вид-во «Радянська школа, 1964).

Згодом тема галицького відродження знайшла належне висвітлення у восьми томній

«Історії української літератури» (т. II, стор. 315—374, автор підрозділу Євген Шаблійовський).

Багато нового внесли в дослідження діяльності «Руської трійці» праці Г. Гербільського, П. Волинського, І. Пільгука, М. Шалати.

У 1966 р. до 100-річчя від дня смерті Івана Вагилевича, а також в наступних роках появилося кілька статей про письменника.

Їх було троє друзів, ідейних однодумців. Разом збиралися вони в дорогу, разом прямували до великої Меті.

Та не однаково пройшли вони свій вибоїстий шлях.

У час відродження на західних землях України кожен з членів «Руської трійці» доклав своїх зусиль до ствердження української народної культури, до становлення української реалістичної літератури. І найбільша всенародна шана, палка любов вдячних нащадків заслужено віддається Маркіяну Шашкевичеві, тому, хто віддав усього себе рідному народові, його безсмертній справі.

І мимоволі напрошуються слова українського радянського поета Д. Павличка:

Я так як бачу Маркіяна:
Обличчя мудре і бліде.
Я так як чую Маркіяна:
То слово, що із серця йде...

(«Маркіян Шашкевич»)

КОРОТКА БІБЛІОГРАФІЯ

Писання Маркіяна Шашкевича. Видав Михайло Возняк. Львів, 1912.

Русалка Дністровая (Фотокопія з видання 1837 р.). К., Держлітвидав України, 1950.

Маркіян Шашкевич. Вибрані твори. Львів, Книжково-журнальне видавництво, 1954.

Письменники Західної України 30—50-х років XIX ст. К., «Дніпро», 1965.

Білецький О. «Русалка Дністровая». — У кн.: «Від давнини до сучасності», т. I. К., Держлітвидав України, 1960.

Возняк М. Маркіян Шашкевич як фольклорист. Львів, 1911.

Возняк М. Історичне значення діяльності Маркіяна Шашкевича. — У кн.: «Наукові записки Інституту суспільних наук», т. I. К., 1953.

Франко І. Южнорусская литература. Энциклопедический словарь Е. Брокгауза и И. Эфрона. СПб, 1904, т. 81.

Франко І. Твори в двадцяти томах. К., Держлітвидав України, 1950—1956. Статті: «Карпато-руська література XVII—XVIII віків» (т. XVI); «Критичні письма о галицькій інтелігенції. Письмо друге» (т. XVI); «Писання І. Котляревського в Галичині» (т. XVI); «М. Шашкевич і галицько-руська література» (т. XVII); «Іван Гушалеви» (т. XVII); «Літературне відродження полудневої Русі і Ян Коллар» (т. XVIII).

Дмитрук В. Маркіян Шашкевич. Львів, Вид-во Львівського університету, 1961.

Слово про Маркіяна Шашкевича. Львів, Львівська бібліотека АН УРСР, 1962.

М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький. Бібліографічний покажчик. Склали М. Гуменик і Є. Кравченко. Львів, Вид-во Львівського університету, 1962.

Щурат В. Вибрані праці з історії літератури. К., Вид-во АН УРСР, 1963.

Волинський П. Теоретична боротьба в українській літературі (перша половина XIX ст.) К., Держлітвидав України, 1959.

Гербільський Г. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині XIX ст. (до 1848). Львів, Вид-во Львівського університету, 1964.

Кобилецький Ю. Зародження і особливості розвитку нової літератури в Галичині. — У кн.: «Історія української літератури. Література першої половини XIX століття». К., «Радянська школа», 1964.

Пільгук І. Літературне відродження на Західній Україні. — У кн.: «Письменники Західної України 30—50-х років XIX ст.», К., «Дніпро», 1965.

Шабліовський Є. Література на західноукраїнських землях (30—40-і роки XIX ст.). — У кн.: «Історія української літератури», т. 2. К., «Наукова думка», 1967.

Шалата М. Маркіян Шашкевич. Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність. К., «Наукова думка», 1969.

ЗМІСТ

Тло доби	6
Маркіян Шашкевич	
Поет зблизька	18
«Разом к світлу, други жваві!»	25
«Зіронька досвітня»	31
Голос будителя	36
Іван Вагилевич	82
Яків Головацький	
Рідна хата	106
Слово письменника	111
На схилі віку	136
Сяйво слави	142
Коротка бібліографія	150

ОСИП ОСИПОВИЧ ПЕТРАШ

«РУССКАЯ ТРОИЦА»

(Маркиан Шашкевич, Иван Вагилевич,
Яков Головацкий)

Литературные портреты
(На украинском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор О. І. Корженевич
Художник І. П. Мельник
Художній редактор
С. П. Савицький
Технічний редактор
Г. Г. Підгаурський
Коректори
Н. О. Маслова, Г. М. Стадник

Виготовлено на Київській
книжковій фабриці
Комітету по пресі при Раді
Міністрів УРСР, Київ,
вул. Воровського, 24.

БФ 29 924. Здано на виробництво
5.VIII 1971 р.
Підписано до друку 14/I 1972 р.
Папір № 1.
Формат паперу 70×90¹/₃₂.
Фізичн. друк. арк. 4,75.
Умовн. друк. арк. 5,557.
Обліково-видавн. арк. 5,382.
Ціна 24 коп.
Замовл. 461. Тираж 20 000.